

294530924

101 Københavns kommune

MAG

HISTORISKE
MEDDELELSER OM
KØBENHAVN

Årbog 1974

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G·E·C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1974

**HB
His**

HISTORISKE
MEDDELELSER OM
KØBENHAVN

Årbog 1974

HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN

Årbog 1974

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G·E·C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1974

K
KØBENHAVNS KOMMUNES
BIBLIOTEKER
FAGSAL E 1074
Kultorvet 2
1175 København K
01 93 60 60 lok. 216 27

stadsarkivar, dr. phil.
SIGURD JENSEN

Redaktionssekretær :

fuldmægtig
EGIL SKALL

Redaktion :

Københavns Stadsarkiv
Københavns rådhus,
1599 Kbh. V

På omslaget stadens ældste segl efter H. U. Ramsing:
Københavns Historie og Topografi i Middelalderen

Historiske Meddelelser om København er medlemsskrift
for Selskabet for Staden Københavns Historie

© Københavns Kommune 1974

ISBN 87 12 32961 4

Trykt hos:
Nielsen & Lydiche (M. Simmelkiær), København

INDHOLD

Cand. mag. <i>Birgitte Dedenroth-Schou</i> : Københavns forlening med Island og Vestmannaeyjar	7
Cand. mag. <i>Allan Tønnesen</i> : Thomas Blom, en københavnsk bygmester fra genopbygningens år	35
Stadsarkivar, dr. phil. <i>Sigurd Jensen</i> : Et københavnsk borgerhjem i første halvdel af det 19. århundrede	78
Kontorchef <i>Rudolf Nielsen</i> : Politibetjent i København 1866-1915	101
Københavns Stadsarkiv i 1973	116
Museumschef <i>Steffen Linvald</i> : Københavns Bymuseum. Erhvervelser og iagttagelser 1973-74	121
Greve <i>Jørgen Ahlefeldt-Laurvig</i> : Københavnske jordfund og udgravninger 1973-74	133
Museumsinspektør, cand. mag. <i>John Erichsen</i> : Oberst Müllers pragtvase	139
Selskabet for Københavns Historie i 1973	145
Administrator, dr. phil. <i>Albert Fabritius</i> : Christian Elling 1901-74	146
<i>Københavns kommunes biblioteker</i> : Et udvalg af bøger fra året 1972 vedrørende København	150
Anmeldelser:	
Københavnere fortæller. Erindringer fra det gamle København. Red. af Poul Strømstad. 1972. (Knud Prange).	
Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang. 1972.	
Samme: Søllerød – som det var engang. 1973. (Sigurd Jensen).	
Harald Langberg: Dødens Teater. Revolutionen 1772. 1972.	
Samme: Den store satire. Johan Herman Wessel og »Kærlighed uden Strømper«. 1973. (Sigurd Jensen).	
Hans Peter Hilden: Skrald, storby og miljø. 1973. (Poul Strømstad).	
Robert Egevang og Godfred Hartmann: Et hus i Nyhavn. 1973. (Poul Strømstad)	
.....	157

TILLÆG

Københavns Stadsarkiv . Oversigt og vejledning

KØBENHAVNS FORLENING MED ISLAND OG VESTMANNAEYJAR 1547-58

AF BIRGITTE DEDENROTH-SCHOU

Den 4. januar 1547 forlenede Christian III borgmestre og rådmænd i København med Island og Vespønø (Vestmannaeyjar) for en periode af 10 år. Københavnerne skulle oppebære tolden og al anden kongelig rente og rettighed af lenet mod til gengæld at betale 1000 mark lybsk i årsafgift til kongen. Efter 3-4 år kunne kongen hæve lensafgiften, hvis det viste sig, at den var for lav i forhold til de faktiske indtægter. Københavnerne skulle hvert år besejle Island fra København, og de skulle sende en god erfaren mand dertil, der til stadighed skulle opholde sig på øen for at føre tilsyn med, at Norges lov og ret overholdtes.¹ Københavns magistrat fik således som kongens repræsentanter den højeste administrative myndighed på øen.

Dette helt usædvanlige skridt at give et len til en bys magistrat havde sin baggrund i, at Christian III ville styrke dansk handel, og at Island, hans eget skatland, havde vist sig at være et sted, hvor det havde kunnet betale sig for udlændinge at handle. Englænderne og hanseaterne havde siden det 15. århundredes begyndelse i stort tal drevet handel på øen på trods af den farefulde rejse dertil, og islændingene havde med glæde taget mod de udenlandske købmænd på grund af deres helt fundamentale forsyningsproblem, der gjorde tilførsler udefra til et absolut krav. Landet var træfattigt, uden egen skibsfart og fuldstændig afhængigt af import af selv de nødvendigeste hverdagsartikler som korn, mel, salt, sukker, linned, trævarer m.m. for at kunne brødføde sig selv og opretholde sin levestandard og kultur. Til gengæld var der på Island et stort overskud af fisk, især torsk, som islændingene tørrede til såkaldte stokfisk og som der var et stort behov for i hele det øvrige Europa, samt i den nordlige del af øen svovl, der var en nødvendig bestanddel ved fremstillingen af krudt.

Christian III's ideer om fordelene ved en dansk handel på Island kommer første gang til udtryk i et brev til Anders Bille, statholder på Københavns slot og rentemester Joachim Beck af 25. marts 1542, hvori han skriver, at da Christoffer Huitfeldt nu skal til Island som

hans lensmand, er kongen interesseret i at få en hulk og en krael for en rimelig fragt. Hvis der skulle være nogle købmænd fra København, Helsingør eller andre byer, der ville have del eller part i disse skibe og sende mel og malt til Island »thaa wille wij wnde thet thennom poo thett att rijgens jndbyggere motte och lere seglatien tiill Jslandt och nyde then fordell som nu fremmett bruge«. ² Til biskop Gizur Einarsson i Skalholt havde han allerede den 19. marts skrevet, at han med det første agtede at sende et af sine skibe til Island ladet med mel, malt og andre varer til gavn for islændingene. Hensigten var at bytte disse varer med fisk på Island, og kongen bad derfor biskoppen sørge for, at den fisk, der var til salg i hans område, ikke blev solgt, førend kongens skib nåede frem. ³ Det er særdeles karakteristisk, at biskop Gizur ved dette brev har anført, at han havde modtaget det af hamborgerkøbmanden Henryck Hynsken, for problemet var, som det nævnes i kongens brev til Anders Bille og Joachim Beck, at danskerne først måtte lære, hvorledes man sejlede til Island. Allerede det foregående år havde kongen henvendt sig til Hamborgs råd med anmodning om at måtte ansætte en skipper, en styrmand og andre søfolk til en rejse til Island, ⁴ og den 1. marts 1542 kan Anders Bille og Joachim Beck berette, at skipper Hans Lemicke fra Hamborg og den styrmand, der har kendskab til farvandene ud for det nordlige Island, og som er i kongens tjeneste, er kommet til København sammen med to karle, der kan lutre svovl. ⁵ Danskerne måtte således lære af hamborgerne, hvorledes de skulle drive Islandsfart, og så vidt det kan ses, er dette et initiativ, der er taget af kongen og hans rådgivere alene og ikke noget, der er foreslået af en initiativrig dansk købmandsstand, der ville udnytte en national fordel.

Af et udateret notat udarbejdet af Anders Bille i disse den danske Islandsfarts tidligste år, fremgår det da også, at man for at danskerne kunne få den størst mulige fordel af det islandske marked har overvejet helt at forbyde hamborgsk handel på Island i nogen tid. Begrundelsen skulle være, at den danske konge selv havde brug for sit svovl og var blevet bekymret for, om kilderne snart var udtømte. Kongen skulle så hvert år sende to skibe på 100 læster til Island for at hente svovl, og dette skulle han afsætte til udenlandske købmænd, specielt Fuggerne for guld og andre varer. Den fisk, kongen modtog i skat fra sine islandske undersætter, skulle sejles til England, og der

byttes for klæde til kongens eget behov.⁶ Der er næppe tvivl om, at det ville have tiltalt Christian III, om han allerede på dette tidspunkt havde kunnet forbyde hanseaterne at handle på Island. Det var helt klart hans politik, som det havde været de danske kongers siden kong Hans' tid,⁷ så vidt muligt at indskrænke hanseaternes privilegier i sine lande for i stedet at støtte den indenlandske handel, og for ham personligt spillede det utvivlsomt også en rolle, at hanseaterne havde været hans modstandere i kampen om den danske kongemagt; men som forholdene var, havde Christian III endnu ingen mulighed for at forhindre denne handel. Hans magt på Island var endnu for svag til, at han kunne bekæmpe de talstærke hamborgske Islandsfarere, og hans egne købmænd besad endnu ikke den kapital og den organisation, der var nødvendig for at overtage hamborgernes handel på Island. Det er endog ikke muligt at konstatere, om danske købmænd har fulgt kongens opfordring til at sende handelsvarer til Island i 1542, selv om det vides, at den førømtalte hamborgske skipper Hans Lemicke faktisk var om bord på kongens skib »Stakken«, der lå ved Island i juli 1542.⁸ Først da københavnerne får Island i forlening, er der sikkert belæg for, at de har deltaget i Islandshandelen.

Selv om Island var et norsk skatland,⁹ var det som omtalt englændere og hamborgere, der havde domineret handelen siden det 15. århundredes begyndelse, uden at den dansk-norske konge havde haft mulighed for at kontrollere denne handel. Da islændingene blandt andet på grund af landets skovfattigdom havde valgt at slutte sig til Norge i 1262, var det i overenskomsten mellem islændingene og den norske konge blevet fastsat, at denne skulle sørge for hvert år at be-sejle Island med 6 skibe for at sikre den regelmæssige tilførsel af varer til øen. Det viste sig imidlertid snart, at nordmændene ikke kunne indfri dette løfte, fordi de ikke selv havde overskud af de produkter, islændingene behøvede, men i stedet måtte indføre dem fra hansestæderne. Dette resulterede i, at andre landes købmænd fik mulighed for at udnytte det islandske marked, idet de trodsede den dansk-norske konges påbud om, at Bergen skulle være stabelplads for al handel på Island. Både den danske og den engelske konge forbød direkte fra 1415 engelske købmænd og fiskere at sejle til Island, men alligevel steg deres Islandshandel støt i løbet af det 15. århundrede. I 1449 indså Christian I, at det var håbløst at forbyde en handel, han ikke havde

magtmidler til at forhindre, og han ændrede da sin politik derhen, at engelske købmænd kunne sejle til Island, hvis de på forhånd erhvervede en kongelig tilladelse dertil. Heller ikke dette var der mulighed for at håndhæve, så i 1490 afsluttedes en traktat mellem England og Danmark, der gav englænderne ret til fri handel og fiskeri på Island, hvis de blot hvert syvende år indhentede en generel licens hos den danske konge. Uden at dette ses at være sket, var der ingen anklager mod ulovlig engelsk handel på Island førend i Frederik II's tid.¹⁰

Englænderne drev på det nærmeste monopolhandel på Island i størstedelen af det 15. århundrede, men fra 1480'erne begyndte hanseaterne, især hamborgerne, at blive alvorlige handelskonkurrenter, og beretningerne om sammenstød mellem englændere og hanseater og forsøg på at holde hinanden borte fra handelspladserne, blev stadig hyppigere.¹¹ I løbet af det 16. århundrede gik udviklingen imidlertid i retning af, at hanseaterne blev dominerende i handelen med islændingene, mens englænderne i stadig højere grad koncentrerede sig om fiskeri på åbent vand; kun Vestmannaeyjar besøgte endnu hyppigt af engelske købmænd. Englændernes sejlads på Island ses at have nået et højdepunkt omkring år 1528, idet en udateret kilde med påtegninger af Secretary of State William Cecil fra ca. 1563 oplyser, at i 1528 sejlede 149 skibe til Island, mens der nu kun er 43, der sejler dertil,¹² og den danske udsending Jacob Deidonanus, der i juni 1552 aflagde besøg hos den engelske monark, kunne til Christian III berette, at der hvert år sejlede 60 engelske skibe til Island.¹³ Hvad omfanget af den hanseatiske handel angår, nævnes det i 1551 ved forhandlinger mellem den danske konge og hamborgerne, at disse hvert år sender 20 skibe til Island, mens danskerne kun kan præstere to. De hamborgske Islandskøbmænd var fra omkring 1500 organiseret i et Islandsfarerselskab, og af dette selskabs regnskabsbøger fremgår det, at antallet af årlige sejladsere til Island fra Hamborg i perioden 1547-53 lå på fra 10 til 16 skibe, der var bemanded med fra 8 til 77 mand.¹⁴

Islændingenes eget syn på handelsforholdene fremgår tydeligst af den såkaldte Piningsdom fra 1. juli 1490, der var det islandske altings bekræftelse på den dansk-engelske traktat af samme år, hvorved englænderne havde fået ret til frit at handle og fiske ved Island. I følge

De hamborgske Islandsfareres segl. Nederst Islandsfarernes våben, der er en sammensætning af Hamborgs byvåben og Islands våben, den kronede stokfisk. Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg

denne altingsbeslutning må ingen udenlandske mænd have islandske mænd i deres tjeneste og ikke foranstalte fiskeri fra kysten. De må ikke opholde sig på Island om vinteren, og hvis dette alligevel sker på grund af en nødssituation, må de ikke sælge deres varer dyrere om vinteren end om sommeren.¹⁵ Man ville med dette undgå, at udlændingene oprettede handelsstationer på Island og samtidig forhindre, at de fik urimelige fordele ved den varemangel, der opstod på øen i løbet af vinteren.

Det er hovedsagelig disse bestemmelser fra Piningsdommen, som søges realiseret af Christian III og hans lensmænd, heriblandt københavnere fra begyndelsen af 1540'erne, for i virkeligheden var intet af dette blevet overholdt af de udenlandske købmænd i den første halvdel af det 16. århundrede.

Christian III indledte kampen mod den udenlandske handelsdominans på Island ved i et åbent brev af 25. december 1542 at indskærpe, at ingen udenlandske købmænd må opholde sig på Island om vinteren, idet han var blevet vidende om, at mange af dem, der besøgte Island, brugte købmandsskab, der var imod gammel sædvane og Norges lov.¹⁶ Samtidig besluttede han at sende Otte Stigsen Hvide til Island som kongelig lensmand,¹⁷ og denne gik i 1544 til angreb på udlændingenes pengeanbringelser på øen, idet han krævede, at alt det gods og de skibe, de havde samlet sig på Island mod landets love og altingets domme, skulle udleveres til altinget.¹⁸ De udenlandske købmænd gik ikke frivilligt med hertil, men det lykkedes faktisk Otte Stigsen at beslaglægge et stort antal udenlandsk ejede fiskerbåde, og det følgende år fik han altingets sanktion på, at det var sket i overensstemmelse med landets love.¹⁹ De hamborgske Islandsfarere klagede straks til Christian III over det skete, idet de hævdede, at de ved at lade islændinge sejle i deres fiskerbåde havde bidraget til at øge deres velstand,²⁰ men Otte Stigsen kunne i sit forsvarsskrift påpege, at de ikke alene ved at eje fiskerbåde og udruste dem til fiskeri, men også ved at drive vinterliggeri, ved at tvinge de engelske købmænd ud af havnene og ved at bruge falsk mål og vægt havde overtrådt islandsk lov.²¹ Christian III foretrak at overlade den endelige afgørelse til altinget, der den 30. juni 1545 dømte, at de fiskerbåde, der var blevet beslaglagt, skulle tilfalde kongen. Man benyttede desuden lejligheden til at gentage Piningsdommens bestemmelse om vinterliggeri, og for

at sikre, at alle islandske havne blev besøgt, bestemtes det, at hvert købmandsskib kun måtte drive handel i en havn. Hvis en købmand forsøgte at drive en anden bort fra havnen, skulle han betale dobbelt afgift til kongen. Hermed ville man prøve at forhindre de stadige kampe købmændene imellem, der var til skade for alle.²² 12 tyske købmænd lovede ved denne lejlighed, at de ville overholde altingsdommen til trods for, at den betød beslaglæggelse af deres fiskerbåde og som helhed en indskrænkning i deres handelsfrihed på Island. Det var for dem vigtigere at få lov til at fortsætte handelen, og desuden har de formentlig regnet med, at så snart den danske høvedsmand tog hjem for vinteren, kunne de alligevel gøre, som de selv ville. De kunne også her regne med støtte fra i hvert fald nogle islændinge. Selve lagmanden for sønden og østen på Island, Erlendur Þorvardsson sender den 27. juli 1547 hamborgerne i Hafnarfjörður en kopi af altingsdommen fra 1545, men han lover dem samtidig, at han vil hjælpe de hamborgere, der bliver på Island om vinteren, også for retten, hvis tyskerne til gengæld vil hjælpe hans folk.²³

Christian III søgte i københavnerens lensbrev at gøre administrationen på Island mere effektiv ved at kræve af dem, at de sendte en mand til øen. Han skulle blive deroppe både sommer og vinter for at føre tilsyn med, at loven overholdtes.²⁴

Det kan iøvrigt ikke konstateres, at kongen har givet københavnerne andre direktiver for den politik, han ønskede gennemført på Island. Tværtimod synes han at have givet dem helt frie hænder til at administrere øen på den måde, de fandt bedst, idet han samtidig gav dem meget gunstige betingelser for at drive handel. De kunne handle helt frit på Island uden at skulle betale told til kongen, og den afgift, han krævede af dem, må betragtes som meget rimelig. Da lenet i 1553 overgik til at være et regnskabslen, aflagdes regnskab for indtægterne af Island, der lå betydeligt over de 1000 mark lybsk.²⁵

Da københavnerne fik Island i forlening, var der to vanskelige problemer, der krævede en løsning. Det første var den omtalte udenlandske handelsdominans på øen, det andet var islændingenes modstand mod at opgive katolicismen. I 1538 havde den kongelige lensmand på Island, Claus van Merwitz forelagt det islandske alting den i Danmark vedtagne kirkeordinans om reformationen med krav fra den danske konge om, at den også skulle gennemføres på

Island. Altinget stemte imidlertid mod dette med de to katolske biskper i spidsen, og i de følgende år førtes en stående kamp mellem skiftende danske lensmænd, der havde påbud om at gennemføre reformationen og først og fremmest biskop Jón af Hólar som katolicismens forkæmper. Den danske lensmands stilling bedredes væsentligt, da Gizur Einarsson, der valgtes til biskop i Skalholt 1541 gik ind for reformationen og fik menigheden i sit stift til at følge sig, men kampen mod Jón Arason og hans mange tilhængere, der helt kontrollerede den nordlige del af Island, var stadig en realitet ved københavnernes overtagelse af lenet.

Københavns magistrat udpegede rådmanden Laurids Mule til høvedsmand på Island, hvorved denne reelt fik en position svarende til den af kongen direkte udnævnte lensmand.²⁶ I lighed med denne havde han til opgave at oppebære de kongelige indtægter, forvalte de kongelige godser samt være den højeste administrative og politimæssige myndighed i lenet. Som københavnernes høvedsmand har han formodentlig ud over dette haft til opgave at fremme deres handel. Det var i Christian III's tid blevet fast skik, at høvedsmanden havde en ombudsmand under sig, også kaldet underfoged med fast residens i Bessastaðir. Til dette hverv udpegedes en forhenværende rådmand i København, Christian Skriver. Det er ham, der har ført regnskab over lenets indtægter 1547-51.²⁷

Laurids Mule kom til Island i 1547 i følgeskab med Otte Stigsen, og han lod på altinget læse kongens åbne brev, at alle ind- og udlændinge skulle rette sig efter islandsk lov. Det varede dog ikke længe, før der kom hamborgske købmænd til ham med anmodning om at få lov til at blive vinteren over, da de på grund af krigstilstande i Tyskland var kommet for sent af sted til Island. På denne baggrund fik de lov til at blive på den betingelse, at de ikke måtte sælge deres varer mod Islands lov.

I 1548 drog Laurids Mule efter Københavns magistrats udsagn²⁸ til hamborgernes foretrukne tilholdssted på Island, Hafnarfjörður og her oplæste han i den kirke, hamborgerne havde ladet bygge på stedet, de kongelige domme om vinterliggeri. Før at være på den sikre side rådførte han sig med de to islandske lagmænd om sagen, og da han af dem fik til svar, at det var imod Islands lov, proklamerede han dette for tyskerne både mundtligt og skriftligt. Disse agtede dog lige

så lidt på dette som tidligere, men denne gang blev det ikke tolereret. Så snart de udenlandske købmandsskibe var sejlet fra Island hen på efteråret, konfiskerede Laurids Mule og hans folk alle de varer, der var blevet ladet tilbage. Christian III støttede i Danmark denne politik ved i to breve til Hamborgs borgmestre og råd af 29. august og 29. december 1548 at foreholde dem, at det var købmændene forbudt at overvintre på Island. Indbyggerne i hans rige havde nu berettiget for ham, hvorledes forholdene var på Island, og han ville ikke tolerere, at hans egne undersætter hindredes i nydelsen af deres privilegier. Den engelske konge havde desuden klaget til ham over, at hamborgerne havde forulempet hans undersætter deroppe.²⁹

Denne strengere holdning over for udlændinges vinterliggeri kan også efterspores i engelske kilder. Den hamborgske købmand Georg Wagner indstævnedes den 11. oktober 1548 Ralph Downes fra King's Lynn for den engelske søret the High Court of Admiralty for med magt at have bortført hans faktorer på Island Hans Wagner og Henrick Goodrade fra øen, hvorved han havde mistet sit gods.³⁰ Ralph Downes erklærede til sit forsvar, at Hans Wagner tværtimod var kommet til ham på hans skib, der lå i Vestmannaeyjar og havde bedt om at måtte få skibslejlighed til England, da han var blevet ladet tilbage på Island. Baggrunden for dette var, forklarede Downes, at »there was made a proclamation there (på Island) that no Englishman nor Ducheman nor any other estraunger shuld tarry there in that Iland in the wynter tyme uppon payne of forfeiture of ther shippes and goodes and ther bodyes to be at the kynges pleasure. And that suche men as had shippes then there shuld under the same payne suffer thoes that had no shipping there spare themselves to go in ther shippes and to have passage in such shippes as were then present«³¹ Hans Wagner indrømmede, at denne proklamation var blevet udstedt af Laurids Mule ca. 4 uger før Downes' skib var afsejlet fra Vestmannaeyjar, men han mente ikke, at den havde nogen gyldighed for ham, da han af den danske konge havde særlig tilladelse til at blive på øen i vintertiden, og at Downes mod hans egen vilje havde ført ham bort.³² Den engelske ret valgte at tro på Downes' vidneudsagn, og det har heller ikke været muligt at finde eksempler på, at den danske konge udstedte tilladelser til vinterliggeri på Island, således som Hans Wagner i sin erklæring påstår var almindelig prak-

sis. Endnu mere påfaldende virker det, at Hamborgs borgmestre og råd så sent som i november 1553 igen tager sagen op. De omtaler, at meget gods var blevet frataget hamborgerne ved Vestmannaeyjar og Akranes i 1548 og 1549, og at ejeren af det skib, Hans Wagner sejlede med, Jürgen eller Georg Wagner sammen med to andre hamborgere i 1547 havde afsluttet en kontrakt med Otte Stigsen for 3 år gående ud på, at de mod en betaling af 200 daler årligt kunne oppebære alle indtægter af Vestmannaeyjar og have tilladelse til at opholde sig der sommer og vinter. De havde dog aldrig opnået at få nogen glæde af denne kontrakt, for i 1547 var de kommet for sent af sted til Vestmannaeyjar på grund af krigen i Tyskland, og i 1548 havde Ralph Downes på Laurids Mules befaling taget Hans Wagner med sig til England, hvorefter han selv havde beslaglagt hans gods.³³ Det har ikke været muligt at finde omtale af denne specielle kontrakt andetsteds, og den kendsgerning, at den først bliver omtalt så sent, hvor der i mellemtiden havde været flere anledninger, hvor sådanne klager kunne have været fremført, gør, at man må sætte et spørgsmålstegn ved det reelle indhold i den.

Mens københavnernes således synes at have haft held med deres kamp mod udlændingenes vinterliggeri på Vestmannaeyjar, måske fordi de her kunne samarbejde med englænderne, der som følge af deres hovedinteresse i fiskeriet ikke selv var interesseret i at overvintre på Island, måtte Laurids Mule finde sig i, at det gods, han havde taget fra tyskerne på selve Island i vinteren 1548-49, blev taget tilbage af dem selv ved voldsanvendelse, da de kom til Island igen i foråret 1549; men den københavnske høvedsmand opgav ikke håbet om at få knægtet dem. Sammen med lagmændene og disses hjælpere foretog han i efteråret 1549 atter en razzia på øen, og det lykkedes ham at beslaglægge både hamborgsk og lybsk gods samt at tage fem købmandssvende, der var blevet ladet tilbage for at passe på varerne, til fange. Han tog dem med sig i et skib til Amsterdam i den hensigt at få dem for retten i Danmark, men det lykkedes dem at slippe fri inden de nåede så langt.

Laurids Mule forelagde sin version af sagen for Christian III i et brev af 20. december 1549, hvori han anmodede kongen om at henvende sig til Hamborgs og Lübecks råd for at få de undvegne købmandssvende for dansk ret. Før mente han ikke det kunne komme til

Island. Olaus Magnus Nordenskort fra 1539. Fot. Det Kongelige Bibliotek

enighed og god vilje mellem den kongelige foged (hovedsmand) på Island og de udenlandske købmænd.³⁴ Christian III lagde i sit brev til Hamborg og Lübeck vægt på, at hans højhedsret over Island var blevet krænket ved købmændenes overtrædelse af loven, og han krævede, at de kom for hans domstol.³⁵

Borgmestre og råd i Lübeck var de første til at give kongen svar på Laurids Mules anklager.³⁶ De hævdede, at fogeden ikke i forvejen havde advaret dem om, at det nu var forbudt at opholde sig på Island om vinteren, hvilket ellers havde været praksis gennem meget lang tid. Hamborgerne foretrak derimod at sende gesandter til den danske konge i Flensborg i marts 1550 for at få en hurtig afgørelse af sagen.³⁷ De erklærede, at deres købmænd var blevet tvunget til vinterophold, fordi Laurids Mule havde forbudt islændingene at tage tyske varer i forvaring vinteren over. De anmodede om at få deres beslaglagte varer igen og atter få tilladelse til at fiske ved Island, idet de fremførte,

at det kun var de islandske storbønder, der havde tilskyndet Otte Stigsen til at beslaglægge alle udenlandsk ejede fiskerbåde, fordi de ville forhindre de fattige på øen i at tage tjeneste hos udlændingene, så de i stedet selv kunne få glæde af deres arbejdskraft i landbruget.³⁸ Christian III synes ikke at have været i stand til at give hamborgerne svar på tiltale, idet han tydeligvis ikke på dette tidspunkt har været klar over, om han kunne stole på københavnerne. Han lover hamborgerne at undersøge ad rettens vej, om Laurids Mule uretmæssigt har beslaglagt deres gods og han giver dem tilladelse til at efterlade deres usolgte varer hos islændingene om vinteren, uden at det kan ses, at han har rådført sig med Københavns magistrat eller Laurids Mule i sagen. Han holdt dog fast ved, at de ikke måtte opholde sig på Island om vinteren eller eje fiskerbåde der, men når det var sagt, mente Christian III, der var baggrund for, at de kunne få deres beslaglagte varer igen. Den 20. marts 1550 gav han Københavns borgmestre og råd ordre til at tilbagegive hamborgerne alt det gods, de havde frataget dem det foregående år.³⁹

Da hamborgerne den følgende sommer kom til Laurids Mule for at få deres beslaglagte varer igen, nægtede han imidlertid at udlevere dem med den begrundelse, at han ikke havde modtaget en sådan befaling fra kongen. Det er muligt, at københavnerne var blevet så stødt over den manglende støtte fra kongens side i deres islandske politik, at de har nægtet at akceptere hans beslutning. Mere sandsynligt er det dog, som de fremhæver i deres beretning om forholdene på Island fra december 1550, at Laurids Mule allerede var afsejlet fra København til Island, da beslutningen blev truffet og derfor ikke kunne vide noget om sagen, førend hamborgerne forelagde ham et bevis på det. Dette fik han først at se den 20. juni, men på det tidspunkt havde tyskerne allerede ved at tilfangetage underfogeden Christian Skriver og tvinge ham til at fortælle dem, hvor kongens og københavnerens fisk var gemt, taget hvad de mente, de var berettiget til.⁴⁰ Hamborgerne hævdede herimod, at Laurids Mule hele tiden havde haft kendskab til indholdet af kongens brev, men blot ville vinde tid, så han kunne snige sig bort fra øen uden at skulle tilbagegive tyskerne deres varer.⁴¹ Det mest ejendommelige i denne forbindelse er imidlertid, at det for begge parter lykkedes at få en altingsdom, der gav dem medhold i deres synspunkter, begge fra den 30. juni

1550. Den altingsdom, der giver Laurids Mule medhold, findes i en samtidig afskrift i Rigsarkivet samt i en plattysk og en islandsk afskrift i Staatsarchiv Hamburg.⁴² 12 navngivne mænd, udpeget af lagmanden for det sydøstlige Island, Erlendur Þorvardsson, er sat til at dømme om den klage, som hamborgerne og lybækkerne har indgivet mod Laurids Mule for uretmæssigt at have beslaglagt deres gods. De afgiver den dom, at eftersom tyskerne ikke har overholdt Piningsdommens bestemmelser og taget kongens og københavnernes stokfisk, skal det beslaglagte gods tilfalde kongen.

Den anden altingsdom fra samme dag kendes i original i Staatsarchiv Hamburg⁴³ samt i en afskrift i Rigsarkivet.⁴⁴ 24 islændinge udpeget af begge lagmænd på Island – 9 af dem er gengangere fra den første dom – dømmer, at tyskerne har handlet med fred, og derfor skal have det gods igen, som de har mistet. Det bestemmes desuden, at alle tyskere, danskere og englændere skal afholde sig fra vinterophold på Island, og at de ikke må sende skibe og mænd på fiskeri. Islændinge kan modtage udlændingenes gods i forvaring, dog må de ikke sælge det dyrere om vinteren end om sommeren.

Disse to domme viser meget tydeligt, at det for islændingene sådan set var ligegyldigt, hvem der fik ejendomsretten over det beslaglagte gods. For dem var det hovedsagen, at forsyningerne til landet oprettholdtes og, som den sidstnævnte altingsdom antyder det, var det i deres interesse, at så mange som muligt konkurrerede om markedet, så priserne derved holdtes nede. Det var ikke til fordel for islændingene, at danskerne havde særrettigheder på Island, for så var de alene om at udnytte markedet om vinteren, hvor varemanglen naturligt førte til højere priser.

Så snart Christian III blev vidende om, at hamborgerne ved magt-anvendelse havde sikret sig, hvad de mente var deres ret på Island, klagede han til Hamborgs borgmestre og råd og krævede erstatning for det, der var blevet frataget ham og hans undersætter og truede med repressalier, hvis hamborgerne ikke ville gå med hertil.⁴⁵ Da hamborgerne i deres svar kastede hele skylden for ufreden på Laurids Mule og hans folk, indkaldte kongen den 1. december et svar på disse beskyldninger fra Københavns magistrat. Københavnerne gav da kongen en lang beskrivelse af, hvorledes forholdet havde været mellem dem og tyskerne i den periode, de havde haft øen i forlening. I følge

deres udsagn havde hamborgerne i kraft af deres store antal begået utallige overgreb på Island. Det var at spotte dem, når hamborgerne hævdede, at københavnerne skulle have hindret deres sejlads, for mens de tyske Islandsfarere hvert år kom til Island med tyve skibe, kunne danskerne kun udruste to. Laurids Mule havde været i sin gode ret til at beslaglægge det tyske gods, da vinterliggeri var forbudt både i følge kongens brev og islandsk lov, og han havde nægtet at udlevere det igen i 1550 på grund af manglende dokumentation. De havde så taget både kongens og københavnernes fisk med vold efter først at have tilfangetaget og mishandlet underfogeden. Københavnerne krævede til slut at få deres fisk igen samt erstatning for den uret, hamborgerne havde påført dem. De mente, at de hamburgske røvere skulle straffes, så islændingene dermed kunne se, hvem der var deres retmæssige herre.⁴⁶

Først med denne redegørelse fik københavnerne overbevist Christian III om, at der nu måtte føres en strengere politik over for tyskerne på Island. I et brev af 5. januar 1551 har han fuldt og helt overtaget københavnernes anklager mod hamborgerne for at bære hele skylden,⁴⁷ og hamborgerne foreslog nu atter mundtlig forhandling om sagen.⁴⁸ Forhandlingerne fandt derefter sted i Flensborg fra den 21. marts til den 6. april 1551.

Allerede forinden havde Christian III imidlertid besluttet at sætte magt bag sine ord, idet han i et brev til Eske Bille og andre af rådet den 6. marts meddelte, at det var hans hensigt at sende fire orlogsskibe til Island hen på foråret.⁴⁹ Han begrundede dette med, dels at hamborgerne med vold har taget gods på Island og i det hele taget opført sig på øen efter deres eget forgodtbefindende og dermed frataget ham hans rettighed, dels at den oprørske biskop Jón Arason i Hólar har tilfangetaget superintendenten i Skalholt, den af kongen udpegede Marteinn Einarsson, og afsat lagmanden i det sydøstlige Island. Kongen mener ligeledes, at der har været tale om et samarbejde mellem Jón Arason og hamborgerne. Man må her erindre sig, at oplysninger om, hvad der foregik på Island i vinterperioden, først blev kendt i Danmark efter at danske og udenlandske søfolk den følgende sommer havde været på Island. Derfor vidste Christian III ikke, at biskop Jón Arason og hans sønner på dette tidspunkt ikke længere var i live.

I hele den periode, københavnernes havde haft Island i forlening, havde biskop Jón været i oprør mod den danske konge. Efter den lutheranske biskop Gizur af Skalhólts død i 1548 udstedte han et åbent brev, at han nu også ville overtage bestyrelsen af Skalhólts bispedømme, da paven havde givet ham fuldmagt til at lede hele gejstligheden på Island, og han fik samme år præsterne i Skalhólts til at vælge en af sine tilhængere til biskop. Den 17. august havde Christian III imidlertid i et brev til Jón Arason krævet, at han kom til Danmark til en samtale med ham, ellers ville han blive erklæret fredløs, og den 30. august udnævnte kongen Marteinn Einarsson til superintendent i Skalhólts.⁵⁰ I oktober henvendte den islandske storbonde Daði Guðmundsson, der var en af Jón Arasons mest indflydelsesrige modstandere, sig til ombudsmanden Christian Skriver, der var den øverste københavnske myndighed på Island, når høvedsmanden Laurids Mule var borte fra øen, og foreslog ham at sætte et ting på Vestisland, der kunne dømme over biskop Jón. Men her som i forholdet til de udenlandske købmænd viste det sig, hvor magtesløs den københavnske administration var, for Christian Skriver vovede overhovedet ikke at blande sig i kampen mod Jón Arason, idet han svarede Daði Guðmundsson, at det tilkom lagmanden for nord og vest at sætte ting, ikke ham. Han kunne dog forsikre ham om, at han ikke på nogen måde ville støtte biskop Jón og hans tilhængere og gav ham det råd at forholde sig i ro til altinget den kommende sommer eller til det tidspunkt, hvor kongens skib ankom til landet, så begge parter kunne få mulighed for at fremlægge deres synspunkter.⁵¹

Da Jón Arason ikke som beordret indfandt sig i Danmark, blev han af kongen erklæret fredløs og i et åbent brev til befolkningen på Island fra den 11. februar 1549 blev det pålagt dem at pågribe ham og hans sønner. Specielt bad kongen Daði Guðmundsson, der i mellemtiden var blevet lyst i band af Jón Arason, om at hjælpe Laurids Mule med at tilfangetage den oprørske biskop, så han ikke blev tvunget til at sende fremmede krigsfolk til landet, hvilket ikke ville kunne ske, uden at det var til skade for landets befolkning.⁵² Jón Arasons sønner prøvede at skyde skylden for urolighederne på Island over på Laurids Mule, som de i et brev til Johan Friis fra den 10. august 1549 anklagede for at have udnyttet sin stilling til at modtage bestiklinger bl.a. fra Marteinn Einarsson og for at have samlet sig gods, der retteligt

tilhørte kongen. De anmodede Johan Friis om at sørge for, at der i stedet for Laurids Mule sendtes en tro og forstandig mand til Island, der kunne berette for kongen, hvilken uret og falskhed, der havde rådet på Island, siden den københavnske foged var kommet dertil.⁵³ De ses dog aldrig at have fået noget svar på denne anklage.

Det var ikke københavnerne, men storbonden Daði Guðmundsson, der havde held til at fange Jón Arason og hans sønner og føre dem til sin gård Snóksdal, hvor der den 23. oktober 1550 under ledelse af lagmanden for norden og vesten på Island, Ormr Sturluson afsagdes dom, at de retteligt var taget til fange, og at deres sag skulle til behandling på det førstkommende alting. I mellemtiden skulle underfogeden Christian Skriver holde dem i forvaring. Uden at afvente altingsdommen lod Christian Skriver imidlertid bisp Jón og hans sønner halshugge i deres fangenskab den 7. november 1550. Der findes to breve indeholdende de klagepunkter, han har fremført mod dem til forsvar for sin handling, og heri fremhæver han, at selv om de nu var taget til fange, var alle stadig bange for dem, for de havde svoret, at så snart de igen slap fri, ville de sørge for, at alle danskere blev fordrevet fra øen. Dette løfte havde de også givet de hamborgske købmænd. Christian Skriver anklagede dem desuden for at have modarbejdet den sande religion, for at have tilfangetaget biskop Marteinn, for at have unddraget kongen hans retmæssige indtægter og for at have kuet lagmændene, så de ikke turde tale sandhed.⁵⁴ Der er næppe nogen tvivl om, at Christian Skriver var alt for bange for konsekvenserne i det øjeblik hans fanger ved deres mange tilhængeres hjælp slap fri, til at han har turdet andet end at aflive dem, mens han havde mulighed for det. Om der har været hold i hans og kongens påstande om, at hamborgerne og Jón Arason skulle have samarbejdet, er der ingen beviser for. De havde ikke fælles religiøst tilhørsforhold, da byen Hamborg allerede i slutningen af 1520'erne var vundet for reformationen, men på den anden side var københavnerne deres fælles modstandere på Island, og en forbindelse mellem de to parter havde allerede i mange år været til stede, derved at hamborgerne importerede store mængder svovl netop fra den del af Island, som Hólarbispnen kontrollerede.⁵⁵

Forhandlingerne mellem repræsentanter for Hamborgs råd og den danske konge om en ordning af handelsforholdene på Island fandt

som ovenfor omtalt sted i Flensborg i marts-april 1551. For indholdet af disse forhandlinger er vi så heldigt stillede, at referater af mødets forløb er bevaret både i en dansk og en hamborgsk redaktion.

I Staatsarchiv Hamburg findes et papirshæfte på 23 foliosider med påtegningen »Relation Island 1551«. ⁵⁶ Dette er efter alt at dømme de hamborgske gesandter i Flensborgs beretning til rådet i Hamburg. I Rigsarkivet findes et papirshæfte med notater, der helt klart stammer fra det samme møde. Der er ikke her tale om en sammenhængende beretning som de hamborgske gesandters, men om en kortfattet nedskrivning af de to parter argumenter, sandsynligvis af en af mødets danske deltagere. ⁵⁷

At hamborgerne anså dette for at være et vigtigt møde fremgår af, at byens borgmestre Peter von Schinkel og Dethmar Kohl var de to af byens fire forhandlere. For den danske konge mødte blandt andre lederen af det tyske kancelli Anders Barby og statholderen i hertugdømmerne Breide Rantzau. Hovedproblemet ved disse forhandlinger var, om københavnernes alene skulle have ret til vinterliggeri på Island. Hamborgerne fremførte, at alle stridigheder på Island i de seneste år var opstået derved, at københavnernes formodedes at have ret til at opholde sig på Island om vinteren, mens det var udlændinge forbudt. Hamborgerne var villige til at rette sig efter forbudet, der var blevet indført for at beskytte den indfødte befolkning, hvis det også kom til at omfatte danskerne. De henholdt sig til den anden altingsdom fra 30. juni 1550, der havde betegnet danskerne som udlændinge på linie med dem selv og til, at Danmark og Norge stadig var to adskilte riger, hvorfor en sådan betragtningsmåde også var helt logisk. Hvis danskerne blev særligt privilegerede på Island, ville det være til stor skade for tredje part. Den danske chefforhandler Anders Barby svarede hertil, at københavnernes ikke var at betragte som udlændinge på Island, da de to riger Danmark og Norge var blevet forenede i Christian I's tid; ⁵⁸ det var kongens pligt at beskytte sine undersåtters privilegier, og han havde derfor ikke i sinde at fratage københavnernes deres ret til vinterliggeri. Han ville også acceptere hamborgernes privilegier, hvis de havde nogle at fremlægge, og her røstes der ved et ømt punkt hos hamborgerne, for som ovenfor omtalt havde tyskerne aldrig fået et brev på deres ret til at handle på Island. ⁵⁹ Gesandterne mente dog, det måtte berettigede til de samme vilkår på Island som

danskernes, at mens københavnernes kun i få år havde drevet handel dertil, var deres egen handel 200 år gammel.⁶⁰ Forhandlingerne kunne imidlertid ikke komme videre, for danskerne ville nu kun tale om den erstatning, københavnernes skulle have af hamborgerne for den skade, de havde påført dem på Island. Da de hamborgske gesandter ikke havde beføjelser til at handle om dette måtte de først til Hamborg for at aflægge beretning for rådet – sandsynligvis den der nu findes i Staatsarchiv Hamburg, da den ikke omfatter den endelige aftale med den danske konge – og først da de atter var tilbage i Flensborg, og kongen havde haft samtaler med repræsentanter for Københavns magistrat, afgav Christian III den endelige dom i sagen. Det blev hamborgerne pålagt at betale københavnernes en erstatning på 2300 daler⁶¹ for det, de havde frarøvet dem på Island, til gengæld skulle hamborgerne have det af deres beslaglagte gods på Island, der endnu var tilbage. En islandsk beretning om resultatet af mødet⁶² oplyser desuden, at det endnu engang blev slået fast, at vinterliggeri på Island var forbudt for udlændinge, samt at islændinge ikke måtte skylde udenlandske købmænd så meget, at de derved mistede deres faste ejendom. Tyske mænd måtte ikke være jordejere på Island, med mindre de slog sig ned for at blive boende.

Der er ingen tvivl om, at resultatet af Flensborgmødet var et hårdt slag for de hamborgske Islandsfarere, der tværtimod ved forhandlingerne havde håbet på at få erstatning fra danskerne for den skade, de havde lidt ved beslaglæggelsen af deres gods. Siden slutningen af det 15. århundrede havde de kunnet drive deres handel på Island uden andre hindringer end dem som andre udenlandske handelskonkurrenter kunne påføre dem, men stillet over for en så uforsonlig dansk politik ved forhandlinger inden for Danmarks grænser og med den overhængende trussel, at fire danske orlogsskibe ville blive sendt til Island i løbet af foråret, hvis man ikke nåede til en aftale, har hamborgerne valgt at gå ind på den danske konges betingelser.

Et meget påfaldende moment ved Flensborgforhandlingerne er, at Københavns borgmestre og råd på trods af, at de havde Island i forlening, først kom ind i forhandlingerne på det sene tidspunkt, hvor størrelsen af deres erstatningskrav til hamborgerne skulle gøres op. Selve forhandlingerne var ikke overladt til dem, men til kongens egne forhandlere, selv om disse i vid udstrækning brugte københav-

nernes argumenter. Det er her helt tydeligt, at Christian III er blevet klar over, at københavnernes var ude af stand til at tage kampen op, såvel mod de udenlandske handelsinteresser, som mod de katolske oprørere. Skulle forholdene på Island virkelig rettes op, måtte han nu selv tage affære, og det er derfor Otte Stigsen, der får instruks om at lede ekspeditionen til Island den følgende sommer og udstyres med et følgebrev, der fortæller islændingene, at Christian III har udnævnt ham til foged over hele Island med den opgave at oppebære alle de indtægter, der tilkommer kronen og gøre regnskab over det for kongen. Når han ikke er i landet, skal de adlyde den foged, som han udpeger.⁶³

Efter de for kongen vellykkede forhandlinger i Flensborg, ændrede forårets ekspedition til Island i nogen grad karakter, idet hovedformålet nu var at bringe den oprørske Hólabiskop til fald, samt at få islændingene til at hylde Christian III og hans søn hertug Frederik som hans efterfølger. Rigshovmesteren fik besked på at sørge for udrustningen af to orlogsskibe bemanded med i alt 300 mand, som under ledelse af den senere admiral Christoffer Thronsen skulle sejle til det nordlige Island for at opsøge og nedkæmpe biskoppen. Otte Stigsen skulle med et orlogsskib og et skib, som københavnernes skulle udruste med 100 mand gøre landgang på det sydlige Island og herfra ligeledes opsøge Jón Arason. Af de 400 mand, der i alt var afset til Islandsfærden, ønskede kongen at $\frac{2}{3}$ blev landsknægte og $\frac{1}{3}$ mænd udstyret af lensmændene. De skulle »tage gode harmsck werge og lange roer« med sig, så der var ingen tvivl om, at de også i givet fald skulle bruges i kamp. Skibene skulle have forråd med til den efterfølgende vinter, hvis de ikke havde nået at fuldende deres hverv inden.⁶⁴

Nogle dage efter kom kongen imidlertid i tvivl, om det nu også var det rigtige at sende en militær ekspedition til Island. Den 14. april beder han Eske Bille og Johan Friis om endnu engang at overveje, om det er tilrådeligt at sende tre orlogsskibe til Island og forsøge, hvad de kan udrette i betragtning af, at man nu er så langt henne på foråret, eller om det ville være bedre blot at sende et enkelt skib til Syd-island for i stedet at forsøge en overenskomst med Jón Arason og almuen med det gode. Kongen overlader det til rigshovmesteren og kansleren selv at træffe den afgørelse, de mener vil være bedst for

kongen og riget.⁶⁵ De bestemte sig alligevel for at sende de tre orlogsskibe af sted, hvilket ses af et brev af 20. april fra Christian III til Johan Friis, hvori han beordrer, at skibene afsendes så hurtigt som muligt.⁶⁶ En sådan ekspedition var også en betydelig økonomisk belastning. Det fremgår af rentemesterregnskabet 1551, at alene til aflønning af de landsknægte, der skulle til Island, medgik 1774 daler eller mere end tre års lensafgift med den takst københavnerne betalte.⁶⁷

Som en forklaring på, hvad meningen med ekspeditionen var, medsendte Christian III til befolkningen på Island et brev, der angav, at krigsfolkene var kommet for at nedkæmpe Jón Arason og hans tilhængere og påbød dem at være soldaterne behjælpelige i denne kamp. Når de blev sammenkaldt af de danske udsendinge, skulle de sværge kongen og hans søn huldskab og troskab.⁶⁸ Menigheden for norden og vesten i Hólar stift foretog hyldingen den 15. juni, og den 30. juni fulgte menigheden sønden og østen på Island efter. Ved altinget den samme dag aflagde Otte Stigsen og islændingen Eggert Hannesson, som han havde udnævnt til sin stedfortræder, ed på, at de ville holde hver mand på Island ved lov og ret, således som de norske konger havde lovet islændingene.⁶⁹

Alt dette gik for sig uden nogen omtale af, at Københavns borgmestre og råd havde været indblandet i sagen. Det er endda et spørgsmål, om der overhovedet har været repræsentanter for det københavnske bystyre på Island i 1551. Det af kongen omtalte 4. skib, der skulle udstyres af københavnerne og sendes til Island i følge med Otte Stigsens orlogsskib, er ikke nogetsteds fundet nævnt. Først i et brev til Eske Bille og rentemesteren Eskil Oxe fra 30. november 1551 kommer Christian III ind på dette misforhold, idet han nævner, at islændingene er de københavnske borgere meget u lydige og ikke agter dem, og det samme gælder i endnu højere grad for hamborgerne på Island. Derfor vil han sende Poul Huitfeldt til Island som foged det følgende år. Københavnerne skal dog endnu fortsat have ret til at drive handel på Island i overensstemmelse med det brev, han har givet dem.⁷⁰ Endnu i dette år har Københavns magistrat betalt deres lensafgift af Island, d.v.s. 1000 mark lybsk, men rentemesterregnskabet viser også, at kongen har modtaget lensindtægter fra Island på regnskab af Christoffer Thronsen og Axel Juul, der var med ham i det

nordlige Island, på den ene side og fra Otte Stigsen på den anden side.⁷¹ De to førstes oppebørsler kan identificeres som stammende fra Hólar domkirke og nærliggende klostre,⁷² mens det ikke har været muligt at konstatere, hvorfra Otte Stigsens regnskab for 38 daler og 6 skilling stammer. Da københavnernes har været villige til at betale deres lensafgift til kongen den 17. november 1551, må det formodes, at de kongelige indtægter af øen, som Otte Stigsen blev beordret til at opkræve i sommeren 1551, er overgivet til københavnernes, der så til gengæld har betalt deres årsafgift. Dette sandsynliggøres af, at Eggert Hannesson, den underfoged, som Otte Stigsen indsatte som sin stedfortræder, da han drog tilbage til Danmark, i sit regnskab over de kongelige indtægter af Island dækkende perioden fra altinget 1551 til 24. juni 1552 anfører, at han gør regnskab på Københavns borgmestre og råds vegne. I den sidste del af regnskabet er der omtale af en del tysk gods, som Eggert Hannesson på Laurids Mules og en anden københavnsk rådmænd Frans Jepsøns befaling har sendt til Vestmannaeyjar; dette kunne tyde på, at københavnernes ikke har rettet sig efter Flensborgoverenskomstens ordlyd, men har beholdt det tyske gods i stedet for at udlevere det til tyskerne.⁷³ Dette kom også frem, da Christian III i september 1551 klagede til hamborgerne over, at de endnu ikke havde udbetalt den lovede erstatning til københavnernes, men kongen ville ikke akceptere denne undskyldning, da det havde vist sig, at hamborgerne i sommeren 1550 havde taget mere end der rettelig tilkom dem. Da der ikke senere er fundet flere klageskrivelser i denne sag, må det formodes, at hamborgerne har betalt, hvad de skyldte københavnernes.⁷⁴

Christian Skriver, københavnernes ombudsmand på Island siden 1547, har ført sine regnskaber over de kongelige indtægter af Island frem til foråret 1551, men inden de danske orlogsskibe nåede Island, var han blevet dræbt af Jón Arasons tilhængere som hævnakt for hans henrettelse af biskoppen og hans sønner. Da Poul Huitfeldt i 1552 kom til Island, var det i følge hans instruks en af hans vigtigste opgaver at tilfangetage disse nordlændinge, der havde dræbt københavnerens underfoged, og han havde fået to roder landsknægte med hagebøsser med til at støtte ham.⁷⁵ Det understreges her endnu engang, at administrationen af lenet var frataget københavnernes, som ikke kunne

magte opgaven og overgivet til kongens egne mænd, der fik soldater med til at stive deres stilling af, hvad københavnernes i høj grad havde haft brug for.

Christian III ville dog stadig gerne bidrage til at fremme københavnernes Islandshandel. Inden Poul Huitfeldt drager til øen i foråret 1552, aftaler kongen med de københavnske borgmestre Mads Clausen og Peder Jensen, at de varer, som de og de københavnske råder har anbragt i skibet Morianen, overføres til Poul Huitfeldts skib David. Københavnerne skal så til gengæld for skibslejlighed sørge for gode skipper og styrmænd til skibet, og der udstedes den 12. marts 1552 et beskærmelsesbrev for de tjenere, som københavnernes vil sende til Island for at handle der sommer og vinter.⁷⁶ Først i efteråret 1552 kom den endelige ordning på afviklingen af københavnernes forlening med Island, der havde været delvis sat ud af kraft siden foråret 1551. Det fremgår af et udkastlignende notat i Tegnelse over alle lande fra 24. oktober 1552,⁷⁷ at Københavns borgmestre og råd også i det følgende år skal have indtægterne af Island, som de tidligere har haft undtagen told af skibene, som kongen vil forbeholde sig selv. Når den københavnske foged den 29. juni 1553 drager fra landet, skal han overgive et inventarium over kongsgården i Bessastaðir til Poul Huitfeldt. Efter den dag skal københavnernes besøge Island som andre købmænd. Desværre er det ud fra kongens formulering umuligt at konstatere, om han med dette har ment, at de som de udenlandske købmænd ikke skulle have ret til vinterliggeri, eller om det blot betød, at de nu ikke havde mere med selve administrationen af Island at gøre. Som et plaster på såret fik københavnernes lov til fortsat at have Vestmannaeyjar i forlening mod en årlig afgift til kongen af 200 joakimsdaler,⁷⁸ men dette måtte de også lade sig nøje med. Et ønske fra Københavns magistrat om også at få Færøerne i forlening, blev afvist af kongen i et brev fra 21. februar 1553,⁷⁹ et tegn på, at københavnernes nu virkelig var blevet interesseret i handel på øerne i Atlanten, men at kongen mente, eksperimentet på Island var faldet for dårligt ud.

Den 23. juni 1553 overdrog Laurids Mule formelt Islands len til Poul Huitfeldt med et inventarium over alt, hvad der fandtes på kongsgården i Bessastaðir, og blandt dette også en fortegnelse over de breve om udlændinges rettigheder på Island, som han havde haft

som grundlag for sin kamp mod deres vinterliggeri på Island. Hvor svært det alligevel var at håndhæve dette forbud, ses af, at der i Eggert Hannessons regnskab for 1552-53 optræder to tyskere, der har betalt en ekstra told til kongen for at måtte blive på øen vinteren over.⁸⁰

Københavns borgmestre og råd havde Vestmannaeyjar i forlening på afgift til april 1558, hvor Christian III overdrog lenet til den københavnske købmand Simon Surbek på regnskab.⁸¹ Herefter blev hele Island som regnskabslen styret af fogeder direkte udnævnt af den danske konge og underlagt hans umiddelbare kontrol.

I årene 1551-55 sendte Christian III hvert år et eller flere orlogsskibe til Island, og det lykkedes ham i disse år at få konsolideret sit herredømme over øen. Lensmændene, der var trænede hærfolk, fik til opgave at kontrollere, om alle lagmænd og sysselmænd var kongen tro og i tvivlstilfælde at udskifte dem med andre, og de fik ordre til at få nedskrevet en jordebog over alt kongeligt gods på Island omfattende også det gejstlige gods, der var tilfaldet ham efter at reformationen var blevet gennemført. Til superintendent i Hólar udpegede kongen Ólafr Hjaltason,⁸² der i lighed med Skalholtbispens Marteinn Einarsson fik undervisning i den rette lære hos Sjællands biskop Peder Palladius. Der er i disse år ingen omtale af sammenstød mellem den danske foged på Island og de udenlandske købmænd. Disse har som islændingene anerkendt kongens magt, tydeliggjort ved hans orlogsskibe, og formodentlig derfor ikke vovet sig ud over det, overenskomsten fra 1551 havde givet dem ret til. Det var hermed lykkedes Christian III at standse hanseaternes, især hamborgernes handels ekspansion på Island, der havde været en trussel mod den danske konges herredømme over øen.

På hvilken måde spillede københavnernes forlening med Island ind i denne sammenhæng?

Der er ingen tvivl om, at Christian III selv betragtede det eksperiment, det havde været, at lade Københavns magistrat overtage administrationen af Island og dermed overlade det til det frie initiativ at løse Islands handelsmæssige problem, som en fiasko. Det er imidlertid sandsynligt, at det netop var københavnernes, der tvang kongen til at indse, at han nu måtte gøre noget virkningsfuldt for at sikre sit herredømme over øen. Københavnerne viste sig at være meget nidkære i deres administration, idet de krævede, at de regler, der var

sat for udlændinges handel på Island virkelig overholdtes, fordi dette samtidig betød en handelsmæssig fordel for dem selv. Laurids Mule søgte trods sine begrænsede magtmidler at straffe de udlændinge, der forsyndede sig mod lovbestemmelserne, men det viste sig snart, at københavnerne ikke havde tilstrækkelige forudsætninger for at få dette gennemført, da dette betød en kamp mod den udenlandske handelsdominans på helt ulige vilkår. Samtidig måtte københavnerne opgive at blande sig i det samtidige katolske oprør på Nordlandet, men kunne til stadighed frygte angreb fra den kant. De fik imidlertid ved deres forsøg på kamp mod udlændingenes overgreb gjort Christian III opmærksom på, at disses handelsdominans på Island var et problem, han ikke kunne lade ligge. Efter nogen vaklen gik han ind på københavnernes hårde linie og satte sine hærførere ind på at få gennemtrumfet en mere effektiv dansk administration af Island. Hermed forsvarede han sine undersåtters privilegier og fik sat en stopper for den truende hamborgske dominans på øen.

Ved at give Island i forlening til Københavns borgmestre og råd lykkedes det for kongen at få dem gjort interesseret i Islandshandelen, selv om omfanget af denne handel i disse år vel ikke blev så stort som han havde håbet. Desværre er det kildemateriale, der belyser københavnernes Islandshandel i disse år meget spinkelt. Ved Flensborgforhandlingerne i 1551 nævnes det, at københavnerne hvert år sender to skibe til Island og af Eggert Hannessons fogedregnskaber fra 1551-52 og 1552-53⁸³ fremgår det, hvilke varer, de havde med til Island. Her nævnes beg, tjære, søm, eddike, hestesko, egeplanker, årer, ærter, bønner, gryn m.m. Fra de samme regnskaber vides, at københavnerne eksporterede vadmæl og fisk fra Island, men det kan undre, at der intetsteds er fundet omtale af eksport af svovl i betragtning af, at det fra de hamborgske Islandsfarerregnskaber vides, at de importerede store mængder af svovl, og at Christian III i 1541-42 netop havde lagt vægt på, at der skulle importeres svovl til Danmark fra Island. Forklaringen må formodentlig søges i den kendsgerning, at det endnu ikke på dette tidspunkt var lykkedes for københavnerne at få kontrol med den del af øen, hvor svovlet fandtes, nemlig det af Jón Arason dominerede nordlige Island. Hamborgerne har kunnet få lov til at købe svovl deroppe, men ikke hans hovedmodstandere, københavnerne.

Med Christian III's ideer om, at hans egne undersåtter skulle over-

tage de udenlandske købmænds handel på Island, var grunden lagt til det, der senere skulle blive den danske monopolhandel på Island, hvori københavnernes deltog meget aktivt, og med oprettelsen af det Islandske Kompagni fik københavnernes igen direkte indflydelse på de islandske forhold.⁸¹

HENVISNINGER OG NOTER

Der er i artiklen benyttet kildemateriale i Rigsarkivet (RA), i Public Record Office, London (P.R.O.) og i Staatsarchiv Hamburg (Hamb. St.A.). Hvor intet andet er nævnt er henvisningerne til dette arkiv fra pakken »Senat Cl. VII Lit Kc. nr. 11 Vol. 2, Handel nach Island, Islandica 1535-1560«. Desuden er benyttet kildemateriale trykt i *Diplomatarium Islandicum* bd. I-XVI, København og Reykjavik 1857-1959 (D.I.).

1. D.I. XI nr. 477, RA. Danske Kancelli B 19. Registre over alle lande 5, fol. 501v.
2. D.I. X nr. 432.
3. D.I. X nr. 426. Biskop Gizurs brevbog.
4. RA. TKUA. Ausländisch Registrant 1541-42 fol. 24v-26.
5. RA. Danske Kancelli B 44. Indlæg til registranterne.
6. D.I. XI nr. 328, RA. Egeskabene D 11. Island, Færøerne og Grønland Suppl. II, 2.
7. Nordisk Kultur bd. XVI, Stockholm, Oslo, København 1933, s. 124. (Aksel E. Christensen).
8. D.I. XI 145, biskop Gizurs brevbog.
9. Om begrebet skatland jvf. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Midaldertid bd. XV sp. 446.
10. Om Islandshandelen i det 15. århundrede se især Erik Arup: »Kortfattet oversigt over Danmarks forhold til Island med hensyn til handelens organisation«, Betænkning afgivet af Den dansk-islandske kommission af 1907, København 1908, s. 106-13. E. M. Carus-Wilson: »The Iceland Trade«, *Studies in English Trade in the Fifteenth Century*, ed. E. Power and M. M. Postan, London 1933 s. 155-82. Lars Hamre: *Norsk historie 1450-1513*, Oslo 1971.
11. Hanseaterne havde i modsætning til englænderne kun en indirekte ret til handel på Island, idet den hvilede på hollændernes tilladelse af 28. marts 1490 til Islandshandel »i lighed med de tyske hanskebøvmænd« (D.I. VI nr. 605).
12. P.R.O. SP 15 vol. 4 fol. 137. William Cecil foretog på dette tidspunkt

- en undersøgelse af den engelske handels og fiskeris forhold for at finde årsagen til nedgangen.
13. D.I. XII nr. 215, RA. TKUA England A III, 38. De fleste af disse skibe har formodentlig været fiskerbåde, der holdt sig på afstand af kysten.
 14. Jvf. Ernst Baasch: »Die Islandsfahrt der Deutschen«, Forschungen zur hamburgischen Handelsgeschichte I, Hamburg 1889. Islandsfarerselskabets regnskabsbog i Hamb. St.A. Archiv des Seefahrer Armenhauses nr. 5 og nr. 20. Afskrift heraf venligst udlånt af professor Björn Þorsteinson, Reykjavik.
 15. D.I. VI nr. 617.
 16. D.I. XI nr. 167.
 17. D.I. XI nr. 166.
 18. D.I. XI nr. 285.
 19. D.I. XI nr. 367.
 20. RA. TKUA Hamburg A I, 1. Brev af 9. februar 1545 fra borgmestre og råd i Hamborg til Christian III med indlagt brev fra Islandsfarerne til Hamborgs råd.
 21. 1545, 20. marts. D.I. XI nr. 341, 342.
 22. D.I. XI nr. 367. Den told eller afgift, der skulle betales for hvert tysk købmandsskib var 20 gylden, for hvert engelsk 10 nobel og for hver engelsk fiskerbåd, »dogger«, to engelter foruden salt og øl til den kongelige embedsmand.
 23. Hamb. St.A. fol. 32-33.
 24. D.I. XI nr. 477.
 25. Poul Huitfeldt fik kvittans for i alt 865 daler for indtægterne af Island 1553-54, Knud Steensen for 1000 daler og 56½ lod sølv for indtægterne 1554-55, for 2380 daler for perioden 1555-57 og for 1100 daler for 1557-58. D.I. XII nr. 495, D.I. XIII nr. 11, 60, 185, 245.
 26. Laurids Mule er første gang nævnt som rådmænd den 25. april 1547. Han var en tid forstander for Helligånds Hospital. (O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse III, København 1881). I 1540 optræder han som sendebud mellem kongen og hans rådgivere Anders Bille, Joachim Beck og Henrik Holck (Danske Kancelli B 44. Indlæg til registranterne 20. januar 1540 og 28. februar 1540). Denne tidligere forbindelse med kongen kan muligvis have spillet ind ved Laurids Mules valg til hovedsmand på Island.
 27. D.I. XII nr. 75, 79, 80, 81. Om Christian Skriver vides kun, at han havde været medlem af den oprørske magistrat 1534-36. (O. Nielsen: anf. arb. s. 155).
 28. Københavns magistrats forsvarsskrift af 21.12.1550. D.I. XI nr. 687 s. 838-39.
 29. Hamb. St. A. fol. 79-82. Brevet har ved registreringen fået påført datoen 29. december 1549, men må efter sit indhold stamme fra 1548. Dette kan forklares med, at årsskiftet den 25. december var almindeligt brugt.
 30. P.R.O. High Court of Admiralty (H.C.A.) Libels, 23/1 fol. 77.
 31. P.R.O. H.C.A. Examinations 13/5 fol. 284v.
 32. P.R.O. H.C.A. Examinations 13/93 fol. 251-55.
 33. RA. TKUA Hamburg A I, 1. Brev af 11. december 1553 med tre indlæg.
 34. D.I. XI nr. 627.
 35. RA. TKUA. Ausländische Registrant 1549 fol. 110b. Hamb. St. A. fol. 74-77.

36. Brev af 18. januar 1550 med indlagt brev fra de lybske Islandsfarere til rådet i Lübeck. RA. Egeskabene E. Hansestæderne.
37. D.I. XI nr. 644.
38. P. E. Ólason: Menn og menntir III, Reykjavik 1924 s. 70 mener, at tyskerne havde ret i deres argument, at de islændinge, der arbejdede for udlændingene havde bedre kår end dem, der arbejdede for de islandske bønder.
39. D.I. XI nr. 646.
40. D.I. XI nr. 687.
41. RA TKUA Hamburg A I, 1, brev af 19. november 1550 med indlæg.
42. D.I. XI nr. 658, Hamb. St. A. fol. 93, 94.
43. Hamb. St. A. Urkunde Threse K 89. Originalen har siden 2. Verdenskrigs slutning befundet sig i Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, men der findes i Staatsarchiv Hamburg et fotografi af den.
44. RA TKUA Hamburg A I, 1.
45. Hamb. St.A. fol. 103-05. Brev af 15. september.
46. D.I. XI nr. 687.
47. Hamb. St.A. fol. 118-23.
48. RA TKUA Hamburg A I, 1. Brev af 23. februar 1551.
49. D.I. XI nr. 98.
50. D.I. XI nr. 564, 568, 575.
51. D.I. XI nr. 583.
52. D.I. XI nr. 590, 594, 600, 641.
53. D.I. XI nr. 667.
54. D.I. XI nr. 672, 677, 678.
55. 1542 havde Jón Arason handelsforbindelse med hamborgerkøbmanden Joachim Grundes (RA TKUA Hamburg A I, 1. Indlæg til brev af 27. november 1553) og i 1543 med Jacob Thode (Hamb. St.A. CI. VII Lit. Kc nr. 11 vol. 1b).
57. RA TKUA, Hamburg A II, 3.
58. Der må formodentlig her være tænkt på Bergentraktaten fra 1450, at Danmark og Norge skulle være sammen under en konge.
59. Jvf. ovenfor note 11.
60. Den første omtale af et hamborgsk skib på Island er fra 1475 (Baasch: anf.arb. s. 8).
61. Beløbet kendes fra Christian III's brev til Eske Bille 5. april (D.I. XII nr. 105).
62. D.I. XII nr. 106. Det beløb, hamborgerne skal betale i erstatning til københavnernes nævnes her som 420 daler.
63. D.I. XII nr. 112, 118. Der hersker nogen uenighed om, hvorvidt det var den samme Otte Stigsen Hvide som tidligere havde været hovedsmand på Island (Dansk Biografisk Leksikon) eller om det var en anden af samme navn af Ulfeldtslægten (Kancelliets Brevbøger bd. I).
64. D.I. XII nr. 105.
65. D.I. XII nr. 128.
66. D.I. XII nr. 129.
67. RA Rentemesterregnskabet 1551. Reg. 108A nr. 42 fol. 57.
68. D.I. XII nr. 109, 110.
69. D.I. XII nr. 142, 143, 147, 148.
70. D.I. XII nr. 185. Da der ikke er fundet kongebreve til københavnernes angående deres handel fra denne tid, må det formodes, at kongen her henviser til deres lensbrev fra 1547.
71. RA. Rentemesterregnskabet 1551. Reg. 108A nr. 42 fol. 9 og 24 b.
72. D.I. XII nr. 179.
73. D.I. XII nr. 222, jvf. desuden D.I. XII nr. 220, 221.
74. Christian III til Doktor Johan Struben, der havde deltaget i forhandlingerne i Flensborg. RA. TKUA Aus-

- ländisch Registrant 1550-51, fol. 283b-284b (21. september 1551), Hamb. St.A. fol. 129-132b (21. oktober 1551).
75. D.I. XII nr. 86, 202.
76. D.I. XII nr. 198, 202.
77. D.I. XII nr. 255. RA, Danske Kancelli B. 31. Tegnelser over alle lande 4, fol. 175.
78. D.I. XII nr. 254.
79. Kancelliets Brevbøger 1551-55, s. 220-21.
80. D.I. XII nr. 322, 323, 324.
81. D.I. XIII nr. 222.
82. D.I. XII nr. 175, 194, 203.
83. D.I. XII nr. 222, 323.
84. Jvf. J. Adils: Den danske monopolhandel på Island 1602-1787, København 1926-27.

THOMAS BLOM, EN KØBENHAVNSK BYGMESTER FRA GENOPBYGNINGENS ÅR

AF ALLAN TØNNESEN

1. Baggrunden

Ved overgangen fra det 18. til det 19. århundrede ramtes København af to katastrofer, branden 1795 og bombardementet 1807. Disse to begivenheder betød ødelæggelsen af det meste af den by, der stammede fra tiden efter den første store brand 1728, samt de endnu ældre huse; de gav samtidig anledning til, at et helt nyt København blev skabt: klassicismens.

Branden 1795 udslættede ca. $\frac{1}{3}$ af byens huse i et bælte, der strakte sig fra Holmens Kanal, langs Stranden, gennem Latinerkvarteret helt frem til Vester- og Nørrevold. Bombardementet 12 år senere ramte et område, der stort set begrænsedes af Nørrevold, Larslejstræde, Sankt Pedersstræde, Nørregade, Skindergade, Lille Kannikestræde, Landemærket, Hauser Plads og Frederiksborggade. Tilsammen lagde de to katastrofer halvdelen af byen øde. Et kæmpemæssigt genopbygningsarbejde forestod.

Til alt held var englændernes bomber gået uden om det område, der var blevet hærget af branden, og hvor der allerede var blevet genrejst mange huse. Disse nye huse fik altså lov at blive stående, og da man efter 1807 tog fat på genopbygningen af de bombede kvarterer, blev der nærmest tale om en fortsættelse af arbejdet, således at det i realiteten blev een lang byggeperiode, der strakte sig fra 1795 til ca. 1840. Først da var Københavns forvandling fra barokby til klassicistisk by fuldbyrdet.

Skiftet i smagsretningen er åbenbar. Hvor man i det 18. århundrede fandt byen domineret af de karakteristiske muntre gavlkvisthuse, der for de fornemmeres vedkommende var prydet med sandstensornamenter, og som oftest fremtrådte i stærke farver, huse af hvilke der stadig findes fine eksempler på Gråbrødretorv og i Nyhavn, så man den genopførte by præget af strenge linier, klassisk rene detaljer og kølige farver.

Barokbyen stod i overlandbygmester Johan Cornelius Kriegers tegn. For at få gang i byggeriet opstillede han i et lille skrift overslag over udgifterne ved opførelsen af forskellige hustyper ledsaget af opstalter og grundplaner af disse. Her blev det typiske »ildebrands-hus«, gavlkvisthuset med den påbudte grundmurede facade slået fast. Forbilledet blev fulgt i princippet, omend med adskillige variationer. Så vidt vides kom Krieger dog ikke selv til at lede opførelsen af noget borgerhus, dertil var han for travlt optaget af de store, kongelige byggearbejder, der fandt sted samtidig i 1720'erne og 1730'erne.

Klassicismens København står i gæld til to mænd, Harsdorff og C. F. Hansen. Caspar Frederik Harsdorff var som Krieger travlt beskæftiget i det offentliges tjeneste. Han kom kun til at bygge få egentlige borgerhuse, og af disse kun eet, hvor hans intentioner kom til fuld udfoldelse: hans eget hus på Kongens Nytorv fra 1779-80. Harsdorff har selv formuleret sit program i sin ansøgning til Rentekammeret om at få overladt grunden frit mod at bebygge den; det hedder her: »Den fordærvede smag, der endnu hersker iblandt os i henseende til de borgerlige huses såvel udvendige bygningsmåde som indvendige dekoration og uddeling af værelser har jeg siden min hjemkomst fra Italien stedse søgt at undertrykke . . .; men da jeg endnu ikke har haft lejlighed til at bygge noget borgerhus og følgelig ikke har kunnet bekræfte mine grunde med eksempler, har de mundtlige beviser, jeg dertil har anvendt, også kun været til liden nytte«. ¹ Der er i virkeligheden tale om et mønsterhus, en model, hvorefter man kunne opføre ikke een, men tre forskellige facader: et hus med en trefags pilasterprydet midtrisalit, kronet af en trekantfronton og flankeret på hver side af et tilbagetrukket fag; desuden et femfags hus, hvoraf yderfagene er fremhævet ved kraftige segmentfrontoner over vinduerne, samt endelig et firefags hus, hvis yderfag er fremhævet på samme måde. Harsdorffs borgerhuse er opført i tiden før branden, og selv om han levede til 1799, blev hans indflydelse på de nyopførte huse kun indirekte. Ligesom Krieger påvirkede nybyggeriet gennem sin mønsterbog, øvede Harsdorff sin indflydelse dels gennem sit eget hus' eksempel, dels gennem de mange håndværksmestre, der som akademielever havde fået et førstehånds kendskab til arkitekturprofessorens ideer.

Efter bombardementet begynder påvirkningen fra tidens anden

Murermester, vicebrandmajor Thomas Andreas Blom, malet 1839 af H. Eddelien,
Privateje

store arkitekt, Harsdorffs elev Christian Frederik Hansen at gøre sig gældende. En udvikling i retning af større simplicitet ses tydeligt på husenes facader. Den nye tendens udbredtes dels gennem de store byggearbejder i København som Hansen ledede: Christiansborg, Frue kirke og Råd- og domhuset, dels gennem den facadecensur, som stadsbygmesteren øvede over for forslag til nybygninger, samt endelig gennem undervisningen på Kunstakademiet.

Ved Struensees fremsynethed var det i 1772 blevet bestemt, at for fremtiden skulle hvem som helst have adgang til vederlagsfrit at modtage undervisning ved akademiet, forsåvidt der var plads. Der var herved netop tænkt på den mulighed, man her havde for at højne kvaliteten af håndværkernes, og da især bygningshåndværkernes arbejde, således at man kom »den fordærvede smag«² tillivs.² Bestemmelsen synes formuleret med næsten profetisk klarsyn: netop en god snes år efter dens indførelse, efter at de første kuld praktisk og nu også teoretisk veludrustede bygningshåndværkere var blevet uddannet, indtraf branden, den første af de begivenheder, der i den næste menneskealder skulle lægge beslag på alt, hvad byen formåede at præstere på dette felt; og sjældent har man i en katastrofesituation haft så velkvalificerede kræfter til at genoprette, hvad der var blevet ødelagt. Gennemgår man byens huse fra denne periode, møder man ustandselig navnene Hallander, Quist, Rawert, Backhausen, Burmeister, Eegeroed, Kirkerup, Lange og Thrane, folk, der greb chancen til at gøre byen smukkere og sig selv rigere ved for egen eller andres regning at opføre de stilfærdige og dog fornemme borgerhuse, der endnu trods alle nedrivninger og ødelæggende ombygninger tegner billedet af det indre København i dag.

Et hidtil ret upåagtet navn blandt tidens bygmestre er Thomas Andreas Blom. Når han kun er lidet kendt, skyldes det antagelig, at en stor del af hans huse ikke er opført under hans eget navn, men af et familiefirma, der over for offentligheden tegnede sig som »Bloms Enke & Sønner«.

Sådanne kompagniskaber var ikke noget særsyn inden for byggefagene, omend noget forholdsvis nyt; således optrådte på samme tid murmestrene Philip Lange og Lauritz Thrane som kompagnoner.

I de ca. 10 år firmaet »Bloms Enke & Sønner« eksisterede, opførte det 9 ejendomme i København; 6 af dem er fredet i klasse B. Det kan

Udsnit af J. H. Rawerts plan af Kronprinsessegade fra 1800 med senere rettelser, Stadsarkivet

derfor nok være umagen værd at følge firmaets opkomst, produktion og dets parthaveres, herunder især dets arkitekts videre skæbne.

2. Spækhøker Blom og hans familie

I gaden Bryggerlængen, nuværende Olfert Fischersgade 5 boede fra 1770 en spækhøker, Niels Pedersen Blom. Han var født i Jylland ca. 1735 og havde netop 1770 indgået sit andet ægteskab med den 10 år yngre Birthe Pedersdatter.³ Familien forøgedes i tidens løb med fem børn: Dorothea Elisabeth, f. 1771, Peder, f. 1772, Christian, f. 1774, Thomas Andreas, f. 1777 og Hans Ole, f. 1780. Om datteren vides intet andet, end at hun boede hjemme ved folketællingen 1787,⁴ men åbenbart var død barnløs før 1819, da hun ikke nævnes blandt moderens arvinger. Af sønnerne er der grund til at hæfte sig ved Thomas Andreas; han fødtes den 18. november 1777 og blev døbt den 23. i samme måned, åbenbart opkaldt efter sine to fornemste faddere, hofmester ved de kongelige pager Thomas Bierregaard og obervisiteer Andreas Møller.⁵

Samtlige fire sønner blev sat i murerlære, alle hos en af tidens mest fremtrædende mestre, Harsdorffelevnen Johan Martin Quist, der var blevet mester 1782. Den ældste af sønnerne, Peder blev sat i lære 1785, Christian i 1788, Thomas Andreas i 1791 og den yngste, Hans Ole i 1793. Efter tre års læretid var de udlært og blev »løsgivet« med lærebrev.⁶ Der findes ikke kilder, der utvetydigt viser, om brødrene har modtaget undervisning på akademiet under Harsdorff, idet de årlige lister over akademiets elever hører op 1775, men det kan anses for sandsynligt; i hvert fald havde de mulighed for at optage mesterens ideer om arkitektur på anden hånd gennem J. M. Quist.

Da den yngste af brødrene blev sat i murerlære, var deres far død »af tæring«. Den 31. oktober 1792 blev Niels Pedersen Blom begravet på Assistens kirkegård fra Sankt Nikolaj kirke.⁷ Mærkeligt nok kaldes han ved denne sidste anledning mursvend, uanset at han endnu 1787 optræder som høker;⁴ antagelig har kløkkeren ved en fejltagelse udstyret ham med håndteringen for den af sønnerne, der ordnede det praktiske i forbindelse med begravelsen.

Man tør formode, at enken har videreført spækhøkerforretningen; i hvert fald har hun kunnet lade den yngste søn få den mureruddannelse, der efter alt at dømme har været bestemt for alle sønnerne. Birthe sal. Bloms blev boende i Bryggerlængen til 1799, da hun solgte huset.⁸ I de mellemliggende år har sønnerne så arbejdet som mursvende; om Thomas vides, at han efter sin læretid fortsatte yderligere 6 år som svend hos Quist.

I december 1797 havde han og hans ældre broder Christian brug for at få beskikket en kurator, brygger Thomas Møllerup.⁹ Sandsynligvis er det den forestående belåning af fædrearven, huset, der er baggrunden.

Det var huset i Bryggerlængen, der var basis for familiefirmaets oprettelse. Den 8. januar 1798 optog Birthe Pedersdatter sal. Bloms et lån i ejendommen på 3500 rdl. Långiveren var etatsrådinde Christiane Frederica Lugge, f. Holst.¹⁰ Et halvt år efter erhvervede »Bloms Enke & Søner« den første af de grunde, de senere bebyggede.¹¹

3. Firmaets virksomhed

En af de gader, hvor samtlige huse var brændt, var Sankt Pedersstræde. I årene umiddelbart efter branden fandt der her en livlig

byggeaktivitet sted, og det var her mad. Blom så sin chance. Hun og sønnerne købte en grund i Sankt Pedersstræde samt en hertil stødende grund i Teglgårdsstræde, og på tre år opførte de her tre huse, der må siges at fortjene betegnelsen spekulationsbyggeri, skrabet og udnyttet til sidste kvadratmeter. Herved adskiller de Blomske huse sig dog ikke fra kvarterets øvrige, der klart er bygget for byens jævne befolkning.¹² Rent håndværksmæssigt var de imidlertid i orden, hvilket bl.a. ses af, at de trods årtiers mangelfuld vedligeholdelse stadig består. Det første af husene her var Sankt Pedersstræde 22, der opførtes 1799-1800; derefter fulgte Sankt Pedersstræde 20 1800-1801 og endelig Teglgårdsstræde 3 1801-1802.

Mad. Blom forlod nu det egentlige brandhærgede område og vendte sig mod et helt andet kvarter. Efter branden havde kongen ved resolution af 11. september 1795 skænket staden en 89 alen bred strimmel af Rosenborg Have. Det var meningen, at de penge, der indkom ved salget af de byggegrunde, der blev udstukket her, skulle bruges til erstatningsudbetalinger til de grundejere i byen, hvis ejendomme blev beskåret som en følge af den gaderegulering, man benyttede lejligheden til at gennemføre. Denne ordning blev administreret af en den 20. april 1796 nedsat kommission med det besværlige navn »Kommissionen for de Fonds, som ere henlagte til at afbetale de til Gadernes Udvidelse afkøbte Grunde«, eller noget kortere »Erstatningsfondskommissionen«. Først i året 1800 begyndte man dog at sælge grundene.¹³ På stadskonduktøren, J. H. Rawerts kort over området fra samme år ses de nye ejeres navne; man bemærker, at byens mest fremtrædende bygmestre, Quist, Hallander, Backhausen og Rawert selv er repræsenteret.

Efter Christiansborgs brand 1794 var kongefamilien rykket ind i palæerne på Amalienborg, og den omstændighed, at den nye gade, der fik navnet Kronprinsessegade, lå nær den kongelige residens, og kom til at indgå i den fornemme Frederiksstads og Ny-Københavnsgadenet, stillede krav til husenes kvalitet og arkitektoniske udformning.

Familien Blom var endnu ikke inde i billedet, men det varede ikke længe. I juni 1802, et par måneder efter at huset i Teglgårdsstræde stod færdigt, købte de af Mathias Casse grundene nr. 6 og 7 i Kronprinsessegade, på det søndre hjørne af Dronningens Tværgade.¹⁴ Det

var to smalle strimler, og familien Blom indså straks, at det var fordelagtigst at dele de to langstrakte grunde op på tværs, så man fik tre huse med facade mod Dronningens Tværgade samt et hjørnehus. Allerede i slutningen af november samme år stod det første af husene, Dronningens Tværgade 57 under tag, og i maj det følgende år var det helt færdigt.

Sammenligner man denne grunds udstrækning med de andre i rækken langs Dronningens Tværgade, falder det i øjnene, at den er væsentlig dybere end disse. Denne grunds dybde markerer den oprindelige bredde af de to lange grunde; de øvrige er blevet beskåret med $\frac{1}{3}$. Tanken om at beskære de tre senere bebyggede grunde er opstået efter familiens køb i maj 1803 af den store nabogrund, nr. 8, der indtil da havde været ejet af violon Joseph Rauch.¹⁵ Ved at lægge et stykke af nr. 7 hertil kunne man på nr. 8 opføre to store gårde. Er denne tankegang klar nok, er det imidlertid mere gådefuldt, hvorfor man ikke også beskar den først bebyggede grund, nr. 6 og 7 A (Dronningens Tværgade 57); der var ikke oprindelig opført noget baghus her, og ejendommen blev først solgt 1805, dvs. nogenlunde samtidig med de øvrige huse i rækken.

Disses opførelse skred i øvrigt fremad fuldstændig regelmæssigt med et om året, således at man havde bygningen under tag om efteråret og fuldendte den indre indretning i løbet af vinteren og foråret. Således opførtes Dronningens Tværgade nr. 59 1803-1804, nr. 61 1804-1805 og hjørnehuset Kronprinsessegade 38 1805-1806.

I februar 1805 havde »Bloms Enke & Sønner« købt tre grunde på det modsatte hjørne af Kronprinsessegade og Dronningens Tværgade, af hvilke nr. 9 i året 1800 ejedes af købmand Jacob Meier Amselsohn, og nr. 10 og 11 af brændevinsbrænder Anders Møller; nr. 9 havde dog siden 1802 været i karetmager James Fifes besiddelse.¹⁶ Kort forinden havde Bloms solgt den ovenfor omtalte sydlige del af nr. 8, antagelig for at kunne erhverve de nye grunde, der åbnede langt større muligheder for byggeaktivitet.

Firmaet havde nu trådt sine børnesko og var begyndt at tænke mere storladent. Hvor det på den sydlige side af Dronningens Tværgade havde afstukket fem ejendomme, blev der på den modsatte, bredere side kun afsat fire. Disse virkelig herskabelige ejendomme adskiller sig markant fra de små, jævne huse i Sankt Pedersstræde og Teglgårdsstræde.

Teglårdsstræde 3, opført 1801-1802

Firmaet fortsatte i sin indarbejdede rytme med nr. 56 i Dronningens Tværgade 1806-1807 og nr. 58 1807-1808.

Dette hus blev »Bloms Enke & Sønners« sidste arbejde; firmaet var da reduceret til kun at bestå af Birthe Bloms, Thomas Blom og Ole Blom. Dets enkelte parthaveres senere produktion skal herefter søges under Thomas Bloms og Hans Ole Bloms navne.

4. Firmaets opløsning

Det vil være fremgået, at firmaet »Bloms Enke & Sønners« sædvanlige fremgangsmåde var at erhverve en grund og derpå opføre et hus,

samt at kapaciteten var et hus om året. Man kan formentlig se bort fra den mulighed, at de har opført huse for andre, det har de simpelthen ikke kunnet overkomme. Det kan også udelukkes af en anden grund: kun den der var blevet optaget som mester i murer- eller tømrerlauget kunne beskæftige svende og opføre huse for andre, og ingen af de fire brødre var endnu mester. Den eneste mulighed for den, der ikke var mester, for at opføre huse, var samtidig at optræde både som bygmester og som bygherre, således som brødrene Blom og deres mor gjorde det.

Som nævnt gik arbejdet glat og aldeles regelmæssigt en årrække. Den ældste broder, Peder havde stiftet hjem og familie i 1797, da han ægtede Johanne Cathrine Balle. De fik fire børn, født i årene 1798-1804. Imidlertid døde han 1807, hvorpå enken et halvt år senere blev gift med den næstældste broder, Christian. Både Peder og Christian Blom optræder i Københavns Vejviser som teskænkere, boende i Antoniestræde; man tør formode, at det til at begynde med har været en bibeskæftigelse for de i vinterhalvåret ofte sæsonledige mursvende, som efterhånden har fået mere permanent karakter. Johanne Cathrine døde 1809 og Christian Blom 1811; de fire børn kom herefter i huset hos den yngste af brødrene, Ole Blom.

Mens Peder Blom til det sidste var aktiv i familiefirmaet, idet han endnu den 13. april 1807 anmodede om syn på et af familiens huse,¹⁷ var Christian Blom udtrådt flere år før sin død. Den 28. marts 1808 blev der i Hof- og Stadsretten læst to skøder, hvorved såvel Christian Blom som hans hustru overdrog deres andel i de ejendomme, firmaet da besad, til de øvrige medejere.¹⁸ For to af ejendommenes vedkommende havde Johanne Cathrine Balle dog allerede den 1. februar overdraget sin andel til de øvrige parthavere,¹⁹ og endnu tidligere, den 21. januar begærer Thomas Blom syn på huset Dronningens Tværgade 58 »paa Moder og egne Vegne«.²⁰

Thomas Blom kunne nu godt have nævnt sin broder Ole Blom, der stadig deltog i fællesskabet; endnu den 30. juli 1808 var han med til sammen med Thomas og deres mor at optage et lån i ejendommen Dronningens Tværgade 58.²¹ Denne gård, der som nævnt blev firmaets sidste, stod færdig den 17. oktober.

Herefter lå virksomheden stille til efteråret 1809, da fællesskabet helt blev opløst. Thomas Blom afkøbte sin mor og sin broder deres

Kronprinsessegade 40, opført 1810-1811

andele i de endnu ubebyggede grunde ved Kronprinsessegade.²² Ole Blom måtte han betale kontant, mens Birthe sal. Bloms modtog et pantebrev på 6000 rdl.²³ Samtidig indgav han den 6. oktober ansøgning til magistraten om at måtte blive mester uden at levere mesterstykke. Murerlauget blev rådspurgt, og da det ikke kunne anbefale, at andragendet blev imødekommet, og da Danske Kancelli, der også fik skrivelser forelagt, henholdt sig til murerlaugets svar, kunne magistraten da den 11. december meddele Thomas Blom, at hans ansøgning var blevet afslået.²⁴

Han måtte herpå gå den normale vej og fik allerede den 28. decem-

ber udleveret den opgave, han skulle besvare for at opnå mesterværdigheden. Den bestod i at udkaste en plan til en hjørnebygning, der skulle indrettes til »en complet Apotekergaard med udfordrende Laboratorie samt desuden bekvem Lejlighed for en characteriseret Familie, 2 à 3 Etager høj til Gaderne med Kælder under. Endelig haver han at forfatte et Overslag over, hvad bemeldte Bygning kunne koste i Muurmaterialer og Arbeidsløn«. Desværre er hans tegninger til huset ikke bevaret, men akademiprofessoren C. A. Lorenzen og sekretæren T. Baden har approberet løsningen.²⁵ Normalt fik den vordende murmester også til opgave at opmure en indviklet hvælvkonstruktion, men dette krav har man åbenbart set bort fra i dette tilfælde. Det gjorde man derimod ikke, da Ole Blom to år senere søgte optagelse i lauet.²⁵

Thomas Blom blev efter at have ydet en »frivillig« gave til laugets fattige på 30 rdl., 12 rdl. for selve indtrædelsen og 2 rdl. til laugets ligklæde indladt i lauet, introduceret af oldermanden J. C. Schottmann den 30. april 1810.²⁶

Nu fandt Thomas Blom omsider tiden inde til at gifte sig. Den 3. september 1811 ægtede han Ingeborg Cathrine Carstensen, og efter alt at dømmе rykkede de nygifte straks ind i Bloms eget hus, Kronprinsessegade 40, der stod færdigt i oktober samme år; her boede han i hvert fald i 1813 og helt frem til 1825,²⁷ og her havde han sin gamle mor boende til hendes død.

I mellemtiden var Christian Blom, den næstældste broder, som nævnt død den 7. november 1811. Han havde åbenbart efter Peder Bloms død i 1807 overtaget såvel enken som teskænkerbestillingen og huset i Antoniestrædet (gl. nr. 234), som Peder Blom havde købt 1798. Huset havde han dog efter hustruens død solgt til sin yngste broder Ole Blom,²⁸ men han blev fremdeles boende i huset, og det var her skiftekommissionen indfandt sig på selve dødsdagen. Ole Blom anviste boets ejendele, der var uden større værdi og tilsammen udgjorde 79 rdl. 3 mk. Der var ikke mere, sagde han, men da kommissionen gik den afdødes gemmer efter, fandt man to panteobligationer, den ene lydende på 3000 rdl. og den anden på 1200 rdl. Ole Blom havde svært ved at nægte kendskab til dem, for den største af dem var udstedt af ham selv den 18. oktober 1809 i forbindelse med hans overtagelse af huset i Antoniestræde. Det synes åbenbart, at Ole Blom har haft til hensigt at unddrage boet denne hans gæld til det. Det

Peder Hvitfeldtsstræde 14, opført 1821

forekommer endvidere ejendommeligt, at han som arvinger kun nævner sig selv og Peder Bloms fire forældreløse børn, men ikke sin mor eller broderen Thomas. Disse måtte efter at have erfaret om dødsfaldet selv gøre opmærksom på deres arvekrav.²⁹

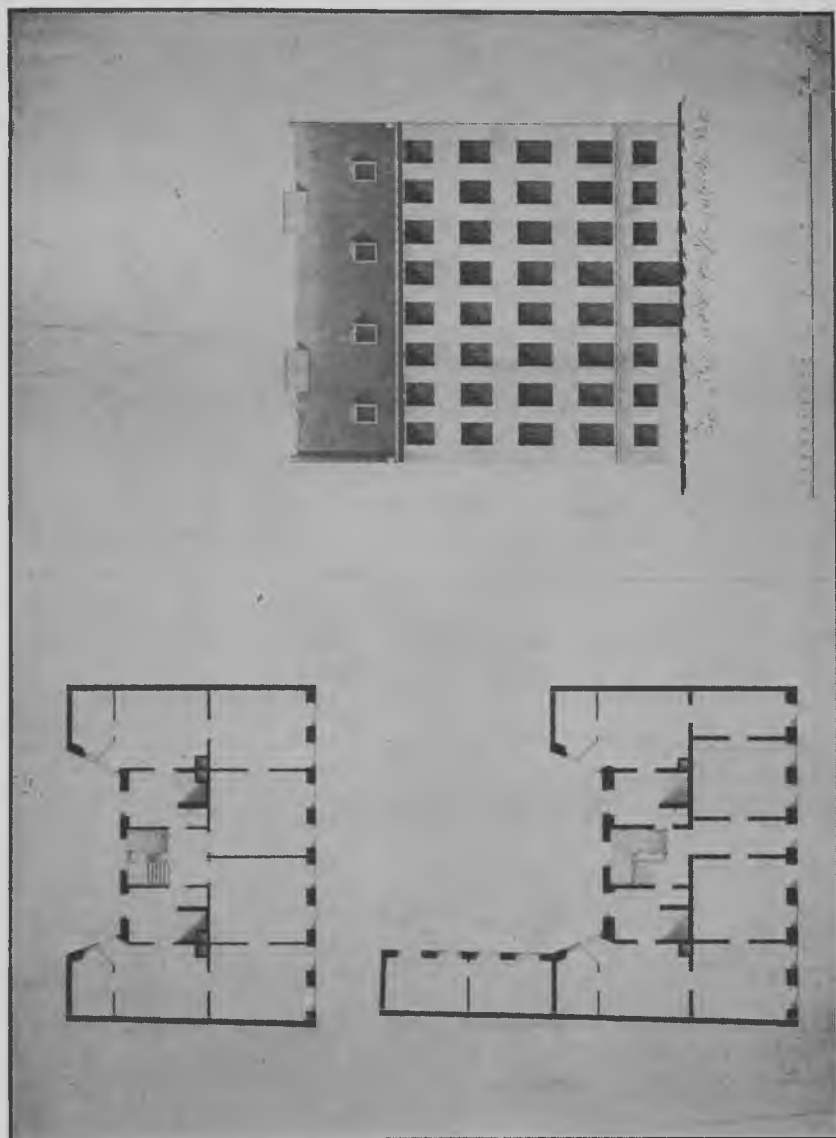
Ole Bloms forsøg på at unddrage skiftekommissionen kendskab til panteobligationen har en parallel. Den 6. september 1819 døde gamle Birthe Blom hos sin søn Thomas i dennes hus, Kronprinsessegade 40, hvor hun havde boet i sin alderdom. Thomas Bloms kone, Ingeborg Cathrine tog imod skiftekommissionens medlemmer, oplyste, at den afdøde foruden hendes mand skulle efterlade endnu en søn, Ole Blom, der også var murmester i København, og hun anviste derefter den

afdødes efterladenskaber: nogle møbler, klæder og noget sengetøj til en værdi af ialt 67 rdl. »Mere sagde Comparentinden at Boet ikke tilhører, og dette som hendes Mand mente sig udlagt for Begravelsesbekostningerne m.v. lovede hun at tilsvare«. ³⁰ Det forekommer ganske utroligt, at »Bloms Enke« kun skulle efterlade sig værdier for 67 rdl. Som nævnt udstedte Thomas Blom et pantebrev på 6000 rdl. til hende i 1809, hvilket beløb med renter hun selv kvitterede for udbetalingen af i 1812. Skulle der dog ikke trods statsbankerotten være noget tilbage syv år senere? Og hvad med hendes andel af den gevinst, de ti års byggevirksomhed indbragte familien? Meget tyder på, at det var den gamle høkerkone, der var familiens økonomiske administrator, og det lyder meget lidt sandsynligt, at hun ikke skulle have bragt noget ud af virksomheden selv. Forholdet er vel det, at hun og Thomas Blom har arrangeret det hele således, at den yngste broder ikke kom til at arve noget.

Allerede ved Christian Bloms død i 1811 får man indtryk af, at forholdet mellem den yngste broder på den ene side og den ældre og moderen på den anden var dårligt, og nu i 1819 bekræftes det til overmål: Ole Blom erfarede først moderens død gennem dødsannoncen i Adresseavisen.

En sidste eftertrykkelig markering af den gensidige modvilje får man mange år senere ved åbningen af Bolette Helene Blom, Ole Bloms enkes testamente efter hendes død 1844. Testamentet, der var udfærdiget 1833, et år efter mandens død, bestemte nemlig, at såfremt hendes universalarving, en datterdatter af Peder Blom skulle være afgået ved døden ved testamentets åbning, skulle alt, hvad der var bestemt for hende og hendes moder, »ene og alene tilhøre mine Slægtninge efter Loven, saa at følgelig min afdøde Mands Familie og Paarørende skal være aldeles udelukket fra at arve nogensomhelst Del af hele Efterladenskabet«. ³¹ Thomas Blom og hans børn skulle således helt afgjort ikke arve.

Det ser nærmest ud, som om det er Peder Blom, der har holdt sammen på firmaet. Det er ham og moderen, der skiftes til at anmode brandforsikringen om syn på de nybyggede huse, og de første revner i fællesskabet viser sig kort efter hans død. De efterlevende parthavere synes i tiden derefter at have delt sig i to lejre: Ole Blom og den, som det synes, ret ubetydelige Christian Blom, ³² der boede

Peder Hvitfeldtsstræde 14, opført 1821. Thomas Bloms egenhændige tegning
Stadsarkivet

i samme hus, og på den anden side Thomas Blom og moderen, der ligeledes havde fælles husstand. At forholdet mellem disse to var udmærket, understreges af den omstændighed, at Birthe Pedersdatter to gange giver afkald på sin højere prioritet som panthaver i de resterende Kronprinsessegadegrunde, som Thomas Blom havde overtaget, for at han kunne optage andre lån i ejendommen.²³

5. Arkitekten

Det er i mange tilfælde vanskeligt at afgøre, hvem der har leveret tegningerne til et byggeri i ældre tid. Ofte er det således, at man kender bygherren og håndværkerne, mens den egentlige arkitekt er ukendt. Hvor der er tale om borgerligt byggeri af mindre ambitiøs karakter, kan man dog som regel gå ud fra, at murmesteren også har udført de tegninger, hvorefter huset er opført. Det er desuden velkendt, at bygherren kan øve indflydelse på bygningens udseende, såvel hvad angår indretning som ydre dekoration. Når bygherre og murmester er en og samme person, og det drejer sig om et borgerhus helt i tidens stil, synes det oplagt, at denne person også er husets arkitekt.

I tilfældet »Bloms Enke« er sagen givetvis ikke helt så enkel, idet alle fire brødre jo var udlærte mursvende. Her er der teoretisk tre muligheder: 1) alle fire brødre eller nogle af dem har i fællesskab udarbejdet tegningerne, 2) en af dem har udført dem alle, og 3) flere af dem har hver for sig udført tegninger til de enkelte huse.

Den sidste forklaring støttes af den omstændighed, at der er et tydeligt skel i arkitektonisk henseende mellem firmaets første huse og de senere. Imidlertid taler andre, og stærkere indicier for, at det er en enkelt af dem, Thomas Andreas, der står som firmaets egentlige arkitekt.

Vigtig er i denne henseende Thomas Bloms tidligere omtalte ansøgning til magistraten om at måtte blive murmester uden at præstere mesterstykke. Originalen findes ikke mere, men ansøgningen lyder i sekretærens referat således: »Muursvend Thomas Blom anholder om at forundes Bevilling som Muurmester, da han efterat have lært Professionen hos Kapitaïn og Muurmester Qvist har for ham arbejdet 6 Aar som Svend samt siden i 9 Aar i Interessentskab med sin Moder og 3de Brødre uden Mester, allene under Ansøgerens Opsigt med den

ene Broder til Hjelp opmuuret 4re nye Gaarde og 5 do Huuse her i Staden, hvor om Attester fra Kapitain Qvist og Tømmermester Wahl findes paategnet Ansøgningen«.

Magistraten var ikke helt klar over, hvad det egentlig var, Thomas Blom ansøgte om, og forespurgte om han ønskede at blive laugsfører eller frimester. Han måtte da frem med, at han ønskede at blive murermester uden at gøre mesterstykke. Herpå indhentede man som nævnt Murerlaugets mening. Den gik ud på, at da de fremlagte attester ikke gav nogen oplysning om, hvorvidt han havde fået hjælp fra anden side ved udarbejdelsen af de tegninger, hvorefter bygningerne var blevet opført, mente man ikke, at begæringen burde imødekommes, da »de Byggenes heele Velfærd ofte sættes paa Spil ved at betro deres Bygninger i en ukyndig Mesters Hænder . . . og da Mesterstykket desuden hverken er bekosteligt, siden Materialierne kan benyttes til andet Arbejde, eller kan medtage megen Tid for den øvede og duelige Mand«. ²⁴ Som nævnt måtte Thomas Blom affinde sig med et afslag og søge optagelse i murerlauget på de normale vilkår.

Thomas Blom udtaler altså, at opførelsen af firmaets bygninger alene er sket under hans opsigt med Ole Blom til hjælp. Det siges ikke med rene ord, at han selv har udført tegningerne, men det er tydeligt underforstået, og murerlauget er da også på det rene med, at det er det Blom ønsker at udtrykke i sin ansøgning.

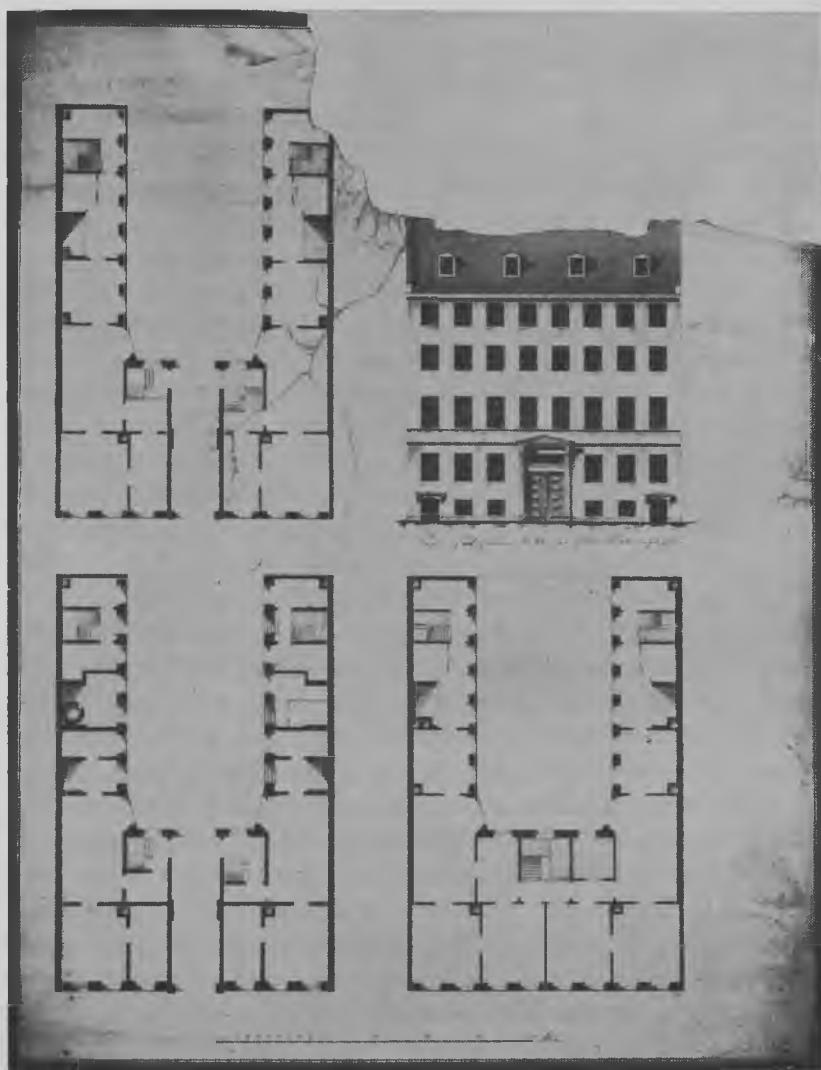
Accepterer man denne udlægning af ansøgningens indhold, hvor megen grund har vi da til at godtage dette udsagn som sandheden? Thomas Blom fremhæver sig selv på sine brødres bekostning i en situation, hvor det er fordelagtigt for ham at kunne fremtræde som den, der i årevis i praksis har udøvet murerhåndværket som mester og følgelig besidder betydelig erfaring. Disse omstændigheder styrker i sig selv ikke hans påstand, og det er derfor nødvendigt at søge andre momenter, der støtter den. Sådanne findes imidlertid. Det er naturligt at se på, hvad de brødre, der overlevede firmaets opløsning, præsterede enkeltvis i den følgende tid. Christian Blom levede kun til 1811 og vides ikke at have befattet sig med murerhåndværket i denne periode. Ole Blom opførte 1813-16 i to tempi huset Gråbrødretorv 12, men kan i øvrigt ikke sættes i forbindelse med andre selvstændige byggeopgaver. Thomas Blom, derimod, fortsatte firmaets virksomhed som bygmester og bygherre i een person, idet han bebyggede først de

resterende af firmaets grunde, og siden opførte en lang række andre huse i byen, ialt 11, hvortil kommer et opført for en anden byggherre. Hans fremgangsmåde er nøjagtig som »Bloms Enkes«: huset opføres i løbet af sommeren, så det står under tag om efteråret, hvorpå det indendørs arbejde færdiggøres i løbet af vinteren og foråret. Hans Ole Bloms hus er fredet i klasse B; af Thomas Bloms huse er et fredet i klasse A, syv er fredet i klasse B, mens to er nedrevet.

Det kan mod denne udredning, der på iøjnefaldende vis fremhæver Thomas Blom som den betydeligste af brødrene, indvendes, at de to ældste brødre døde så tidligt, at de ikke havde mulighed for at efterlade sig noget selvstændigt værk efter firmaets opløsning. Indvendingen kan imidlertid forholdsvis let afvises med en henvisning til, at hverken Peder eller Christian Blom benævnes mursvende bortset fra i murerlaugets protokol, hvor deres lærlingetid hos J. M. Quist er anført. De benævnes teskænkere overalt, hvor de omtales, og deres deltagelse i firmaet har da heller ikke været af praktisk art at dømme efter Thomas Bloms ansøgning, hvoraf fremgår, at kun de to (yngre) brødre tog aktivt del i det egentlige murerarbejde.

Der er endnu et forhold, der fortjener at fremhæves i denne forbindelse. Når det gælder om at påvise, hvem der har udført tegningerne, er det ikke uden interesse, at der er bevaret facade- og plantegninger til to bygninger signeret af Thomas Blom. Det er tegninger udført med omhu og teknisk dygtighed. Herudover findes fra Thomas Bloms hånd tegning til en maltkølle til brygger (Christen) Jacobsens berømte bryggergård i Brolæggerstræde.³³ Også dette er en smukt udført tegning, men det gælder for denne som for den tilsvarende, af Hans Ole Blom udførte tegning til en maltkølle i Store Kongensgade,³⁴ at de ikke muliggør en vurdering af ophavsmandens kvalifikationer som arkitekttegner.

Endelig skal det nævnes, at Thomas Blom, da han i 1835 blev optaget som medlem af Det københavnske Skydeselskab, som motiv på sin skive valgte det imponerende vue fra Kongens Have ned gennem Dronningens Tværgade med de to husrækker, han selv havde en væsentlig del af æren af.³⁵ Han synes hermed at have villet tilkendegive, at husene var hans værk.

Købmagergade 65, opført 1822-1823, nedrevet 1898. Thomas Bloms egenhændige tegning. Stadsarkivet

6. Husene³⁶

Sankt Pedersstræde 22, Nørre kvarter nr. 140, gl. nr. 127. Forhuset er opført 1799-1800 som et fire fags hus på fire etager med kælder. Det havde oprindeligt en et fags muret kvist og to tagkviste med segmentformet afslutning ovenpå (»halvrunde tagvinduer«) til gaden; disse kviste er o. 1893 erstattet af tre tagkviste med vinkeltag. Facadens udsmykning er enkel: en muret kordongesims over stueetagens vinduer, sålbænke under 2. og 3. salens vinduer samt fire fordybede felter, hvori der oprindeligt var »Kanolyer« (kannelurer) under 2. sals vinduer. En enkel trappe med gelænder af firkantede simple sprosser fører op gennem huset, der er indrettet med en lejlighed i hver etage på tre værelser og køkken. På facaden mellem de to midterste af 1. salens vinduer er opsat en mindeplade over den islandske digter Jónas Hallgrímsson, der døde her 1845.

Sidehuset er opført 1800 som et syv fags hus på fem etager med en muret kvist over et fag samt fire tagkviste. Det var fra begyndelsen indrettet til brændevinsbrænderi og kostald i underste etage og beboelse i de øvrige etager. Brænderiet blev 1871 afløst af et farveri, og dette igen o. 1888 af et bødkerværksted. Et lille baghus på to etager blev 1835 opført mellem sidehuset og baghuset til Teglgårdsstræde 3. *Sankt Pedersstræde 20, Nørre kvarter nr. 141, gl. nr. 126.* Opført 1800-1801 som et fire fags hus på fire etager med kælder. Huset har bevaret de oprindelige »halvrunde tagvinduer«. Den berappede facades eneste udsmykning var den murede kordongesims over stueetagens vinduer samt det o. 1856 forsvundne »skur«, en sandstens dækplade båret af konsoller over nedgangen til den i kælderen indrettede butik. O. 1897 har stue- og kælderetagens facademurværk fået et kvaderfugt pudslag. Gårdsidens kældernedgang er nu tilmuret, men endnu ses døråbningens halvrunde stik. Som nr. 22 er dette hus indrettet med en lejlighed på tre værelser og køkken i hver etage; også trappen er af samme enkle type med firkantede sprosser.

Teglgårdsstræde 3, Nørre kvarter nr. 187, gl. nr. 235 c. Det fire etager høje forhus med kælder er opført 1801-1802. Facaden, der er pudset, består af fire almindelige vinduesfag flankeret af to store yderfag, af hvilke det ene har portgennemkørsel; den er ellers uden nogen form for dekoration, idet den oprindelige kordongesims er fjernet. De tre »halvrunde tagvinduer« er oprindelige. I kælderen var der butik

med nedgang fra gaden; denne er senere forsvundet og erstattet af en indgang til stueetagens beværtning. Trappen, der tager sin begyndelse i porten, har gelænder med firkantede sprosser. Der er i hver etage en lejlighed på fem værelser og køkken.

Baghuset er opført 1801 med fire fag i en etage og kvist over et fag samt mansardhalvtag; det var indrettet til hestestald. Det er senere, o. 1832 og o. 1866 forhøjet til henholdsvis to og tre etager og taget i brug til beboelsesformål.

Dronningens Tværgade 57, Sankt Annæ Vester kvarter nr. 334, gl. nr. 460, 6 og 7 A. Forhuset er opført 1802-1803 som et fire etager højt hus med kælder. Facaden består af et tilbagetrukket midtparti på fire almindelige vinduesfag flankeret af to dobbelte yderfag. Disse er yderligere fremhævet ved i stueetagen at være kvaderfugtet; også kælderetagens yderfag har oprindeligt haft denne facadebehandling. Porten i det ene yderfag havde oprindeligt en rund afslutning oventil; den blev mellem 1830 og 1850 ændret til en lige afslutning. Over stueetagens vinduer løber en muret kordongesims. De to små og tre store »halvrunde tagvinduer« er endnu bevaret. En trappe af den sædvanlige type med firkantede sprosser fører op gennem huset, der består af to lejligheder på hver tre værelser og køkken i hver etage. Baghuset opførtes 1850 som et seks fag langt og to etager højt hus med halvtag, hvori var en fabriketage. Det indeholdt hestestald, vognremise og beboelse. Det blev 1862 udvidet til otte fag, så det blev ligeså langt som forhuset, og blev desuden forsynet med en muret kvist, mens fabriketagen forsvandt. Her blev nu yderligere indrettet smedeværksted.

Dronningens Tværgade 59, Sankt Annæ Vester kvarter nr. 333, gl. nr. 460, 6 og 7 B. Opført 1803-1804 som et fem fags hus på fem etager. De to underste etager, der er adskilt fra de øvrige ved en muret kordongesims, var oprindeligt kvaderfugtet, men står nu siden o. 1865 glatpudset; de tre øvre etager står i blankt mur. De tre midtfag er fremhævet ved et fordybet felt mellem 2. og 3. sals vinduer. De tre »halvrunde tagvinduer« er endnu bevaret. En trappe med enkle sprosser af rundstokke fører op gennem huset, hvor der i hver etage er indrettet en lejlighed på tre værelser og køkken. Stueetagens butikindretning stammer fra o. 1885.

Dronningens Tværgade 61, Sankt Annæ Vester kvarter nr. 332, gl. nr. 460, 6 og 7 C. Opført 1804-1805 som et fem fags hus på fem etager.

De to underste etager, der er adskilt fra de øvrige ved en muret kordongesims, er kvaderfuget; resten af huset er pudset. I øvrigt er facaden kun prydet med sålbænke under vinduerne. Af de oprindelige tre »halvrunde tagvinduer« er nu kun to bevaret. Trappeløbene er forsynet med de runde drejede balustre, man her første gang ser i de blomske huse. Der er i hver etage en lejlighed på tre værelser og køkken. Stueetagens butiksendretning stammer fra o. 1854.

Kronprinsessegade 38, Sankt Annæ Vester kvarter nr. 400, gl. nr. 460, 6 og 7 D. Opført 1805-1806 som et hjørnehus på fem etager med fem fag til Dronningens Tværgade, et hjørnefag og fem fag til Kronprinsessegade. Som på de foregående huse er de to underste etager adskilt fra de øvrige ved en muret kordongesims og ved refendfugning; denne findes dog ikke på hjørnefaget. Over indgangen fra Kronprinsessegade er en sandstens dækplade båret af konsoller. Hjørnefagets butik er oprindelig, mens indgangen fra Dronningens Tværgade er fra o. 1907. Huset havde oprindelig syv »halvrunde tagvinduer«, nu er der kun seks kviste med vinkeltag. En trappe med firkantede sprosser fører op gennem huset, der i hver etage er indrettet med en lejlighed på fem værelser og køkken.

Butikkens indretning beskrives 1806 således: i to fag til hver gade foruden det »smie« fag en butik, hvortil ad dobbelte, glatte døre med indvendige glasfyldingsdøre er indgang, loftet gipset, gulvet lagt, hvide vægge, derpå hylde, en disk, derunder otte skuffer og på disken et trægitterværk, for vinduerne udvendige skodder.

Dronningens Tværgade 56, Sankt Annæ Vester kvarter nr. 401 A, gl. nr. 460, 9, 10 og 11 A. Forhuset er opført 1806-1807 som et fem fags hus på fire etager og kælder. I stedet for de oprindelige fem »halvrunde tagvinduer« er der nu siden o. 1856 tre store kviste med vinkeltag. Facaden synes oprindelig kun at have været prydet med den kordongesims, der adskiller 1. og 2. etage, mens stue- og kælderetagens facade nu siden o. 1888 er kvaderfuget. Stueetagens vinduer har sålbænke. I faget nærmest Kronprinsessegade findes en rundbuet port, hvorfra en fornem, svungen trappe med drejede balustre fører op gennem huset.

Sidehuset er samtidigt med forhuset; det består af syv fag på fire etager. De tre bageste fag blev dog først 1830 forhøjet fra tre til fire etager. Forhus og sidehus rummer i hver etage en lejlighed på seks

Kronprinsessegade 38, opført 1805-1806 og 36, opført 1824-1825

værelser og køkken. Det indre udstyr udmærker sig ved foruden de sædvanlige bryst- og pillepaneler at have haft vægge betrukket med tapeter af lærred og papir med borter samt landskabsdørstykker af papir.

Dronningens Tværgade 58. Sankt Annæ Vester kvarter nr. 401 B, gl. nr. 460, 9, 10 og 11 B. Forhuset er opført 1807-1808 som et fem fags hus på fire etager med kælder. Der var oprindeligt fem »halvrunde tagvinduer«, nu er der to, flankerende en stor, femsidet altankvist fra 1918. Underste etage, hvori der findes en rundbuet portgennemkørsel, er adskilt fra de øvrige etager ved en kordongesims i samme

højde som den på nr. 56 samt et muret bånd, der samtidig fungerer som sålbænke for 2. etages vinduer flugtende med kordongesimsen på det tilstødende hjørnehus, Kronprinsessegade 40. De to yderfag er i 2. etage fremhævet ved fordakninger over og indramninger omkring vinduerne samt i 3. etage ved sålbænke. Der har oprindeligt været nedgang til kælderen fra gaden; den blev tilmuret 1918 og adgangen henlagt til porten.³⁷ Trappen er af samme fornemme type som i nr. 56.

Sidehuset er samtidigt med forhuset og består af seks fag og fire etager med kælder. Forhus og sidehus rummer i hver etage en lejlighed på fem værelser og køkken.

Gennemgår man *facaderne* ud fra et arkitektonisk synspunkt, konstateres det, at der i alle tilfælde er gjort forsøg på at skabe arkitektur af husene. De to første, Sankt Pedersstræde 22 og 20, var for smalle til at det kunne blive andet end dekoration: den obligate kordongesims samt på nr. 22 kannelerede felter under 3. etages vinduer.

På de to næste huse, Teglgårdsstræde 3 og Dronningens Tværgade 57, der begge består af fire almindelige midterfag og to dobbelte yderfag, er yderfagene fremhævet dels ved deres større bredde, dels ved kvaderfugning og, for Dronningens Tværgade 57, ved regulært fremspring.

På Dronningens Tværgade 59 derimod er de tre midtfag diskret fremhævet ved et (oprindeligt?) fordybet felt under 4. etages vinduer. Dronningens Tværgade 61, der ligeledes består af fem fag, har ingen vertikal opdeling; her er det etageadskillelserne, der understreges, idet de to underste etager er forsynet med kvaderfugning.

Hjørnehuset, Kronprinsessegade 38 er at betragte som een lang facade på 11 fag med det skrå hjørnefag som midtparti, fremhævet ved at være uden anden udsmykning end kordongesimsen og portallens overdækning, mens de flankerende fem fag til hver side tillige er kvaderfugede.

De to huse på den modsatte side af Dronningens Tværgade, nr. 56 og 58 er ved første øjekast ens, de er begge på fem fag og har samme etagehøjde, men mens den eneste udsmykning på nr. 56 er kordongesimsen, har nr. 58 to bånd mellem 1. og 2. etage og desuden en svag fremhævelse af yderfagene, der har fordakning.

Af disse facader er der ingen, der helt passer ind i de Harsdorffske facademønstre på huset på Kongens Nytorv. Nærmest kommer vel den sidste, der i faginddeling, men ikke i antallet af etager svarer til Harsdorffs 2. facadeskema, men mange træk dukker op enkeltvis i de Blomske huse, således kvaderfugningen i kælder og 1. etage, fremspringende sidepartier med vinduer, der fremhæves ved afdækninger samt kordongesimsen. De anvendte fordækninger er dog ikke af Harsdorffs segment- og gavltrekanform, men af en vandret type, som blev foretrukket af C. F. Hansen. Der er heri et træk, der viser fremad.

7. Finansieringen

Som allerede nævnt var optakten til brødrene Blom og deres mors byggevirksomhed, at de i 1798 optog et lån i det husi Bryggerlængen, som Niels Pedersen Blom havde købt i 1770. Beløbet, 3500 rdl. var egentlig ikke meget større end de lån, N. P. Blom selv i årenes løb havde optaget med sikkerhed i sit hus: 1500 rdl. i 1770, 2000 rdl. i 1777 samt 2000 rdl. i 1782.⁸ Disse lån er omprioriteringer, idet det ene udslettes af panteprotokollen, samtidig med at han optager et nyt lån. Man tør formode, at lånet går tilbage til den tid, da N. P. Blom etablerede sig i Bryggerens Længe som spækhøker. Det samme gælder for så vidt lånet fra 1798, der netop optages samme dag, som lånet fra 1782 udslettes. Men man må regne med, at der er blevet så meget til rest, at familien Blom har kunnet bruge her af ved købet samme år af de to grunde i Sankt Pederstræde og Teglgårdsstræde. De har ved denne lejlighed kun kunnet præstere en udbetaling, idet de til grundenes tidligere ejer, urtekræmmer August Anton Herrested måtte udstede panteobligationer på ialt 1200 rdl.⁹ Private långivere optræder herefter ikke mere.

Princippet i finansieringsforholdene er dette: når husets opførelse er kommet så vidt, at kun den indre indretning med gulve, lofter, døre, paneler og evt. skillerum står tilbage, anmodes Brandforsikringen om at foretage en vurdering; på grundlag af denne kan der optages et lån i huset. Huset fuldføres nu, og en ny vurdering finder sted. Der kan nu optåges et nyt lån, der danner basis for påbegyndelsen af det næste byggeri. De færdige huse sælges, så snart det er muligt. Systemet fungerer regelmæssigt som et urværk.

Bortset fra den ovenfor nævnte urtekræmmer Herrested indskrænker långiverne sig til to: Det kgl. Missionskollegium og Vajsenhuset. Missionskollegiet yder fire lån på ialt 5700 rdl., mens Vajsenhuset yder ikke mindre end 14 lån på ialt 36.000 rdl. Hertil kommer de lån, som Erstatningsfondskommissionen beholdt i Kronprinsessegadegrundene.

Da skøde- og panteprotokollerne ikke på dette tidspunkt indeholder oplysninger om købesummerne, men kun om hvilke lån, der blev optaget i ejendommene, er det ikke muligt at danne sig noget indtryk af det overskud, de Blomske byggeforetagender måtte have givet. Ser man på skifterne efter Christian og Birthe Blom, ser det unægtelig ikke alt for strålende ud. Christian Blom havde som nævnt udestående fordringer på ialt 4200 rdl., men disse penge stammede fra salget af det hus, han gennem sin hustru havde arvet efter Peder Blom, og som denne havde købt allerede 1798, altså før firmaet havde opført sit første hus.

Birthe Blom efterlod sig overhovedet ingen midler. Spørgsmålet er imidlertid, hvor meget man tør regne med de opgivelser, de efterladte har meddelt skiftekommissionen. Det er allerede konstateret, at Hans Ole Blom søgte at holde de 4200 rdl. ude af skiftet efter Christian Blom.

Der er intet, der tyder på, at det var mangelfuld forrentning, der medførte firmaets ophør. Tværtimod vidner husene om en stedse større magt over midlerne, såvel de arkitektoniske som de økonomiske. Yderligere demonstrerer Thomas Blom gennem sin senere virksomhed som murmester, at systemet var sundt nok. Derimod kan det meget vel være *uenighed* om økonomien, der fik brødrene til at gå hver til sit.

8. *Thomas Andreas Bloms senere virksomhed*

Under skildringen af firmaets opløsning har vi fulgt Thomas Blom frem til det tidspunkt, hvor han blev mester, indgik ægteskab og flyttede ind i huset i Kronprinsessegade 40, som han da netop i 1811 havde fået færdigt. Han og hans kone, Ingeborg Cathrine Carstensen fik i de følgende år en ret stor børneflokk: Johanne Emilie (1812-96), Peter Ludvig (1814-50), Julius Andreas (1815-1900), Sigvard August (1816-1900), Ida Wilhelmine (1818-96), Carl Waldemar (1819-ca. 1838) og Julie Georgine (1820-85).

Sølvgade 20-22, opført 1826-1827 og 1830-1831

Også udadtil formåede Thomas Blom at hævde sig. I det efter branden omorganiserede brandkorps udtoges såvel officerer som mandskab blandt byens murere, tømrere og smede, og der var her mulighed for en rask håndværker for at skabe sig en smuk offentlig karriere. Det gjorde Thomas Blom. Allerede mens han arbejdede på at blive mester, blev han den 12. februar 1810 underbrandmester ved 1. division, i 1816 blev han overbrandmester, i 1821 sekondløjtnant, og ti år senere foretog han et mægtigt avancement, idet han sprang premierløjtnantrangen over og udnævntes til kaptajn og fungerende 2. meddirektør. Dette hurtige avancement, der var betinget af en række af-

skedigelse og dødsfald blandt korpsets ledelse og højere officerer, undlod da heller ikke at give anledning til syrlige kommentarer bl.a. fra kongens side, da han skulle foretage udnævnelser. Året efter sprang han den 1. meddirektør over og blev fungerende vicebrandmajor. Endelig i 1834 blev han virkelig vicebrandmajor, den næsthøjeste post inden for brandkorpset, som han beklædte til sin død.³⁹

Det er klart, at stillingen som officer i brandkorpset foruden at være lønnet også førte adskilligt andet med sig; i 1826, da antallet af vurderingsmestre blev udvidet,⁴⁰ udnævntes han således hertil, men i det hele taget må hans position have gavnet ham også som privat bygmester.

Som sådan fortsatte han ganske som i familiefirmaets dage med at bebygge de grunde, han overtog ved firmaets opløsning. Først *Kronprinsessegade 40* på det andet hjørne af Dronningens Tværgade. I december 1810 var det fem etager høje hus opført til og med tagværket, skorstenene dog kun til 2. etage og gavlene til tagbjælkerne. Efter Brandforsikringens vurdering kunne han optage et lån i det på 5000 rdl. I juni 1811 anmodede han atter om syn; nu var taget lagt og skillerum opført, men en del af værelserne manglede endnu bræddegulve og gipslofter. Han optog herefter et nyt lån og kunne så den 25. november melde huset fuldt færdigt, hvorefter det endelige syn fandt sted.⁴¹ Denne lidt omstændelige opførelseshistorie afspejler Thomas Bloms formentlig noget anspændte økonomiske situation, efter at han havde måttet betale Ole Blom kontant for hans andel i grundene, ligesom han netop i denne tid stod over for udgifter i forbindelse med etableringen af sit eget hjem, idet han som nævnt giftede sig den 3. september 1811, og må antages at være flyttet ind i huset endnu inden dets fuldstændige færdiggørelse. Det består af fem fag mod Kronprinsessegade, et skråt hjørnefag og syv fag til Dronningens Tværgade. Det er glatpudset og har en muret kordongesims mellem 2. og 3. etage. Hver af de fem etager består af syv værelser med køkken. Trappeopgangen er enkel med firkantede sprosser. De oprindelige ni spidse kviste er lidt efter lidt afløst af tre større kviste mod Dronningens Tværgade og en mansard fra hjørnet og langs Kronprinsessegadesiden, etableret 1914-57.⁴² Familien Blom blev boende her til 1825, da den flyttede til det da nyopførte hus i Kronprinsessegade 36, men det blev først solgt i 1846, efter Bloms død.

Der er herefter et ophold i Thomas Bloms virksomhed som bygherre; først 1815-16 opfører han det næste hus i rækken, *Kronprinsessegade 42*. Det består af seks fag og holder samme etagehøjder som hjørnehuset. I 1878 blev der indrettet et kirkerum i de to underste etager, og den nuværende stueetages vinduer viser endnu spor efter gotiske spidsbuer. Dette arrangement blev fjernet i 1884, samtidig med at den oprindelige 1. etage blev ændret til en kælderetage. Endnu vidner dog den nygotiske indgangsdør om den kortvarige kirkefunktion. Oprindelig var kun 1. etage kvaderfugtet, 1884 blev den glatpudset og 2. etage kvaderpudset og forsynet med en kraftig profileret gesims.⁴³ De øvre etager står i blank mur med skårne fuger, ligesom i Dronningens Tværgade 59. Noget helt nyt i den Blomske arkitektur er taggesimsens sparrehoveder. Taget var oprindelig vinkeltag med fem halvrunde kviste; 1923 blev det ombygget til mansard med seks halvrunde kviste. Ejendommeligt nok er husets oprindelige »engelske vinduesrammer med store ruder af kronglas«⁴⁴ i 1923 blevet udskiftet med de nuværende, smårudede vinduer.⁴³ Trappeopgangen er enkel med firkantede sprosser. Forhuset og det samtidigt opførte sidehus består af en lejlighed i hver etage på seks værelser og køkken. Det blev først solgt i 1843.⁴⁵

Også ved C. F. Hansens store bygningsarbejder finder vi Thomas Blom beskæftiget. Ved råd- og domhusets opførelse optræder han dog kun en enkelt gang, i 1813.⁴⁶ Derimod var han fast tilknyttet arbejdet med genrejsningen af Christiansborg fra 1813 til 1825. De tre første år arbejdede han dog udelukkende på Hirschholm slot, der blev nedrevet, for at man derfra kunne skaffe sten til Christiansborg. Det var tanken at bevare Thurahs slotskapel, og det blev i 1813 istandsat. Det var hermed, Thomas Blom var beskæftiget. Kapellet viste sig dog ikke brugbart som sognekirke og blev nedrevet 1817.⁴⁷ Blom fortsatte ved selve slotsbyggeriet som en af mange murmestre, fra 1818 finder vi også hans bror Hans Ole Blom blandt dem. Desværre mangler regnskabsbilagene, så det er ikke muligt at se, hvilke arbejder Thomas Blom har udført, men det fremgår, at det er temmelig store beløb, han får udbetalt: i 1817 4335 rdl., i 1818 1663 rdl., i 1819 1204 rdl., i 1820 1141 rdl., i 1821 1390 rdl., i 1822 1014 rdl., i 1823 547 rdl. og i 1825 630 rdl.⁴⁸

På Bymuseet opbevares en murske af sølv, benyttet af Frederik VI

ved nedlæggelsen af grundstenen til Vor Frue kirkes nye alter ved reformationsfesten 1. november 1817. Af inskriptionen på denne murske fremgår, at »murmester Blom« deltog i handlingen.⁴⁹ Han må altså have været beskæftiget ved genopførelsen af den i 1807 bombede og nedbrændte Frue kirke, der under C. F. Hansens ledelse stod på 1811-32.

I betragtning af at Blom har deltaget i den højtidelige grundstensnedlæggelse 1817, virker det påfaldende, at han først nævnes i regnskaberne det følgende år. Hans regninger er heller ikke videre oplysende de første år; de lyder alle helt stereotyp: »... til afdrag på de mursvendes arbejds løn, som for mig arbejder ved Frue kirke ...«. Men det kan da konstateres, hvad han har fået udbetalt: i 1818 2000 rdl., i 1819 4100 rdl., i 1820 3000 rdl. og i 1821 1200 rdl. Den næste regning fra Blom er fra 1823; den er for første gang specificeret og drejer sig om hvidtning og pudsning. Desuden har han opmuret trapperne på hver side af hovedvestibulen, lagt fliser, muret grunden under hovedportalens trappe, lagt korets gulv med mursten på fladen samt begyndt at lægge gulvet i kirken med fliser i mosaik. Herfor får han 943 rdl. Fra 1825 er der kun en regning på 87 rdl. for istandsættelse af taget. I 1826 får han 433 rdl. for at lægge gulv med ottekantede murstensfliser i de fire »korridorer« i skibet, som han udmurede, pudsede og trak gesims på. I 1827 var Blom beskæftiget ved istandsættelsen af tårnets indre; han afhakkede det forbrændte murværk og opmurede det af nyt, lagde fliser i de fire døre på klokkerloftet samt formurede reposerne ved trapperne i tårnet; endelig udførte han forskellige mindre arbejder, tildels reparationer rundt om på kirken. Herfor fik han 1161 rdl.⁵⁰ Blom optræder herefter ikke mere i kirkens regnskaber.

I 1817 fik kirken en stor sum penge af kongen, og man kunne nu, efter at det i nogle år var gået trægt, tage fat med forøget kraft, således at kirken ved årets udgang kunne anses for i det væsentlige genrejst, idet samtlige mure var opført og taget lagt. I de følgende år, hvor Blom indleverede sine uspecificerede regninger, er det den ud- og indvendige pudsning, hvælvingens og korrundingens opførelse der arbejdes på. Efter 1821 har arbejdet været fordelt på flere mindre opgaver, således som Bloms senere regninger viser.

Thomas Blom var ikke den eneste murmester, der havde sine folk

Sølvgade 22, portparti

beskæftiget ved kirkebyggeriet. Også murerlaugets oldermand, Kurtzhals, murmester Schmidt og andre havde store andele i arbejdet. Hans Ole Blom optræder en enkelt gang, i 1819 med en regning på 300 rdl. for pudsarbejde.⁵¹

Det er klart, at Blom for at kunne påtage sig så store opgaver måtte have en betydelig stab af svende og lærlinge. I murerlaugets svende-protokol er han da også en af dem, der figurerer med flest sådanne. Selv om den ikke er ført efter samme princip hele vejen igennem, er det dog muligt at få et indtryk af, hvorledes antallet af medhjælpere stiger fra en i 1810 til fem i 1817, syv i 1820, 12 i 1826, 20 i 1830 for

at kulminere med 22 i 1836. I 1841, det sidste år Thomas Blom levede, havde han 16 svende og lærlinge. Hans første lærling var brodersønnen Christian Martin Blom. Af hans senere lærlinge er der grund til at nævne sønnen Peter Ludvig Blom og den senere så bekendte arkitekt Theophilus Edvard Hansen, der begge løsgaves den 29. juli 1831 efter tre års læretid.⁵²

Thomas Blom havde altså fuldt op at gøre med de store genopbygningsarbejder, men han fandt dog indimellem tid til at opføre et par huse selv. I 1820 opførte han et baghus på den i øvrigt endnu ubebyggede grund *Kronprinsessegade 36*. Denne stadig eksisterende bygning, der er fire etager høj med kvist og heltag, havde i underetagen stald og vognskur, mens de øvre etager formentlig har fungeret som pakhus.⁵³

Året efter, 1821 kunne han anmode om syn på sit nyopførte hus, *Peder Hvitfeldtsstræde 14*, bestående af forhus og enetages sidehus, og denne gang uden at gøre brug af den sædvanlige fremgangsmåde med vurdering i to omgange, hvorfor man tør formode, at arbejdet ved domkirken og slottet har skaffet ham rigeligt med likvid kapital. Bygningerne stod fuldt færdige ved den første besigtigelse. Bloms tegning til huset er bevaret,⁵⁴ og på grundlag af den og brandtaksationsbeskrivelsen⁵⁵ kan det konstateres, at den eneste ændring, der er sket med huset, er at den oprindelige indgangsdør er blevet udvidet til en port. Det er på otte fag og fem etager med syv kviste. Facaden er pudset og uden anden udsmykning end den båndgesims, der løber langs underkanten af 2. etages vinduer. Huset består i hver etage af fire værelser og køkken. Trappen har sprosser af rundstokke. Dette hus, der ligger på to sammenlagte grunde, er nok et af de mest skræbete, Blom har bygget, og det virker ved sin store højde og mange vinduesfag som en udpræget lejekaserne. Han beholdt ejendommen til 1830, da den blev solgt for 17000 rdl. sølv.⁵⁶

Samtidig med at Blom i 1820 erhvervede grundene i *Peder Hvitfeldtsstræde*, købte han også en hertil stødende grund ud til *Købmandsgade, nr. 65*.⁵⁷ På den rejste han 1822-23 en gård bestående af forhus og to sidehuse. Den blev nedrevet i 1898 og en ny bygning rejst på denne og nabogrunden. Bloms tegning til gården eksisterer stadig⁵⁴ og er et smukt eksempel på hans tegnekunst, men mærkeligt nok harmonerer den på flere punkter ikke med brandtaksationsbeskri-

velsen.⁵⁶ Ifølge denne var forhuset på syv fag og tre etager med kælder samt syv tagkviste, mens tegningen viser et hus på otte fag og fire etager med kælder og kun fire tagkviste. På tegningen ses en virkelig arkitektonisk udformet facade med i midten et portparti, hvis trekantgavl gentages i de to yderfag over nedgangene til kælderen, samt i forbindelse med trekantgavlen over porten to båndgesimser mellem 1. og 2. etage. Taksationen nævner ikke det fornemme portparti og bemærker om kældernedgangene kun, at der over dem var »skure« med konsoller af sandsten; de to båndgesimser er her under 1. etages vinduer. Den murede taggesims med sparrehoveder ses både i taksationen og på tegningen. Etagerne var opdelt i to lejligheder på henholdsvis seks og syv værelser med køkken. Bortset fra den uoverensstemmelse, der opstår som følge af de forskellige angivelser af fagenes antal, svarer forhusets indretning helt til den, der er vist på tegningen, mens sidehusenes ruminddeling udviser flere forskelle. Trappen angives i taksationen at have haft dokkegelænder. Blom solgte gården i 1825 for 26000 rdl. sølv.⁵⁷ I 1880'erne fandtes her A. Schmidts Borger- og Realskole.

Når den omtalte tegning tillige med den til Peder Hvitfeldtsstræde 14 er de eneste, der er bevaret på Rådhuset er grunden antagelig netop den, at han har besluttet sig til at opføre huset efter en ændret plan. Også for Peder Hvitfeldtsstræde-husets vedkommende er der forskelle mellem tegning og beskrivelse med hensyn til sidehusets rumindretning. Normalt blev den approberede originaltegning sendt tilbage til ansøgeren for at huset kunne opføres efter den. I 1824 genoptog Thomas Blom bebyggelsen af grunden *Kronprinsessegade 36*, hvor han allerede i 1820 havde opført et baghus. Nu byggede han et forhus med sidehus, vel nok det af hans huse, hvor han har været mest ødsel med pladsen. Forhuset er på seks fag og i tre etager med kælder. Der er port i det ene yderfag og kældernedgang med »skur« af sandsten. Kordongesimsen mellem 1. og 2. etages vinduer fortsætter gesimsen på naboejendommen, nr. 38. Yderligere løber der et gennemgående bånd som sålbænk under 2. etages vinduer og et tilsvarende under 3. etages fire midtfag, mens der under de to yderfag er almindelige sålbænke, en diskret måde at markere facadens fagdeling på. Taggesimsen er forsynet med sparrehoveder. O. 1900 blev de oprindelige tre halvrunde kviste ændret til to spidse kviste flankerende en to fags muret kvist,

der ligesom har løftet taggesimsen med sparrehovederne en etage i vejret. Det herskabelige hus er indrettet med en lejlighed på ti værelser med køkken i hver etage. Trappen har drejede balustre.

I maj 1825 stod huset færdigt efter at have været vurderet tre gange.⁵³ Blom flyttede selv straks ind i stueetagen, hvor han boede til sin død i 1841. Først i 1845 blev det solgt. Samtidig med Blom rykkede komponisten C. E. F. Weyse ind i 2. salslejligheden; også han blev boende her til sin død i 1842. Herom vidner en indskrift-tavle på facaden.⁵⁹

Thomas Blom begyndte nu at interessere sig for en anden grund, ikke langt borte fra de to gamle, nu helt udbyggede hjørnearealer ved Kronprinsessegade. Han købte en del af en stor grund i Sølvgade i 1824.⁶⁰ Der stod nogle spredte bygninger, som hørte til en klædefabrik.⁶¹ Noget af arealet solgte han fra i 1826, og resten delte han i to grunde, af hvilke han på den ene, *Sølvgade 20* i samme år påbegyndte opførelsen af et forhus med to sidehuse. I 1827 stod gården færdig, og den bestod da af otte fag og tre etager med kælder. Kælder og 1. etage har på facaden refendfugning (tidligst nævnt 1883) med en rundbuet port i de to midterste fag. De to øvre etager er glatpudsede. Yderfagsvinduerne i 2. etage har kraftig fordakning, og de tilsvarende vinduer i 3. etage har en profileret indramning og sålbænk, mens denne etages seks midterste fag er bundet sammen af en fælles sålbænk. Taggesimsen har sparrehoveder. De fire store, halvrunde kviste er oprindelige. Trappen har drejede balustre, og huset har i hver etage to lejligheder på hver fem værelser og køkken.⁶² Gården havde oprindelig et stort, ubebygget bagareal; her er der i 1883 opført et gymnastikhus for Sølvgades skole. Ejendommen blev først solgt i 1847.⁶³

Thomas Blom har arbejdet med andet end sine egne huse. Fra 1826 foreligger en tegning fra hans hånd til en maltkølle i brygger Jacobsens gård i Brolæggerstræde.³³ Endvidere var han i disse år beskæftiget med vedligeholdelsen af Frederiksberg kirke⁶⁴ og sikkert flere andre af kirkerne i eller nær København, foruden det allerede omtalte arbejde ved Frue kirke. Endelig var han i 1826-28 vurderingsmester i brandforsikringen.

I 1830-31 fortsatte han sit husbyggeri med opførelsen af forhus og to sidehuse på grunden *Sølvgade 22*. Med få variationer blev det

Håndværkerstiftelsen, Ny Kongensgade 16. Tegning af J. L. Ridter i Håndværkerstiftelsens eje

ganske som nabogården, nr. 20: otte fag, tre etager med kælder, rundbuet port i de to midtfag, en kordongesims mellem 1. og 2. etage, gennemgående sålbænk under 2. etages vinduer og under 3. etages vinduer en sålbænk af samme inddeling som på Sølvgade 20 og Kronprinsessegade 36. Vinduerne i 2. etages yderfag har profileret indramning, og taggesimsen har sparrehoveder. Over de to kældernedgange er der »skure« af sandsten. Portfløjene er et helt stykke refendufaget arkitektur for sig. Der var oprindelig 10, nu kun seks kviste. Trappen har drejede balustre, og der er i hver etage to lejligheder på hver syv værelser med køkken. Der er senere, i 1885 bygget et baghus.⁶⁵ Ejendommen blev først solgt i 1849.⁶⁰

Der vides intet om Thomas Bloms virksomhed i de følgende tre år, men i 1834 indledte han en ny byggeperiode, denne gang i Fiolstræde, hvor flere grunde havde fået lov at ligge ubebyggede siden bombardementet. I 1834-35 opførte han *Fiolstræde 23*, i 1835-36 *Fiolstræde 21* og i 1836 *Fiolstræde 19*. De tre huse er i alt væsentligt ens, består

alle af forhus med sidehus (nr. 21 og 23 har desuden baghus); forhusene er på fem fag og fire etager med kælder. Der er kordongesims mellem 1. og 2. etage og taggesims med sparrehoveder. Alle tre har over kældernedgangen haft »skure« af sandsten;⁶⁶ de er nu forsvundet, ja, i nr. 19 er kælderen også borte, idet 1. etage i 1906 blev sænket til gadeniveau.⁶⁷ De rudimentære 1. etage-vinduer giver nu lys til en balkonomgang i den butik, der findes i etagen. Nr. 19 og 21 havde i forbindelse med kordongesimsen en frise i gips, men den er nu borte. I alle tre huse er der trapper med drejede balustre, og hver etage består af en lejlighed på fem værelser med køkken. Nr. 23 blev solgt straks efter fuldførelsen i 1835, mens nr. 21 og 19 først blev solgt i 1838.⁶⁸

Et vidnesbyrd om, at Thomas Blom kan have opført adskillige huse for andre, uden at vi ved det, viser eksemplet *Ny Kongensgade 16*. Dette hus, der nu er nedrevet, opførte han for »Stiftelsen for gamle Håndværksmestre og deres Enker i trange Kår« i 1836-37, og kun den omstændighed, at stiftelsens trykte regnskab gør rede for byggeomkostningerne, bevirker, at vi kan vide, hvem bygmesteren er. Thomas Blom får for murerarbejdet 4949 rdl., mens han giver afkald på 1800 rdl. i mestersalær.

Håndværkerstiftelsen erstattede en gammel, trelænget, enetages bindingsværksgård. Den var brændt, og nu opførtes i stedet en fire etages hjørnebygning med facade på 16 fag mod Ny Kongensgade og otte fag mod Vester Voldgade samt et hjørnefag. Under 2. etages vinduer løb et sandstensbånd hele huset rundt, og taggesimsen havde sparrehoveder. I de to yderste fag på voldsiden var der en port med sandstensindfatning. Midt på voldfacaden var der i øvrigt mellem 2. og 3. etage en sandstensplade »med de kongelige navne-ciffere og krone« (af Freund). På gårdsiden var indsat en støbt jernplade med en hjort; denne hjort omtales i 1894 som værende forgyldt. Som en stiftelse for ældre, for en stor del enlige mennesker var huset delt op i en mængde små rum; i hver etage var der 22 værelser og 17 halve køkkener, dvs. at huset har rummet ialt 68 boliger. Bygningen blev nedrevet i 1910 for at give plads for Arbejdsgiverforeningens bygning.⁶⁹

Vi er nu nået frem til Thomas Bloms sidste hus, *Skindergade 32*, på hvis grund der før bombardementet lå tre huse. I dette, mere end i noget andet af hans huse har Blom nedlagt hele sin arkitektoniske

formåen. Han har på dette sted unægtelig også haft noget at leve op til, idet huset som naboer har ikke mindre end tre bygninger af C. F. Hansen: Frue kirke, Metropolitanskolen og Soldins stiftelse. Det er let at se, at Blom her har brugt alle de elementer, som han med tiden havde lært karakteriserede stor arkitektur, og det er gjort godt, men det falder i øjnene, at det benyttede arkitektursprog er noget passé; vi er langt oppe i Biedermeiertiden, men hvad vi her ser, er ren og uforfalsket C. F. Hansen-klassicisme. Denne omstændighed skyldes ikke nødvendigvis, at Blom nu, i 1837-38 er omkring de 60, det kan meget vel være et forsøg på at skabe et harmonisk C. F. Hansen-miljø. Huset består af fire etager og kælder, seks fag til Fiolstræde, et hjørnefag og 11 fag til Skindergade. Under kordongesimsen mellem 1. og 2. etage er der kvaderfugning. Hovedindgangen, der har sandstensindfatning, er midt på Skindergade-siden, hvor der også oprindeligt var to kældernedgange. Taggesimsen er forsynet med sparrehoveder og »guttæ«, og langs alle facadens fire hjørner er der kvaderlisener. Fiolstræde-siden har ikke nogen oprindelig indgang, Skindergade-siden har som nævnt indgangsdøren i det midterste fag og må således betragtes som hovedfacaden, men det parti, der er kælet mest for, er hjørnefaget, hvis 2. etages vindue er forsynet med en fornem indramning i sandsten med kraftig fordakning over og antydet balkonbalusterværk under vinduet. Desværre er hjørnefagets kælderparti i tidens løb blevet noget forvansket; der var oprindeligt kun eet vindue, der helt anderledes var sammenarbejdet i facadeudformningen, end man nu får indtryk af.⁷⁰ De 11 kviste er opsat i 1960'erne. Huset blev solgt af Thomas Bloms enke i 1855 til billard- og værtshusholder Chr. Jørgensen,⁷¹ hvorfor man må regne med, at der i hvert fald siden da, måske endda helt fra opførelsestiden har været kælderbeværtning her. Efter at kælderetagen en årrække har tjent andre formål, er der nu atter indrettet restaurant her.

Dette hus er kulminationen af Thomas Bloms arkitektoniske virksomhed, det er som nævnt også hans sidste. Han bevarede sin murmesterforretning til sin død, men kastede sig ikke ud i flere byggeprojekter på egen risiko. Den 21. november 1841 døde han, 64 år gammel efter et virksomt liv, som en agtet borger, Ridder af Dannebrog og overhoved for en talrig familie, der allerede var kommet godt i vej. Hans enke, Ingeborg Cathrine Carstensen døde først 1860.

Selvom Thomas Blom ikke selv opførte noget hus efter 1838, var han dog inden sin død impliceret i endnu en nybygning. I 1837 havde Bloms ældste søn, Peter Ludvig, som vi tidligere har mødt som faderens lærling, aflagt mesterprøve.²⁵ Han blev dog først optaget i murerlauget i 1839.⁷² Kun eet hus fik han opført på faderens gamle maner, dvs. med sig selv som bygherre. Gamle Blom optræder ved købet af grunden Nørregade 24 som selvskyldnerkautionist,⁷³ og selve bygningen adskiller sig i sin arkitektur ikke mærkbart fra Thomas Bloms senere huse. P. L. Blom opførte det 1841-42⁷⁴ og solgte det året efter fuldendelsen.⁷⁵ Han var netop blevet gift i 1841, men allerede 1844 udmeldte han sig af murerlauget. Han boede endnu i byen i 1847,⁷⁶ men må kort herefter være udvandret, idet han døde på Sct. Croix i 1850. Huset i Nørregade blev hans eneste.

Den anden søn, Julius Andreas Blom kom derimod til at gøre sig i høj grad bemærket, dels som tømmermester, men især for sin virksomhed inden for Brandkorpset, hvor han 1868-70 var konstitueret brandmajor, hvorpå han efter brandvæsenets nyordning blev medlem af Københavns Brandforsikringssocietet. Desuden sad han i bestyrelsen af en lang række andre selskaber og stiftelser.⁷⁷ Som bygherre ombyggede han i 1845 Nyhavn 47 og deltog i anlægget af Schönbergsgadekvarteret o. 1855. Desuden stod han for tømmerkonstruktionen til Marmorkirkens kuppel. Julius Blom, der endte som etatsråd, boede de sidste 40 år af sit liv, fra 1861 til 1900 i sin gård, Kronprinsessegade 30, ikke mange huse fra det komplekse, der mange år tidligere var opført af »Bloms Enke & Sønner«.⁷⁸

Betragter man Thomas Bloms bygninger under eet, er der et træk, der slår én gang på gang: evnen til at afpasse huset og de arkitektoniske virkemidler efter omgivelserne og ændringerne i tidens stil; de små, beskedne, skrabede huse i det jævne Sankt Pedersstræde-kvarter, de mere herskabelige i det nyanlagte Kronprinsessegade-strøg, den prunkløse og til det yderste funktionelle Håndværkerstiftelse, de tre små huse i Fiolstræde, der holder samme proportioner som de andre i denne gade, og hvor Blom desuden har forsøgt sig i en mere moderne stil ved anvendelsen af dekorative ornamentfriser af gips. Efter dette knæfald for tidens stil viser han i Skindergadehuset, at han også behersker den foregående periodes monumentale stil, som C. F. Hansen havde præget de omgivende bygninger med. Blom, hvis læreår lå før

Skindergade 32, opført 1837-1838

Hansens virkeperiode i København og nærmest må anses for elev af Harsdorff, har således demonstreret sin evne til at følge med i sin periodes arkitektoniske strømninger uden at stivne i et engang indlært facadeskema. Hans bygninger vidner om en solid håndværker, en kultiveret arkitekt, der med enkle midler formåede at karakterisere en bygning som god arkitektur, men som på ingen måde kan kaldes original eller nyskabende. Dette har han dog til fælles med sine samtidige, Quist, Hallander og Rawert m.fl., hvis navne og indsats i genopbygningens historie længe har været kendt og værdsat. Er Tho-

mas Bloms livsværk end ikke af en sådan kvalitet, at det placerer ham blandt de store arkitekter, så gør det ham dog fortjent til at regnes med, omend blandt de mindre, dem der nævnes, når talen er om Københavns genopbygning.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Frederik Weilbach: *Architekten C. F. Harsdorff*. København 1928, s. 155.
2. Harald Langberg: *Struensees Kunstpolitik*. *Kronik i Berlingske Tidende* 6. december 1971.
3. En række personalhistoriske forhold er oplyst af fabrikant Gotfred Blom og fabrikant Karsten Blom.
4. Rigsarkivet (RA). *Folketælling 1787*. Sankt Annæ Vester kvarter, Bryggerlængen nr. 81.
5. Landsarkivet (LA). København, Sankt Nikolaj kirke. Dåbsprotokol 1766-88, 23. november 1777.
6. Murerlaugets arkiv. Protokol 1751-1842, fol. 333b, 334a, 334b, 335a.
7. LA. København, Nikolaj kirke. Begravede 1767-97, 31. oktober 1792.
8. LA. Gl. matrikelregister. Sankt Annæ Vester kvarter, fol. 82.
9. Københavns Stadsarkiv (KSA). Magistratens resolutionsprotokol, 6. december 1797.
10. LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. *Panteextraktprotokol* nr. 17, fol. 108a.
11. LA. Gl. matrikelregister. Nørre kvarter, fol. 127, 238, 300.
12. Kirsten-Elizabeth Jessen: *Genopbygningen af København efter branden i 1795*. København 1958, s. 45 f. – Samme: *Socialt boligbyggeri – 1797*. *Kronik i Politiken* 7. november 1960. – C. C. Martens ansøgte ligefrem om at måtte opføre Studiestræde 8 (»Arken«) for fattige familier (RA. Rentekammerets Kopibog 14. juni 1794-31. dec. 1797, nr. 387), jfr. Bent Rud: *Huset der overlevede »den rædsomste nat«*. *Politiken* 29. april 1966. –
13. Harald Langberg: *Pavillonerne i Kronprinsessegade*. *Historiske Meddelelser om København* 4. rk. II, København 1950, s. 340 f. – J. H. Røwert: *Udførlig Beretning om den Plan, der blev lagt og udført i Anled-*

- ning af den store Ildebrand i Kiøbenhavn 1795, efter hvilken den afbrændte Del af Staden mere regulær, beqvem og brandsikker kunde opbygges. København 1800, s. 133 ff. – Carl Bruun: Kjøbenhavn III, København 1901, s. 734 ff. – Carl C. Christensen: »Sorte Christians Krog« og »Fredensborg Hauge«. Historiske Meddelelser om København 2. rk. I. København 1923-24, s. 341 f. – København fra Bispetid til Borgertid. Byplanmæssig udvikling til 1840. Udg. af Stadsingeniørens Direktorat. København 1947, s. 187. – Sv. Cedergreen Bech: Københavns Historie gennem 800 År. København 1967, s. 373.
14. LA. Gl. matrikelregister. Sankt Annæ Vester kvarter, fol. 499, 501b, 506b, 507a, 508b.
 15. LA. Gl. matrikelregister. Sankt Annæ Vester kvarter, fol. 500a.
 16. LA. Gl. matrikelregister. Sankt Annæ Vester kvarter, fol. 501a, 502a, 502b.
 17. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Vester kvarter nr. 401 A.
 18. LA. Gl. Matrikelregister. Sankt Annæ Vester kvarter, fol. 500a.
 19. LA. Gl. matrikelregister. Sankt Annæ Vester kvarter, fol. 501a, 502a.
 20. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Vester kvarter nr. 401 B.
 21. LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. Extraktprotokol nr. 22, fol. 12a.
 22. LA. Gl. matrikelregister. Sankt Annæ Vester kvarter, fol. 499, 502a, 504b.
 23. LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. Extraktprotokol nr. 22, fol. 34ob.
 24. KSA. Kopibog, 2. sekretariat, okt.-dec. 1809, nr. 222, jfr. KSA. Referatprotokol for 2. sekretariat 1809, nr. 1631 og KSA. Kollegiebreve, 2. sekretariat 1809 D, nr. 135.
 25. Murerlaugets arkiv. 32, 1704-1860. Tegninger og opgaver til mesterstykker.
 26. Murerlaugets arkiv. Indtægts- og udgiftsbog 1762-1828, s. 331. – Protokol 1751-1842, fol. 415a.
 27. Københavns Vejviser, div. år.
 28. LA. Gl. matrikelregister. Købmager kvarter, fol. 324.
 29. LA. Hof- og Stadsretten. Forsegingsprotokol 1810-11 (5c), s. 50 f – Behandlingsprotokol 1810-11, s. 88, 96, 109-110, 157-158, 192-193, 197-198, 220-221, 226-228.
 30. LA. Hof- og Stadsretten. Forsegingsprotokol 5 c, 1818-19.
 31. LA. Hof- og Stadsretten. Eksecutor- og kommissariatsskifter 16/15 1847.
 32. Det må være Chr. Blom, der på en ansøgning om besigtigelse 1804 skriver: »Paa Mad. Bloms og Sønners Vegne, Blom, med paaholden Pen«; alle de andre parthavere var i stand til at skrive deres eget navn, kun for Chr. Blom kendes ingen underskrift.
 33. KSA. Kort- og tegningssamlingen, VI J. Brandvæsen nr. 198/1826.
 34. KSA. Kort- og tegningssamlingen, VI J. Brandvæsen nr. 345/1826.
 35. Aage Langeland-Mathiesen: Det kongelige Københavnske Skydeselskab og danske Broderskab 1334-1934 II. København 1934, skive nr. 616. – Det fortjener at nævnes, at Henry Petersen i sin beskrivelse af skiverne (Fortegnelse over de i Det kongelige Kjøbenhavnske Skydeselskab og danske Broderskab bevarede

- Medlemsskiver, København 1897, s. 14) omtaler motivet som »prospekt af en ideal gade«.
36. Beskrivelserne af de oprindelige forhold er baseret på brandtaksationerne i Landsarkivet. I øvrigt henvises til »Historiske Huse i det gamle København«. København 1972.
37. Mag. 4. afd. Byggesagsarkivet.
38. LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. Ekstraktprotokol nr. 18, fol. 5 a-b.
39. Arthur G. Hassø: Københavns Brandvæsens Historie. København 1931, s. 302.
40. Kjøbenhavns Brandforsikring 1731-1911. København 1913, s. 486.
41. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Vester kvarter 401 C.
42. Mag. 4. afd. Byggesagsarkivet. Sankt Annæ Vester kvarter 401 C.
43. Mag. 4. afd. Byggesagsarkivet. Sankt Annæ Vester kvarter 401 D.
44. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Vester kvarter 401 D.
45. Københavns Byrets tinglysningskontor. Matrikelregister. Sankt Annæ Vester kvarter II, fol. 410.
46. RA. Rentekammeret. Slotsbygningss-kommissionen 1803. Hovedbog over det nye Raad- og Domhuses Opførelse 1803-17.
47. Danmarks Kirker. Frederiksborg amt II, København 1967, s. 978.
48. RA. Rentekammeret. Slotsbygningss-kommissionen 1803. Hovedbog over det kgl. slot Christiansborgs opførelse 1804-34. Div. år.
49. Danmarks Kirker. København by I, København 1945f, s. 227 note 1.
50. RA. Universitetets arkiv. Regnskaber vedr. genopførelsen af Frue kirke. 1818 bilag 46, 66, 83, 95; 1819 bilag 40, 65, 73, 95, 116; 1820 bilag 32, 48, 68, 74, 85; 1821 bilag 18, 37; 1823 bilag 11 38/5; 1825 bilag 35/2; 1826 bilag 48/2; 1827 bilag 58, 137/20.
51. RA. Universitetets arkiv. Regnskaber vedr. genopførelsen af Frue kirke. 1819 bilag 88.
52. Murerlaugets arkiv. Protokol 1751-1842, fol. 415a-b, 416a-b, 481b, 482a-b, (501b).
53. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Vester kvarter 399.
54. KSA. Kort- og tegningsamlingen, VI M, ca. 1820.
55. LA. Brandtaksationer. Klædebo kvarter 92 og 93.
56. LA. Matrikelregister. Klædebo kvarter II, fol. 94.
57. LA. Matrikelregister. Klædebo kvarter II, fol. 85.
58. LA. Brandtaksationer. Klædebo kvarter 83.
59. Jfr. også: RA. folketællinger 1834 og 1840. Sankt Annæ Vester kvarter 399.
60. Københavns Byrets tinglysningskontor. Matrikelregister. Sankt Annæ Vester kvarter II, fol. 426.
61. KSA. Opmålingsprotokol vedr. bygningsafgiften 1802-58. Sankt Annæ Vester kvarter 416.
62. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Vester kvarter 416 C.
63. LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. Ekstraktprotokol nr. 30, fol. 375b.
64. RA. Rentekammeret. Bygningsadministrationen. Journalsager. Arbejder ved Frue kirke 1827, 1828, 1832, 1835.
65. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Vester kvarter 416 D.

66. LA. Brandtaksationer. Klædebo
67. Mag. 4. afd. Byggesagsarkivet. Klædebo kvarter 215.
68. LA. Matrikelregister. Klædebo kvarter II, fol. 218, 257, 259.
69. LA. Brandtaksationer. Vester kvarter 227. — Om Bloms andel i opførelsen af Håndværkerstiftelsen, se desuden: C. Nyrop: Ved Alderstøsts 50 Aars Jubilæum, København 1912.
70. LA. Brandtaksationer. Klædebo kvarter 10, 11, 12.
71. LA. Matrikelregister. Klædebo kvarter II, fol. 11.
72. Murerlaugets arkiv. Protokol 1751-1842, fol. 501b.
73. LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. Ekstraktprotokol nr. 36, fol. 358a.
74. LA. Brandtaksationer. Klædebo kvarter 236, 237.
75. LA. Matrikelregister. Klædebo kvarter II, fol. 238a.
76. Københavns Vejviser 1847. St. Kongensgade 234.
77. Illustreret Tidende 1900 nr. 39, s. 618. — Københavns Brandforsikring 1731-1911. København 1913, s. 371, 392, 394, 395, 474, 577-78. — Arthur G. Hassø: Københavns Brandvæsens Historie. København 1931, s. 330f, 345, 346, 353, 361, 380f, 386, 390f, 404-407, 583-586.
78. Harald Langberg: Kronprinsessegade 30. København 1948.

ET KØBENHAVNSK BORGERHJEM I FØRSTE HALVDEL AF DET 19. ÅRHUNDREDE

AF SIGURD JENSEN

I det følgende skal berettes om en familie, der henlevede sin i sig selv aldeles uinteressante tilværelse i København i det 19. århundrede. Når der alligevel fortælles om dem, skyldes det, at familiens livsform, dens forbrug af livsfornödenheder, dens udgifter i forbindelse med tilværelsens glædelige og sørgelige begivenheder m.v. må have været typisk for mange småborgerlige københavnerhjem.

Vor viden om familien stammer fra dens privatregnskaber, som ved et sammenspil af heldige omstændigheder er blevet bevaret og afgivet til Københavns stadsarkiv,¹ og da de blev afleveret, lagde giveren ydermere et notat ved, hvori han (og en anden) giver nogle oplysninger om familien.²

Regnskaberne, der dækker tiden 1814-50 og derudover omfatter nogle regnskabsbrudstykker 1812-13 og en status for perioden 1818-57(60), er ført med stor omhu, men bliver dog fra midten af 1830'erne så summariske, at der derefter kun i meget begrænset omfang kan udtrages kulturhistoriske oplysninger af dem.

Familiefaderen hed Jens Lund og var født den 16. maj 1778 i København som søn af guldsmed (senere handelsmand) Jens Nielsen Lund. Han skal efter familietraditionen være blevet student, men han gennemførte ikke noget universitetsstudium. 1805 blev han ansat i Generalkommissariatskollegiets 4. departement³ (forsvarsstyrelsen), hvor han avancerede støt; i 1811 blev han krigskancellisekretær og denne titel holdt han fast ved under livets senere omskiftelser. Som kancelliembedsmand havde han ganske pæne indtægter, ikke mindst fordi der til den faste gage kom kantonnementspenge o.lign., og da han længe var ungarl, klarede han sig let trods de dyre tider. Han havde et fast arrangement vedrørende middagsmad og holdt sig selv med tørkost. Den var forresten beskeden: brød, smør og ost, dertil øl og brændevin. Nu og da nævnes udgifter til mælk, sjældnere til

kaffe. En gang imellem blev der råd til kager, chokolade eller en billet til komedien. Nogle gange var han også i Price'nes teater på Vesterbro, bl.a. for at se den berømte pantomimiker Guiseppe Casorti. Hovedudgifterne var ellers logi, brændsel, frisør etc. Datidens plage, drikkepengene, tyngede også på hans budget.

Så kom i 1814 den nationale tragedie: Norge gik tabt. Det medførte indgribende ændringer i landets centralstyre. Mange embedsmænd blev overflødige og måtte afskediges. En af de uheldige var Jens Lund, der måtte forlade sin stilling med udgangen af februar 1816.

Han var endda lige blevet familieforsørger, idet han den 25. november 1815 havde ægtet Sophie Amalie Mohr.⁴ Det var ingenlunde et par purunge, der her styrtede sig ud i en romantisk affære. Som det fremgår af det foran nævnte var Jens Lund 37 år, og bruden var lige fyldt 40. Bekendtskabet var heller ikke af helt ny dato. De havde boet i samme hus i over et år. Endnu i 1813 logerede Lund i Frederiksberggade matr. nr. 7. Derefter flyttede han som logerende ind i en førstesals lejlighed i samme gades matrikulnummer 29 (hjørnet af Frederiksberggade og Kattesundet, hvor nu biografen »Metropol« ligger). Her boede to damer, som skæbnen havde ført sammen. Den ældste var madam Møeballe, en degneenke fra Jylland, den yngste jomfru Sophie Amalie Mohr, en urtekræmmerdatter der havde været forlovet med madam Møeballes søn, cand. teol. Jørgen Møeballe, og de to stod lige overfor at skulle giftes, da han afgik ved døden, forøvrigt i nr. 29 i Frederiksberggade – han har altså formentlig boet i det værelse, Lund overtog. Forinden havde han testamenteret sin forlovede en lille kapital.⁵ Af ildstedskattemandtallet fra 1812 ses, at allerede i det år var jomfru Mohr lejlighedens indehaver, og det var hende, der tog imod betalingen fra Lund (posten i regnskabsbogen hedder »logi og mælk«).

Det varede ikke længe, inden den nye logerende begyndte at indynde sig hos jomfruen. Regnskabsbogen røber, at der den 17. november 1814 blev købt et pund chokolade på »Jfr. Mohrs fødselsdag«. Det var dyrt. Det kostede hele 14 rigsbankdaler. Men ikke nok med det. Lund købte også for 8 daler søsterkage. Så der er ordentlig blevet holdt chokoladegilde i nr. 29.

Endnu den 6. december 1814 var Lund dog alene i teatret for at

se Holbergs »Geert Westphaler« og Galeottis romantiske ballet »Lagertha«,⁶ men lillejuleaften samme år blev der købt to teaterbilletter.

Det endte altså med bryllup, og regnskabet viser i detaljer, hvad det kostede. Bruden, der fra sin forrige forlovelsestid og takket været forskellige gejstlige pårørende må have været forfaren i kirkelige materier, ønskede helt naturligt at blive viet af øjeblikkets modepræst, sognepræsten ved Garnisons kirke, professor Christian Frederik Brorson, og brudgommens tilknytning til militæret gjorde dette muligt, ja naturligt. Brorson var – som det hed i datidens københavnerslang – »rædsomt« yndet af damerne på grund af sit smukke ydre og blomstrende foredrag. Man kaldte ham »den ridderlige præst« og »Vor Herres kammerjunker«. Hans honorar var 10 rigsbankdaler. Kirkens øvrige betjening skulle have tilsammen 13 daler. Karetten kostede 1 daler. I bryllupsmenuen indgik retter af kalvekød og skinke, og der blev drukket vin for 35 daler. Desværre kan man ikke se, hvor mange gæster der var til stede. Forud for brylluppet havde brudgommen fået udført skrædderarbejde for ca. 35 rbd.

Men nu madam Møeballe. Hun var jo i en lidt vanskelig situation. At blive boende hos de to turtelduer kunne vel på mange måder blive belastende. De foreliggende familieoptegnelser vil vide, at hun drog tilbage til det hjemlige Jylland, og at familien Lund derefter regelmæssigt hvert år sendte hende renterne af den kapital, fru en i sin tid havde arvet efter hendes søn. Regnskabet viser, at hun fik 32 rd. sølv årligt. Hvorhen pengene sendtes ses ikke, men den første årsrate blev udbetalt til kammerråd Walsøe, der boede i Nørregade. Så det er muligt, at familietraditionen er forkert, og at hun er blevet i København. Pengene udbetaltes sidste gang i 1826, som sædvanlig i juni måned.

De nygifte blev boende på 1. sal i matrikulnummer 29 i Frederiksberggade, der var en både rummelig og statelig lejlighed. Der var hele 5 værelser foruden entre med fast skab, køkken med komfur, spisekammer, pigekammer og klosetrum. Hjørneværelset, der dels vendte mod Frederiksberggade og dels mod Kattesundet må have været lejlighedens bedste værelse. Det bestod af 3 fag, endnu et værelse havde 3 fag, to havde hver 2 fag, det sidste 1 fag. En vurdering fra 1862,⁸ få år efter at Lunds var flyttet, viser en veludstyret og vel-

Frederiksberggade på Jens Lunds tid. Orig. i Københavns bymuseum

holdt lejlighed (gipslofter, paneler, papirstapeter på lærred med forgyldte lister osv.).

Om hvedebrødsdagene røber regnskaberne kun fruens tidligere konstaterede smag for chokolade. De havde oprindeligt afsløret husherrens kærlighed til brændevin og snustobak. Men denne sidste, lidt malpropre nydelse har muligvis mishaget fru, for udgiften er forlængst forsvundet. Derimod bemærker man med lettelse, at hr. Lund stadig fik sin snaps. Den nygifte frues første julegave fra gemalen var en fin ny hat »med tilbehør«. Juleaften 1815 blev – naturligvis – fejret med chokolade og julekage, og med lidt bekymring lægger vi mærke til, at husherren juleaftensdag måtte ofre 1 rbd. 30 sk. på en flaske »Magen-Aqvavit«, og senere tyr han på ny til denne medicin.

Han havde nu også al mulig grund til at have nervøs mave; for han var jo uden fast stilling fra 1. marts 1816. Da nedskæringskniven var i gang overalt, var det håbløst at søge at få et nyt embede under staten. Andre udveje måtte prøves.

Nu havde Lund gennem årene suppleret sine embedsindtægter med forskelligt ekstraarbejde, dels matrikuleringsarbejde for broderen, landinspektør Christian Lund, dels uangivet arbejde for to af byens grosserere, formentlig kontorarbejde. Endvidere havde han efter giftermålet en net lille stak obligationer i sine gemmer. I efteråret 1815 drejede det sig om kongelige obligationer med et pålydende på 2165 rd., obligationer i Asiatisk Kompagni på 5400 rd., Depositokasseobligationer på 1100 rd. og nogle kaperobligationer, der var af mere tvivlsom værdi (i efteråret 1815 kastede de kun en halv snes daler af sig). Fra tiden før ægteskabet ejede han 1800 rd. i kommittésedler (kommittéobligationer), et papir, der var sat i omløb under krisen i 1813. De gav Lund 3 pct. p.a. i rente. Han synes at have afhændet størsteparten omkring 1815. Forøvrigt slog staten ikke helt hånden af ham. Han fik vartpenge (se bilag II). Men der måtte alligevel tænkes på nye udveje.

Når et dannet menneske befandt sig i Jens Lunds situation, har der gennem generationer været én udvej, man med en søvngængers sikkerhed greb til: at undervise. Om man havde pædagogiske evner eller ikke, om den pågældendes viden var grundfæstet eller overfladisk, det var altsammen noget, der betød mindre. Til børnene kunne selv det halvdårlige være godt nok, og betalingen var i hvert fald ikke beregnet efter toppræstationer.

I 1816, 1817 og 1818 sled Lund med sit matrikuleringsarbejde og sine kontorpladser. Men hen på sommeren 1817 kom han desuden i gang med undervisning. Dels blev han huslærer hos livkirurg, professor C. Fenger, dels fik han timer i to private pigeskoler, madam Brandahls institut og Det søsterlige Velgiørenheds-Selskabs skole.⁹ Den første af disse to skoler blev ledet af præsteenken Henriette Christine Brandahl, der i 1799 havde overtaget det såkaldte Professor Thades Døtreinstitut. Hun var nu sidst i tresserne, så det kunne nok være nødvendigt med lidt assistance. Men hun klarede det ikke ret længe. I 1819 blev instituttet nedlagt. Ved at knytte sig til Det søsterlige Velgiørenheds-Selskabs Skole havde Lund derimod fået foden indenfor i en solid og velanskreven undervisningsanstalt. Midlerne til dens drift skaffedes ved bidrag fra overklassens damer. Lærerkrafterne var først og fremmest ægteparret Kretschmer, og af dem var madame Kretschmer skolens egentlige leder. Hendes mand var orga-

nist ved Kastelskirken, og da hun døde, forlod han nogenlunde omgående skolen (foråret 1833), hvor familien havde bopæl. De øvrige lærere var almindeligvis én eller et par unge teologer. Skolens hovedfag var religion og håndgerning.¹⁰ Ved denne skole underviste Jens Lund i årene 1817-31.

Undervisningen gav Lund anledning til at bruge ikke blot hovedet, men også benene; for madam Brandahls skole lå i Kronprinsensgade (på hjørnet af Købmagergade), Velgiørenheds-Selskabets skole lå i Magstræde, og professor Fenger boede i Store Kongensgade.

Familien klarede sig altså. Den årlige husleje lå i 1817 på 432 rigsbankdaler, heri inkluderet de skatter, der betaltes i forbindelse med den. Husmoderen kunne tillade sig at holde tjenestepiger. Der var en ældre pige, den gamle Ane Jensdatter, der nærmest spiste nådsensbrød, og en yngre ved navn Ane Anker. Da Ane Jensdatter var død i 1823 (se nærmere senere), havde man endnu en kort tid to piger (mens datteren var lille), senere nøjedes man med én. En vis Peer, formentlig en slags gårdskarl, fik også udbetalt et mindre beløb. Udgifterne til husholdningen blev ikke specificeret. Fruen fik med mellemrum udleveret en rund sum. Men en række udgifter holdtes uden for disse husholdningspenge. Det drejede sig om større lejlighedskøb, f.eks. af kød og smør, der blev nedsaltet til vinterforråd, af gryn, også indkøbt om efteråret, når priserne var lavest, af sukker o.a. De varepriser, der på grundlag heraf er samlet i bilag IV, angiver altså en slags »rabatpriser«.

Den 12. august 1817 fødtes ægteparrets første og eneste barn, datteren Christiane Sophie (almindeligvis omtalt som Christiane). I forbindelse med denne begivenhed blev bl.a. indkøbt bændler og silkebånd (3 rbd. 56 sk.), »adskilligt til børnetøj« (11 rbd. 20 sk.), en vaskeskål (48 sk.), en svamp (80 sk.), kammerdug, lærred og en uhyggelig masse knappenåle. Man styrkede sig overfor de forestående besværligheder på forskellig måde. Den 4. juli ofredes 2 rbd. på en tur i Dyrehaven, 12. juli indkøbtes rom og tobak for 1 rbd. 32 sk., 15. juli 1 pund chokolade, en flaske rødvin og en flaske øl, 20. juli kirsebær, 23. juli kager, 29. juli vin, laks, rom og ost for i alt 3 rbd., 5. august en flaske Madeira, der kostede hele 5 rbd. (rødvin kunne fås for omkring en daler flasken), samme dag erhvervedes en flaske hårolie formedelst 1 rbd. 80 sk., og den 8. august krævede situationen

hoffmannsdråber og salmiakspiritus. Den 11. august var det nødvendigt at ofre en daler på 3 pægle rom. Men den 12. var det hele overstået, og husfaderen kunne gå i gang med at punge ud: jordemoderen skulle have 20 rbd. à conto, en vugge købtes for 16 rbd. 16 sk., og så svælgede man iøvrigt i mælk, fløde, brød, tvebakker, chokolade, vin, øl og appelsiner.

Midt i al barselshurlumhejet måtte den stakkels familiefader imidlertid forsøge at koncentrere sig om sin nylig påbegyndte lærergering. Indtægtssiden viser, at det netop var i denne tid han tog fat på at undervise, og udgiftssiden viser, at han den 8. september købte sig en »Sproglære«. Så nu er det altså gået løs med grammatikken.

Mens husherren sad og masede med at opfriske sin skolelærdom, havde fruén travlt med at forberede barnedåben; 25.-29. september blev indkøbt forskelligt til dåbstøj o.lign., deriblandt for 4 rbd. 48 sk. kniplinger. Den 25. oktober blev den lille pige døbt. Som skik var, fik jordemoderen samme dag sit resthonorar, 20 rbd.; præstens honorar for dåben var 8 rbd., og klokkeren skulle have 4. Traktementet bød på kalvekød (der blev indkøbt en kalvekølle, 4 rbd. 64 sk.), skinke, ost, kranssekage, vin, cognac og chokolade. Dagen stod Jens Lund i 76 rbd., og så måtte han ovenikøbet et par dage senere ud at købe medikamenter og »olie« for en dalers penge.

Den 21. december 1817 købte Lund Werlauffs Danmarkshistorie¹¹ for 88 skilling. Juleferien skulle åbenbart udnyttes til forberedelse. Hele julen gik nu ikke med at læse danmarkshistorie; juleaften lykkedes det i al fald Lund at tabe 64 skilling i l'hombre.

Da 1817 var gået til ende, gjorde Jens Lund sit regnskab op og fandt, at hans indtægter havde været 2324 rbd. og hans udgifter 2052 rbd.¹² Han var kommet i smult vande, og det er forståeligt, at han, da han i en fremrykket alder fik lyst til at lave en oversigt over sine indtægter og udgifter gennem en længere årrække, tog det følgende år – 1818 – som udgangspunkt. Uddrag af disse oversigter er trykt som bilag I-III.

Men vi vender tilbage til året 1818. Selv om den lille familie levede en overfladisk set begivenhedsløs tilværelse, skete der alligevel betydningsfulde ting. Hjemmets vigtigste person var naturligvis den lille Christiane. 27. maj var hun stor nok til at få sine første sko. De kostede 1 rbd. 64 sk. Den 12. juni anskaffedes et kaleidoskop, som hun

Fineste Deville Chocolate N.º 3.

Kongelig autoriseret
CHOCOLADE FABRIQUEUR.

R. T. Kehlet

paa ROSENLUND ved Wærnedamsvejen
Udsalget er Hærnet af Store Kirkestræde og St. Torstensgade
N.º 51. i Boutiquen i Kjøbenhavn.

CHOCOLADENS KOGNING.

1 Chocolate. Kage brækket i smaa Stykker, og med lidet
Melk ved udrørt, koges med 1/2 Pot frisk Melk
jo længere den koger jo bedre den bliver. 88

Jens Lund var en sparsommelig mand. Et pænt stykke chokoladepapir som ovenstående kunne klæbes ind i regnskabsbogen til pynt og nytte

nu – forhåbentlig – var stor nok til at more sig over. 14 dage senere kom hun ud for det mindre morsomme at blive vaccineret. Det var forbavsende dyrt, kostede hele 8 rbd. På sin etårs fødselsdag fik hun en sparebøsse »med Laas«, hvori der omgående blev lagt en sølvdaler. Selskabelighed var der ikke meget af, men et par komediebilletter blev der dog råd til (på de billige pladser). Familien hyggede sig til tider med en kop chokolade, og husfaderen fik sig nu og da en lille l'hombre. Fruen foretog om efteråret de sædvanlige beredskabsindkøb til vinteren af klipfisk, gryn og kød til nedsaltning. Køb af tarme i forbindelse med kødet fortæller os, at en del af det blev lavet til pølser. Jul og nytår fejredes bl.a. ved at Christiane fik en rumlepotte og en sølvspecie til sin sparebøsse; der blev købt småting til gaver og uddelt drikkepenge, og husherren tabte 1 rbd. 8 sk. i l'hombre.

Den 17. januar 1819 havde familien for første gang i lange tider et lille selskab. Husets frue købte en kalvekølle på 12 pund (pris 4 rbd.). Endvidere indkøbtes rismel, mandler, fløde, ost, the, citroner, surbrød, små kringler og butterdejskager. Drikkevarerne var 5 flasker rødvin og 1½ pot rom. Man gætter på, at der blev brygget en bolle punch. Tobakken gjorde man ikke meget ud af. Der blev kun købt for 32 sk. Vi lægger mærke til, at husets køkken ikke kunne klare stegen. Den måtte sendes ud til stegning (formentlig til en bager i nærheden), og det kostede 32 sk. i stegepenge. Aftenen var forhåbentlig vellykket. Husherren tabte i al fald kun 64 sk. i l'hombre.

I januar 1819 fandtes Christiane moden til at få en billedbog, og da foråret kom, var tiden inde til at skaffe hende en hat. Her var man økonomisk og nøjedes med at få syet en brugt om. I juli anskaffedes to fugle, arten oplyses desværre ikke, og den 22. august skriver Lund i regnskabet »for at se endeel fremmede dyr . . . 32 sk.«. Christiane havde det skam rart, og selv om vi nu og da møder regnskabsposter som »Kager til Christiane« eller »Silkebaand til Christiane«, er der intet der tyder på, at hun blev mere end rimeligt forkælet. Om det var hende eller hendes moder, der til jul 1819 fik et par pampusser, d.v.s. hjemmesko (pris 1 rbd. 72 sk.) kan desværre ikke ses.

Hvordan Jens Lund var som lærer henne i skolen ved vi ikke. Men han havde i al fald visse forudsætninger. Som matrikuleringskyndig må han have haft gode muligheder for at undervise i regning og matematik; vi har set, at han gjorde en indsats for at opfriske sine

kundskaber i grammatik og danmarkshistorie, og hans regnskabsbog viser, at han kunne give pigerne det bedst mulige eksempel på god og tydelig skrift og fin orden med de skriftlige arbejder. Nogle fag kunne dog stadig trænge til at blive frisket op. I løbet af 1819-20 ser vi ham gøre lidt ved geografi og historie. I marts 1819 købte han sig et landkort, i november »Kofods Geographie« og 7. marts 1820 »Riise«, hvilket formentlig er Jacob Riise: Haandbog i Geographien for den studerende Ungdom. I de følgende år køber han et par bøger af »Munthe«. Der nævnes ikke hvilke, men E. C. K. Munthe gav sig især af med at skrive skolebøger i historie og geografi. I februar 1820 var turen kommet til verdenshistorien; »Kofods Verdens Historie« kostede ham 64 sk.

Skolens hovedfag var som nævnt religion og håndgerning. Det sidste tog madam Kretschmer sig naturligvis af, og de unge teologer tog sig af det første. Men der har muligvis nu og da været brug for Lunds indsats også på dette felt, for i marts 1820 satte han sig i udgift til både et eksemplar af Balles Lærebog og »Holstes Ledetraad«. Peder Holst: Ledetraad ved den første Religions-Underviisning for Børn af den mindre Alder var første gang udkommet i 1806 og havde været en stor succes. Efterhånden var den nu udkommet i adskillige oplag. Vi håber, at det eksemplar, Lund erhvervede formedelst 24 sk., var 7. »forbedrede« oplag; for det rummede 8 »bibelske Afbildninger«, og dem kunne jo i al fald Christiane have glæde af. Om Lund selv havde så megen fornøjelse af at undervise i religion, er vel et spørgsmål. Det var så afgjort ikke hans område. De kvikke unge teologer har nok vidst at sætte ham på plads. Da Stenersen Gad i 1840 skrev et jubilæumsskrift om skolens historie,¹³ gjorde han med stolthed rede for, hvor mange af disse unge religionslærere, der nu sad rundt om som provster og sognepræster. Mange af dem havde kun undervist på skolen i et kort åremål. Jens Lund, der dog havde virket i skolen i 14 år, blev slet ikke nævnt. Han hørte ikke med til lavet.

Lunds elever i religion kan dog også have været børn uden for Det søsterlige Velgiørenheds Selskabs skole, for han vedblev med at have lidt privatundervisning, bl.a. hos professor Fenger. Endelig kan han have tænkt på Christianes opdragelse. Hun må have fået nogen undervisning hjemme.

Sin egentlige skolegang begyndte hun ved nytårstid 1826, altså

kort efter at hun var fyldt 8 år. De første måneder gik hun hos en jomfru Wensel, om hvem der iøvrigt intet vides. Men allerede fra september 1826 blev hun flyttet over i madame Christine Bøttgers pigeskole. Det var en skole, som viste sig at være særdeles levedygtig. Efter Christine Bøttgers død i 1848 blev den ført videre af slægtninge, gik derefter over på fremmede hænder, men eksisterer endnu ved århundredets slutning under navnet Frøken Bøttgers højere Pigeskole. Skolen lå bekvemt for den lille Christiane, nemlig i Frederiksberggade 12. Der skulle betales 3 rbd. i skolepenge pr. måned, hvortil kom nogle småbeløb, formentlig betaling for undervisningsmateriale, brændsel o.lign. Til nytår fik lærerinden et gratiale på 3 rbd. Til skolebrug anskaffedes bl.a. en læsebog, en karakterbog, et penalhus og en ridicule (d.v.s. strikkepose). Allerede i begyndelsen af 1829 blev Christiane imidlertid taget ud igen og gik derefter i flere måneder uden at komme i en ny skole. Først i løbet af efteråret blev hun sat i skole igen, denne gang hos en jomfru Knoblauch, hos hvem hun gik til hun blev 14 år, hvorefter hendes skolegang ophørte.

I årene omkring 1830 ændrede situationen sig noget for familien Lund. Christiane var ved at blive voksen. En ung slægtning, som man havde haft boende siden 1823, forlod huset i 1829. (Det var Johan Frederik Mohr (f. 1811). Han var blevet student i 1829.¹⁴ For kost og logi havde han betalt 100 rbd. om året). Desuden tænkte Jens Lund så småt på at lægge op. Men herom senere. Regnskaberne bliver fra nu af mere summariske, og der vil derfor være grund til at se lidt mere på, hvad de fortæller om familien og dens økonomi i den forløbne tid, idet der dog først og fremmest henvises til talmaterialet i bilag I-IV. Det var naturligvis rart at have så rummelig en lejlighed, som den man havde. Men det var dyrt at varme den op om vinteren, selv om man vel nøjedes med til daglig at have fyret i et enkelt værelse. Indtil et stykke ind i 1820'erne var brændsel meget kostbart. Regnskabet viser følgende priser i skilling:

	Brænde pr. favn uopskåret og uopbåret	Tørve pr. læs, uopbåret
1816	6720	816
1817	2880-3456	864
1818	1536-2304	384-576

1819	864	408
1820	1248-1536	—
1821	1152-1440	512
1822	864	—
1823	948	—

Brændet skulle saves og kløves. Det foregik almindeligvis nede på gaden uden for huset.¹⁵ Trafikken var ikke større end det kunne gå an. Derefter skulle det bæres i kælderen eller på loftet, hvor man nu havde sit brændsel. Det kostede altsammen.

At købe tørv var en sag, der krævede både forsigtighed og handels-talent. Hans Egede Schack har i sit efterladte romanfragment »Sandhed med Modification« skildret,¹⁶ hvor snedigt tørvebønderne op-trådte. Navnlig skulle man tage sig i vare for, hvordan tørvevognen var læsset. Sælgerne forstod den kunst at anbringe tørvene, så det så ud, som om vognen rummede mange flere, end den egentlig gjorde. Jens Lund har nok brændt sig ved at købe pr. læs, for fra 1822 be-gyndte han at købe tørvene for en stykpris (2 skilling pr. snes). Han købte omkring et par hundrede snese pr. fyringssæson. Når man tæn-ker på, at der skulle fyres i mindst én kakkelovn i vinterhalvåret og i komfuret hele året, var nogle få favne brænde og ca. 4000 tørv ikke meget. Om brændselsudgiften se iøvrigt bilag III.

De samlede udgifter til beklædning ses af samme bilag. Men regn-skaberne gør det lidt vanskeligt at se, hvad man fik for pengene. Noget får man dog at vide. I 1819 kostede blå klæde således 8 rbd. pr. alen. 1820 kostede klæde »til Frakke« 4 rbd. 8 sk. pr. alen. 1821 kunne blå klæde fås for 5 rbd. pr. alen; 1825 købtes klæde for 5 rbd. 64 sk. pr. alen, og i maj 1828 blev der købt $3\frac{3}{8}$ alen olivengrønt klæde $9\frac{1}{2}$ kvarter bredt, »til en Frakke« for 23 rbd. 6 sk. Adskillige andre eksempler kunne nævnes, men da kvaliteternes ikke oplyses, er sammenligning umulig.

Skrædderen betaltes i reglen efter samlet regning, så det ikke kan ses, hvad syningen af det enkelte klædningsstykke kostede. Undtagelser findes dog. 28. maj 1824 indkøbtes $3\frac{1}{2}$ alen klæde til en sommer-frakke for 31 rbd., og sylønnen for frakken, der betaltes 9. juni, var 8 rbd. 64 sk. Den 30. oktober 1826 blev der købt stof til en chenille (lang rejsekappe). Det kostede 15 rbd. 32 sk. Og 14. november be-

taltes »Syløn for en Chenille m.v.« 7 rbd. 48 sk. Den 7. juli 1828 fik fru Lund »Tøi til en Kjole og 1 Pr. Handsker« for 3 rbd. Da vi andetsteds i regnskabet for 1828 ser, at et par handsker kostede 32 sk., vil det altså sige, at kjoletøjet formentlig kostede 2 rbd. 64 sk. Hun har sikkert selv syet kjolen. Den 28. september det følgende år købtes »Tøi til en Kjole og Silkebaand« for 4 rbd. 64 sk., og den 2. oktober betales 3 rbd. 66 sk. i syløn.

Enkelte klædningsstykker, hatte, sko, handsker, strømper o.lign. findes der mange prisoplysninger om, men værdien af disse oplysninger er tvivlsom. Når vi f.eks. får at vide, at en hat den 15. maj 1831 købtes for 2 rbd. 32 sk., ville det unægtelig være rart at vide, om det var en damehat eller en herrehat, og selv om det er interessant at bemærke, at en kåbe samme efterår kostede 14 rbd. 10 sk., er det naturligvis ikke uden betydning, om den blev købt til den 56-årige fru Lund eller den 14-årige Christiane, men det ses ikke.

Der blev ikke købt møbler o.lign. i forbindelse med brylluppet, så Jens Lund må være flyttet ind i en fuldt udstyret lejlighed, og hvad der anskaffedes af ting til huset i de følgende år, var uhyre lidt, mest husgeråd, værktøj o.lign. I 1822 købtes dog et divanbord og året efter et spillebord (21 rbd.), i 1830 blev der råd til nye gardiner osv.

Gaver ofrede man en del på, og indkøbene gav den pertentlige Jens Lund anledning til at bogføre både gavens art og pris og gavemodtageren (i reglen med dennes initialer). På den måde får vi også lidt at vide om familiens nærmeste omgangskreds. Det var bl.a. pastor Mohrs i Haslev (sognepræst Johan Frederik Mohr var gift med fru Lunds søster Oline Frederikke Mohr),¹⁷ vinhandler H. Hagen med familie og præstefamilien i Lyngø (hvorom senere). Ofte må vi dog nøjes med modtagerens fornavn (30.8.1822 et skrin til Jacobine 1 rbd. osv.). Penneknive, pennefederaler, fingerbøl, syringe, syskrin, flakoner o.lign. var yndede gaveartikler, vin og tobak kunne også bruges, og børnene fik naturligvis legetøj. 1819 købte Lund »en Laterna Magica til I.T.« for 2 rbd., 1820 »Tin-Legetøj til Amalia Hansen« (48 sk.) osv.

En meget speciel gave, som brugtes en del i begyndelsen af det 19. århundrede, var medailler. De kunne fås med symboler og inskriptioner, der passede til enhver lejlighed (familiefester, jule- og nytårgaver, belønning til en flittig søn osv.; der var en medaille, som man kunne give til sin »elskerinde« – misforstå det ikke, dermed menes i al

To gavmedailler fra tiden. Luthermedaillen (øverst) markerer en bestemt begivenhed (300-året for reformationens begyndelse), medens den anden er en »almindelig« gratulationsmedaille. Det kan naturligvis ikke vides, om det var sådan en Lund forærede væk ærbarhed »kæreste« – og der udstedtes medailler på store mærkedage). I året 1818 forærede Jens Lund to medailler bort. Hvad det var for nogen, kan ikke ses. Den ene erhvervedes i begyndelsen af året for 4 rbd. 16 sk. »til L. Hansen« (måske den adjunkt Hansen, der nævnes nogle gange i regnskaberne). Efter prisen at dømme kunne det godt være et eksemplar af den mindemedaille, der udsendtes i 1817 i anledning af reformationsjubilæet. Den anden medaille blev købt den 29. december til J.F.M., altså formentlig pastor J. F. Mohr. Den kostede kun 2 rbd., prisen på de gængse gratulationsmedailler. Medailler produceredes i stor stil af kgl. hofmedaillør Daniel Loos

i Berlin, hvis agent i København var Bram Helfft i Rådhusstræde matr. nr. 127. Enkelte danske medaillører fremstillede og solgte egne medailler.¹⁸

En af familiens hyggelige traditioner var den årlige »skovtur«. I reglen gik den til Charlottenlund eller Dyrehaven, men den kunne også gå til Frederiksdal. Et par gange blev turen ikke til noget, og så blev tjenestepigen trøstet med en daler i »Dyrehaugepenge«. Hun var åbenbart normalt med, bl.a. vel for at bære madkurven. I 1818 og 1821 stod der noget ganske særligt på programmet. Man var i Lyng (mellem Farum og Slangstrup). Lunds søster Sophie Magdalene var gift med sognepræst Eskil Bondesen.¹⁹ Man agede derop i en lejet vogn medbringende små opmærksomheder, tobak og konfekt, og når man besøgte en præstefamilie, gik man naturligvis med i kirke om søndagen (det kostede hele to daler til kirkebøssen). Ved afrejsen uddeltes med rund hånd drikkepenge til præstegårdens karle og piger. – Andre bemærkelsesværdige sommerture var en dampskibstur i juni 1827 (pris: 1 rbd. 16 sk.) en Sverigestur i 1829 (pris: knap 6 daler) og en »Søtour« (4 rbd. 48 sk.) i 1832.

I marts 1824 var ægteparret Lund, eller måske hr. Lund alene, i Lyng, men i en bedrøvelig anledning. Pastor Bondesen var død. Større udgifter i anledning af begravelsen havde man ikke. Transport m.v. kostede 2 rbd. 44 sk. Fru Lund købte lidt sørgetøj (bomuldstøj og flor 3 rbd., sørgekappe 64 sk.).

Familiens læge var i nogle år divisionskirurg Christian Heinrich Krüger,²⁰ der havde været knyttet til marinen, men som ligesom Jens Lund havde forladt sin stilling ved militæret efter krigsafslutningen. Han boede i Frederiksberggade matr. nr. 22 og altså meget bekvemt for familien Lund. Hans honorarer var rimelige, i 1824 f.eks. 10 rbd. for 18 konsultationer; et aftenbesøg samme år kostede 1 rbd. Da man i vinteren 1821-22 havde brug for specialsthjælp, var det naturligvis lidt dyrere. Specialisten professor Oluf Lundt Bang²¹ fra Fødselsstiftelsen fik i 1822 30 rbd. for 17 konsultationer. En enkelt gang senere måtte man på ny ty til ham.

Lunds havde gennem årene et ikke helt ubetydeligt medicinforbrug, en del af dette bestod af medikamenter, som ikke rigtig anerkendtes af den officielle farmaci, såsom »brændt elfenben« der anvendtes mod alskens lidelser, »Tycho Brahes dråber«, der vist især brugtes mod

mavelidelser, Hoffmannsdråber (mod mavesmerter), Kjøngsplastre (mod muskelsmerter, bylder o.lign.), ormekager, salep (en slimet væske med fad smag, der anvendtes som middel mod diarré), »Kinder-Pulver« (mod mavelidelser hos spædbørn) etc.

Også Lunds læsning kan vi til en vis grad følge gennem regnskaberne. I det foregående er nævnt nogle af de skolebøger, han erhvervede sig i sin lærertid. Af andre bogkøb kan nævnes Hauchs Naturlære,²² som han anskaffede sig i 1820. Regnskaberne røber, at han i den periode interesserede sig en del for naturvidenskaberne. Han købte digler, forme og forskellige kemikalier. Lidt senere – 1827 og fremefter – kastede han sin kærlighed på det franske og anskaffede sig en (billig) »dictionnaire«, en parlør og en lille anekdotesamling på fransk. Blandt de bøger han iøvrigt købte, var Robinson Crusoe, Maltings Store og gode Handlinger, Holbergs Niels Klim og »Fortællinger for min Datter«. Han havde fast konto hos boghandler Smidt, men hans samlede køb pr. år løb sjældent op i mere end et par daler. Han var en trofast læser af Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, et tidsskrift, der indeholdt underholdende stof og i populær form behandlede de tanker, der var fremme i tiden. Hans avishold omfattede Dagen, Slagelse Avis og »Statstidende« (hvormed formentlig menes Berlingske Tidende).

Jens Lund ruinerede ikke sig selv ved velgørenhed; på den anden side gav han efter tidens skik. Han bidrog til kirkelige indsamlinger, han erlagde sin skærv i kirken (f.eks. gav han 7 rbd., da han var til alters i begyndelsen af september 1841), han ydede gennem en årrække faste bidrag til en friskole, og han bogførte en gang imellem et lille beløb til almisse. Først og fremmest bidrog han dog gennem en lang årrække – sammen med de øvrige søskende – til en handicappet søsters ophold og forplejning. Den pågældende søster, Karen, boede hos en anden søster, der var gift Schultzze. Jens Lunds bidrag var 10-13 rbd. kvartalet.

Karen Lund døde i marts 1845. Hendes begravelse kostede i alt 63 rbd. 32 sk.²³ For den pris fik man kun en yderst beskedne begravelse.²⁴ Da Lunds gamle, tro tjenestepige, Ane Jensdatter var død i 1823, 79 år gammel, bekostede de hendes begravelse, der kom til stå dem i 137 rbd. 20 sk. Fru Lund havde et særligt forhold til Ane Jensdatter, der også havde tjent hendes fader, urtekræmmer Christian

Mohr, i en lang årrække. I alt havde Ane tjent de to familier i sammenlagt 49 år. Lunds arvede, hvad hun efterlod sig.²⁵ I denne forbindelse er der altså mindre tale om velgørenhed end om god gammeldags patriarkalisme.

Nogle af familien Lunds små fester er tidligere nævnt. Her skal sluttelig nævnes en festlig sammenkomst, den arrangerede i februar 1833, idet der foreligger detaillerede oplysninger både om deltagerantallet og indkøbene. Hvad det første angår, opgives det som 38, hvad der unægtelig var et ret stort antal, selv om Lunds havde ret god plads i deres 5-værelses lejlighed. Der blev købt 3 potter rom, $\frac{3}{4}$ pot cognac, $\frac{1}{2}$ pot genever, 4 flasker vin, te for 58 sk., 5 pund sukker, hvormed menes melis, lidt af det billigere puddersukker, 18 citroner, $\frac{1}{2}$ skæppe æbler, kød af forskellig slags (90 sk.), anchovis, æg, sky, kanel, fløde, hvedekage, brød, kiks, kage for 2 rbd., lidt tobak (18 sk.) samt lys og pyntepapir. En person ved navn Petersen hjalp til formedelst 1 rbd. 64 sk. Der blev lejet glas og kødet blev stegt ude.

Til nærmere forståelse af, hvorledes en sådan sammenkomst forløb, kan nævnes, at en gammel københavner, der 1870'erne mindedes sin ungdoms selskaber,²⁶ fortæller, at man begyndte kl. 18-18³⁰ med en kop te med kager, tvebakker med smør o.lign. Derefter spillede herrene kort, medens damerne snakkede og smagte på fruens syltetøj. Herrerne fik et glas og en bid brød. Kl. 21 spiste man varmt og koldt bord med et glas rødvin til og sluttede af med en god kage, hvortil der hørte punch, som blev lavet efter opskriften: 1 pot rom, 1 $\frac{1}{2}$ -2 potter vand, 1 pund sukker og 4 citroner. Hvis man regner med, at Lund har lavet punch af alle tre potter rom, er der altså blevet 7 $\frac{1}{2}$ -9 potter punch til deling mellem de 38 (eller 41 hvis familien ikke har været regnet med i de 38). Hver har kunnet få et par glas. Som man kunne vente det hos familien Lund: pænt, men ikke overdrevent.

Men efterhånden var Jens Lund, som nævnt, ved at tænke på at lægge op. Allerede i midten af 1820'erne var han begyndt at nedtrappe sit undervisningsarbejde, i 1835 holdt han helt op. (Hans sidste arbejdsgiver omtales som »Møller«.) Det var altså tid at tænke på besparelser, og bilag III viser, at ikke mindst beklædningskontoen måtte stå for skud. Husholdningsudgifterne begrænsedes også, men mindre. Det har været drøjt for den unge datter aldrig eller næsten aldrig at få nyt tøj. Hun gik hjemme og gik langsomt i frø.

Jens Lund nød sikkert sit otium. I 1835 var han kun 57, men nu ville han åbenbart tage den med ro, og det gjorde han så i de næste 28 år. Han læste sin avis, gik i klubben, var medlem af en læseforening og passede sit regnskab og sin økonomi. Han formåede at holde udgifterne på nogenlunde samme niveau år efter år. Konjunkturerne var nu også gunstige for små rentiers. Priserne var nemlig meget stabile over ret lange perioder. Men i dyrtidsåret 1847, da levnedsmiddelpriserne var meget høje,²⁷ brugte familien Lund alligevel 17 daler mindre til husholdningen end året forud.

I 1856 flyttede Lund og hans datter hen i en lidt dyrere lejlighed i Frederiksberggade 11 (matr. nr. 8). Hans hustru var død i 1853. Selv døde han den 18. september 1863.

Datteren Christiane Sophie har efter regnskaberne at dømme haft det lidt trist i forældrenes senere år. Da de begge var døde, reorganiserede hun sin tilværelse og antog en lille dreng fra et arbejderhjem som sin plejesøn. En jævnaldrende veninde, frøken Ida Susanne Bohr (død 1888),²⁸ flyttede sammen med hende. Plejesønnen fik en god uddannelse og gjorde senere karriere i finansministeriet. Da frk. Lund døde den 16. februar 1893, blev han hendes universalarving, og takket være hans pietetsfølelse overfor familien Lund er de gamle regnskaber blevet bevaret og overgivet til stadsarkivet.²⁹

HENVISNINGER OG NOTER

1. Reg.nr. 74.

2. Giveren var ekspeditionssekretær i finansministeriet Jens Lund Nielsen. Om hans forbindelse med familien, se note 29. J.L.N. har i en kort artikel i Hist. Medd. om Kbhvn. (jfr. note 25) oplyst forhold, der bekræftes af andre dokumenter, som har tilhørt Jens Lund, men som ikke er afgivet til Københavns stadsarkiv. Hvis den nuværende ejer skulle få nærværende artikel i hænde, opfor-

dres han eller hun hermed til at afgive dem til stadsarkivet eller at lade stadsarkivet få adgang til at affotografere dem. – Da J.L.N. afgav regnskaberne til stadsarkivet, ledsagede han dem med nogle optegnelser om Jens Lund og dennes familie samt med kommentarer til enkelte poster i regnskaberne. Disse kommentarer suppleredes af fuldmægtig, cand. jur. Carl Müller, der ligeledes var ansat i finansministe-

- riet. Hvor intet andet er nævnt, stammer slægtshistoriske oplysninger om Jens Lunds omgangskreds, som meddeles i artiklen, fra disse optegnelser og kommentarer.
3. J.C.W. og K. Hirsch, Danske og norske Officerer 1648-1848 (RA ekspl.).
 4. LA, Kbhvn. Garnisons kb. Forlover var Jens Lunds broder, landinspektør og registrator i Rentekammeret Chr. Lund og Sophie Amalie Mohrs fætter og svoger pastor Mohr, Haslev.
 5. Ifølge J.L.N.s optegnelser var Sophie Amalie Mohr født 17. november 1775 som datter af urtekræmmer Chr. Mohr. Oplysningerne om hendes første forlovelse findes ligeledes i J.L.N.s optegnelser. Supplerende kan oplyses, at den unge teolog hed Jørgen Møeballe, var født i Hornslet 1776 (faderen degn), student fra Horsens 1795, cand. teol. 1798, død 1813 »ubefordret«. Indbydelsesskrift ... Horsens lærde Skole 1883 (1883) s. 11. Angående Jørgen Møeballes død se Begravede, Vor Frue Ass. kgd. (død 23.1.1813, begr. 29.1.).
 6. Om denne vor første nordiske ballet, se Torben Krogh i Hist. Medd. om Kbhvn. 4, III, s. 423 ff.
 7. Wibergs Præstehistorie II (1870) s. 202 ff.
 8. I Københavns stadsarkiv.
 9. Hvor intet andet anføres, stammer alle skolehistoriske oplysninger fra »Langkildes samlinger« i stadsarkivet.
 10. Det Søsterlige Velgiørenheds-Selskabs Regnskabs-Bog 1807-38 (SA). Jfr. Hist. Medd. om Kbhvn. 3, IV, s. 650, Wibergs Præstehistorie II, s. 166 samt P. C. Stenersen Gad, Oversigt over det søsterlige Velgiørenheds-Selskabs Historie (1840) passim.
 11. E. C. Werlauff, P. F. Suhms Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie til Brug for den studerende Ungdom. Efter J. Kjerulfs Omarbejdelse Kbhvn. 1813.
 12. Der er her som overalt i artiklen, når intet andet er nævnt, tale om rigsbankdaler sedler. Lund morede sig nu og da med at omregne beløbene til sølvværdi. Disse udregninger er ikke medtaget her.
 13. Jfr. note 10.
 14. Han blev senere præst og var bl.a. sognepræst i Vejby – V. Egesborg i Sydsjælland.
 15. J. Plenge, Nogle Træk af Livet i Kjøbenhavn for en Menneskealder siden (1873) s. 26.
 16. Udg. af Hans Hertel 1968, s. 122 ff.
 17. Wibergs Præstehistorie I, s. 547.
 18. Jeg skylder *Nationalmuseets mønt- og medaillesamling* og fhv. overinspektør dr. *Georg Galster* megen tak for hjælp ved fremskaffelse af oplysninger og illustrationer.
 19. Wibergs Præstehistorie II, s. 349 f.
 20. Død 1826. Christian Carøe, Den danske Lægestand 1786-1838 (1905) s. 7 f.
 21. Sst. s. 116.
 22. A. W. Hauch, *Begyndelses Grunde til Natur-Læren I-II*. 1. udg. 1794 m. sen. udg.
 23. Jens Lund førte regnskabet vedr. udgifterne m.h.t. Karen Lund og fordelingen mellem familiens medlemmer. Regnskabsbogen ligger ved hans egne regnskaber.
 24. Jfr. Villads Christensen, København i Kristian den Ottendes og Frederik

- den Syvendes Tid 1840-1857 (1912) s. 335 f. 27. Villads Christensen, anf. værk., s. 406 ff.
25. Hist. Medd. om Kbhvn. 1, IV, s. 301 ff. 28. Th. Hauch-Fausbøll og L. Nygård, Patriciske Slægter V (1930) s. 62.
26. J. Plenge, anf. værk, s. 86 ff. 29. LA. Kbhvn. Notarialprotokol 27. febr. 1880, lb.nr. 722. Jfr. note 2.

B I L A G

Anm. Bilagene er gengivelser af Jens Lunds egne regnskaboversigter.

I. *Jens Lunds indtægter og udgifter (skillingsbeløb bortkastet).*

	Ind- tægter rbd.	Ud- gifter rbd.	Over- skud rbd.		Ind- tægter rbd.	Ud- gifter rbd.	Over- skud rbd.
1818	2249	1830	419	1838	860	796	64
1819	1620	1300	320	1839	846	752	94
1820	1690	1354	336	1840	856	789	67
1821	1670	1354	316	1841	867	802	65
1822	1593	1296	297	1842	915	802	113
1823	1648	1197	451	1843	947	780	167
1824	1396	1096	300	1844	953	796	157
1825	1260	995	265	1845	958	804	154
1826	1214	1058	156	1846	960	803	157
1827	1184	1069	115	1847	959	838	121
1828	1144	1090	54	1848	1020	864	156
1829	1135	990	145	1849	1057	870	187
1830	1043	1008	35	1850	1050	845	205
1831	1040	985	55	1851	1065	871	194
1832	1034	956	78	1852	1073	871	202
1833	1038	1075	÷ 37	1853	1080	995	85
1834	1024	912	112	1854	1029	865	164
1835	943	883	60	1855	1105	884	221
1836	894	800	94	1856	1125	900	225
1837	886	790	96	1857	1130	927	203

II. *Indtægtsidens hovedposter (skillingsbeløb bortkastet).*

	Under- visning rbd.	Rente- penge rbd.	Vart- penge rbd.		Under- visning rbd.	Rente- penge rbd.	Vart- penge rbd.
1818	710	622	464	1838	—	564	295
1819	669	533	366	1839	—	552	294
1820	704	605	379	1840	—	562	294
1821	646	610	383	1841	—	573	294
1822	565	628	370	1842	—	620	294
1823	508	647	365	1843	—	653	294
1824	294	628	349	1844	—	658	294
1825	244	551	313	1845	—	659	294
1826	159	598	337	1846	—	662	294
1827	154	596	327	1847	—	665	294
1828	148	578	315	1848	—	726	294
1829	144	570	306	1849	—	761	294
1830	145	577	308	1850	—	756	294
1831	145	575	308	1851	—	771	294
1832	145	578	309	1852	—	779	294
1833	144	576	307	1853	—	786	294
1834	143	575	303	1854	—	735	294
1835	71	571	300	1855	—	811	294
1836	—	563	296	1856	—	831	294
1837	—	589	296	1857	—	836	294

III. *Udgi'tssidens hovedposter (skillingsbeløb bortkastet). Ikke medtaget: udgifter til lotteri, avishold og »uvisse« udgifter.*

	Hushold- ning rbd.	Beklæd- ning rbd.	Husleje og skatter*) rbd.	Brændsel sel rbd.	Lønudgifter og nytårsgaver rbd.
1818	698	237	458	102	91
1819	498	131	366	40	69
1820	513	87	427	73	61
1821	427	157	396	87	58
1822	396	104	312	53	56
1823	420	127	312	54	41
1824	406	105	286	55	37
1825	408	56	230	56	37

*) d.v.s. skatter, der betales via huslejen.

	Hushold- ning rbd.	Beklæd- ning rbd.	Husleje og skatter*) rbd.	Brændsel sel rbd.	Lønudgifter og nytårs-gaver rbd.
1826	407	75	247	57	37
1827	407	64	244	59	44
1828	411	83	237	53	42
1829	417	72	206	54	42
1830	380	100	206	59	42
1831	400	138	206	46	44
1832	406	121	206	42	41
1833	414	171	206	42	39
1834	395	111	206	40	37
1835	385	35	203	41	38
1836	368	20	200	42	38
1837	347	27	200	42	38
1838	341	50	200	45	36
1839	347	21	200	41	36
1840	346	49	200	36	38
1841	345	50	200	35	37
1842	351	52	200	45	38
1843	338	12	200	47	39
1844	345	25	200	38	38
1845	340	38	200	42	38
1846	357	21	200	42	33
1847	340	21	200	35	38
1848	337	41	200	53	39
1849	342	26	200	60	39
1850	340	12	200	68	40
1851	352	28	200	57	38
1852	385	31	200	55	39
1853	365	16	200	73	38
1854	363	4	200	62	39
1855	370	29	210	37	42
1856	373	29	210	61	49
1857	392	11	225	65	42

*) d.v.s. skatter, der betales via huslejen.

IV. Nogle priser på fødevarer (i skilling).

År	Byggryn		Havregryn		Bogtvede-		Mclis	Kandis	Smør	Okskød	Lamme-		Brændevin	År
	pr. skæppe	pr. skæppe	gryn	sukker	pr. pund	sukker					pr. pund	pr. pund		
1812	-	-	-	-	-	-	-	160	-	-	-	-	256	1812
1813	-	-	-	-	-	-	-	480-768	-	-	-	-	384	1813
1814	-	-	-	-	-	-	-	352-698	-	-	-	-	120	1814
1815	-	192-388	528	-	-	-	-	92	-	-	-	-	80	1815
1816	-	-	-	80	160	152	72-80	20	28	72-96	28	72-96	1816	
1817	-	-	-	-	-	-	84	18	24	64-112	24	64-112	1817	
1818	224-248	224	-	56	84	84	49	8	12	-	12	-	1818	
1819	176	160	160	24-30	40-48	48	51	8-9	12	40	12	40	1819	
1820	128	128	160	26-28	44	44-46	26-33	11	14	36-40	14	36-40	1820	
1821	-	120	-	26	46	44	24-28	-	-	32	-	32	1821	
1822	128	96	112	20	34	35	19	6	7	-	7	-	1822	
1823	-	112	128	-	39	40	24	7	8	28	8	28	1823	
1824	112	104	96	19	36	36	28	7	-	-	-	-	1824	
1825	96	96	-	24	40	40	28	6	6	-	6	-	1825	
1826	192	-	176	-	-	-	29	10	7	28	7	28	1826	
1827	128	-	120	-	-	-	26-28	-	-	28	-	28	1827	
1828	128	-	112	-	-	-	21-28	-	-	-	-	-	1828	
1829	112	144	128	18	32	32	21-27	-	6	24-28	6	24-28	1829	

POLITIBETJENT I KØBENHAVN 1886-1915

AF RUDOLF NIELSEN

Min far, Hans Nielsen, der er født 25. april 1851 i Faldsled, Svaninge sogn (på Fyen), tjente i den første tid efter sin konfirmation i april 1865 vist nok en kortere tid hos en gårdmand, inden han kom ud at sejle med et af sejlskibene fra Faldsled, skonnerten »Faldsled«, som ungmand. Kaptajnen var Niels Nielsen dér fra byen, og styrmanden var min fars 10 år ældre broder Niels Nielsen.

Dette blev begyndelsen til ca. 20 års liv på søen med sejlads rundt i hele verden med såvel danske som udenlandske skibe – som han sagde: »Jeg har været i det hvide hav, i det sorte hav, i det røde hav og i det gule hav og rundt Kap Horn i det stille hav . . .«.

Omsider gik det ham ligesom så mange andre af søens folk – han længtes efter at komme i land.

Han fangedes da af tanken om at blive politibetjent i København, og engang hen i 80'erne gjorde han et forsøg herpå, der dog mislykkedes. Efter igen at være stukket til søs, prøvede han på ny, idet han indsendte en ansøgning til politidirektøren. Blandt gamle papirer ligger et koncept hertil, åbenbart skrevet af en eller anden skrivekyndig, der mestrede stilen og var i besiddelse af en smuk håndskrift, præsteret med gotiske bogstaver. Det er dateret 11. juni 1885, og Hans Nielsens adresse opgives som Lille Strandstræde 20, København.

Ansøgeren henvender sig til politidirektøren med titulaturen »Deres Højvelbårenhed« og bedyrer, at han vil søge at erhverve sine foresattes tilfredshed ved at udvise »pålidelighed og accuratesse« samtidig med at han oplyser, at han taler flydende Engelsk og Tysk.

Nu kommer der noget, som jeg vil bede om at lade stå til troende, skønt det i dag også forekommer mig en smule utroligt, men sådan fortalte min far i hvert fald. Han havde to onkler, der begge var ansat i den kongelige staldetat. Den ene af disse iførte sig en dag hele sit kongelige skrud (pysken lod han dog vel blive hjemme) og troppede op hos politidirektøren og indlagde et godt ord for min far. Det var jo i de royale tider, hvor den af kongen udnævnte politidirektør ikke var uden følelse for en art samhörighed med en af kongens betroede

folk, en der havde ansvaret for kongens og hans families liv under kørsel i den kongelige karet, ofte endda med hele fire heste for. Om betydningen af onkels ærbødige forestillinger må man nøjes med at gisne. Min far blev i hvert fald antaget i politiets tjeneste fra 10. januar 1886.

Det sidste skib min far sejlede med var damperen »Absalon«. Jeg tænker, at min far har haft en aftale med beboerne i Lille Strandstræde nr. 20 om at underrette ham, hvis der skulle komme besked fra politidirektøren, mens han sejlede – i indenrigs fart – med »Absalon«. I hvert fald er der tilgået min far besked i den forønskede retning, eftersom han afmønstrede fra »Absalon« den 28. december 1885, og supplerer et notat herom i en gennem alle sejltdsårene flittigt ført noteringsbog med følgende maritimt prægede vending: »mønstret i politistyrken 10. januar 1886«.

Nu var min far altså bleven københavner. Om han først boede i Lille Strandstræde eller andre steder ved jeg ikke, men han havde i hvert fald et værelse (»logi«) hos bødkermester Petersen i Kompagnistræde i tiden henimod indgåelse af ægteskab med min mor den 8. februar 1891. Det var dér hans venner, når de besøgte ham, næppe kunne finde ham, skjult som han var af piberøg.

Hver betjent fik tildelt et nummer, som han bar synligt på uniformskraven og vist også på chakoen. Mange år senere blev denne offentlige fremvisning af nummeret afskaffet, idet betjentene bl. a. ikke kunne være tjent med, at forbrydere eller urostiftere kunne mærke sig nummeret på en betjent, som de fik et »udestående« med, således at de endog kunne træffe aftale med ligesindede om det ene eller det andet – enten som en advarsel, eller i retning af at deltage i en hævnakt mod den pågældende betjent. Det kunne også virke ubehageligt for betjenten, at enhver som helst i smug kunne notere nummeret for at forebringe en klage hos betjentens foresatte over en optræden, som den klagende følte sig brøsthølden over, men hvor betjenten ikke havde en forestilling om, at noget havde været på færde. Efter senere tiders opfattelse kunne der også lægges noget nedsættende i, at et menneskeligt væsen skal figurere offentligt som et nummer. Denne anskuelse slog efterhånden almindeligt igennem, således at nummerbæring også blev afskaffet for andre funktionærer, såsom sporvognsfolk m. fl.

Politibetjent Hans Nielsen

Om betjentenes numre skal iøvrigt oplyses, at der til hvert nummer svarede en bestemt løn. Lønstigning blev praktiseret på den måde, at den betjent, der stod for tur til lønforbedring, fik det første ledigblivende nummer, hvortil var knyttet den højere løn.

Min fars første nummer var 545. Fra april 1888 fik han nummer 444, fra november 1888 nr. 402 og fra januar 1890 nr. 374, hvilket sidstnævnte nr. gav en årsløn på 800 kr. Stigningerne var ganske små, formentlig ikke mere end 5 kr. pr. måned. Det skal i denne forbindelse nævnes, at avancement til inspektionsbetjent kun var forbundet med et løntillæg på 5 kr. månedlig udover den menige betjents løn.

Min far aspirerede ikke til dette avancement, som opnåedes ved særlig nidkær tjenesteudførelse, skrive mange anmeldelser, blandt andet vedrørende stakkels betlere, som den ivrige ofte hersede unødigt med – det syntes i hvert fald min far, som hellere gav tiggeren en 2-øre og bad ham stikke af. Det var naturligvis ikke meget politimæssigt, men han havde set så meget rundt om i verden, at han ikke kunne betragte en tigger som en farlig person, men kun et menneske, der var til ulempe for forbigående, hvis han antastede dem.

Sagen var jo den, at min far var betydeligt ældre end de samtidig med ham antagne kolleger. Det bør i denne forbindelse noteres, at han i 1886 med sine næsten 35 år, aldersmæssigt var ved den yderste grænse for ansættelse i politiets tjeneste.

De første 2–3 måneder efter ansættelsen gjordes tjeneste ved hovedstationen på Domhuset. I denne tid blev den nyansatte betjent sat ind i politivedtægten og i den for mandskabet gældende instruks samt i det hele gjort bekendt med de forhold i almindelighed, som var af betydning for den rette udførelse af politigerningen.

Fra den 1. april 1886 blev min far sat til tjeneste i 1. politikreds ved station 1, der dengang lå på Gråbrødretorv. Min far kendte jo nok noget til København fra sin sejltid, hvor han ofte havde haft længere eller kortere ophold her, men et dybere kendskab til den gamle bys geografi, når han kom lidt bort fra havneterrænet, har han ikke haft. Han fortalte i hvert fald, at da han en af de første dage blev sendt ud fra stationen i et eller andet ærinde, kunne han ikke finde tilbage til stationen på Gråbrødretorv igen. Da han var i uniform, kunne han ikke være bekendt at spørge nogen om vej, og til sin ærgrelse måtte han da flakke rundt nogen tid, inden han fandt »hjem« igen.

Senere blev station 1 flyttet til Nørregade, først i nr. 21 – dér hvor telefonhuset nu ligger – atter senere længere oppe i gaden på den anden side, næsten oppe ved Nørrevoldgade.

Mandskabet ved en politistation var delt i 4 hold, 2 daghold og 2 nathold, idet posterne var dobbelt besat om natten, i hvert fald det meste af natten, idet nogle betjente hen på natten blev trukket ind på stationen til brandvagt el. lign. Den enkelte mand havde dagtjeneste hveranden måned og nattjeneste hveranden måned.

Såvidt jeg husker lå tjenestetiderne således:

dagtjeneste <i>enten</i>	1. tur kl. 6-10 dette gav ialt 8 timer og
og	2. - - 14-18 kaldtes »kort tjeneste«
<i>eller</i>	1. - - 10-14 ialt 9 timer, og kaldtes
og	2. - - 18-23 »lang tjeneste«
nattjeneste een tur ud i eet	- 23- 6 d.v.s. ialt 7 timer.

Min fars skema for året var således, at han altid havde nattjeneste i de lige måneder, og altså dagtjeneste i de mellemliggende ulige måneder, vekslende mellem »kort« og »lang« tjeneste. Om det så var »kort« eller »lang« tjeneste i januar (for at tage et udgangspunkt for den givne turnus) husker jeg ikke.

Men at han havde nattjeneste i de lige måneder, husker jeg bestemt ud fra den hårde kendsgerning, at han altid juleaften måtte tage afsted lidt over kl. 22 for at møde til nattjeneste julenat, indtil han fra januar 1903 overgik til tjeneste ved politivagten i Frihavnen, hvor tjenestetidsordningen var helt anderledes.

Politikredsen var inddelt i »poster«, som var fordelt mellem mandskabet, således at hver betjent havde sin post, som han ronderede i løbet af en time med »punkt« et fast sted, hvor han skulle være hvert hele klokkeslet. Han kendte derved det område, han vandrede i, særdeles godt. Han kendte de forretningsdrivende samt mange af beboerne – både for det gode og for det onde. Hans lokalkendskab var til stor nytte ved eftersporing af forbrydere, og på den anden side var det en betryggelse for beboerne, at de, når der blev brug herfor, kunne få fat i en betjent, som de kendte og som med den regelmæssige postgang var nogenlunde nem at finde.

Når afløsning på posterne skulle ske, og det nye hold var samlet på stationen, blev de inde i gården eller i porten stillet op i to geled, og de blev af politiassistenten eller den vagthavende overbetjent gjort bekendt med eventuelle nye forholdsregler for tjenesten, således som disse forelå ifølge politidirektørens dagsbefalinger eller hvad der ellers kunne være af nyt af interesse for bestridelse af den forestående patrouillering i kredsen.

Når tiden var for afgang, kommanderede inspektionsbetjenten »højre om – gå« og så kom hele styrken frem fra porten, to og to ved siden af hinanden. Dette skete i et meget adstadigt tempo, med de

kraftige skikkelser som et synligt udtryk for styrke og evne til at opretholde ro og orden. At de kunne omsætte udmarch-besindighed i en anderledes energisk fremfærd under givne omstændigheder, det vidste man på den anden side godt.

Efter at være gået ud fra stationen drog afløsningskolonnen ad en bestemt rute til kredsens forskellige poster, og i samme rækkefølge som man nåede disses »punkter« forlod den afløsende betjent kolonnen. Denne var ordnet således, at det stadig var de to bageste der gik fra, således at inspektionsbetjenten ved den sidste post kvitterede den forreste, og altså sidste betjent. Samtidig gav han ham klokkeslet – »så kan du tage tre kvarter« – hvilket betjenten noterede, hvorefter inspektionsbetjenten efter denne sin første inspektion foretog sin runde til de øvrige betjente for at kontrollere, om de var hvor de skulle være. På hvert sted gav han dem klokkeslet for inspektionstidspunktet. Når vagttiden var forbi, afkonfereredes på stationen af overbetjenten, om klokkeslettene stemte overens.

De afløste betjente gik enkeltvis ind til stationen og meldte af og afleverede *deres* notater om inspektionstidspunkterne, afgav meldinger om indtrufne begivenheder under tjenesten og satte sig til at skrive rapport, hvis de havde haft en »forretning« som det kaldtes, f. eks. en anholdelse, en tilskadekomst eller lignende.

Tiden mellem vagttjenesterne var således ikke ubetinget fritid. Min far var særdeles præcis med at komme hjem, og når han ikke indtraf til tiden, sagde vi gerne, at han nok havde haft en »forretning«. Det skulle også nok passe – og så fik vi en beretning om, hvad han havde oplevet.

På anden måde var der også beslaglæggelse af fritiden, navnlig for natholdene i deres fritimer om dagen. Periodisk mødte de således til eksercits under kommando af politiinspektør Theodor Petersen, som havde været rytterofficer. Dette foregik i gardens eksercerhus, der var en *meget* lang een-etages bygning i Gothersgade, afgrænsende gardens eksercerplads ved Rosenborg ud mod nævnte gade, der dengang var meget smallere end nu, hvor der i stedet for den nedrevne bygning er opsat et gitter, trukket et godt stykke ind på pladsen.

Min far »elskede« disse øvelser i løb og gang og formering kolonner o.s.v., der med militærisk nidkærhed dyrkedes af politiinspektøren. Min far var jo ikke netop nogen årsunge.

Der påhvilede også betjentene andre pligter efter tur. Således var der forkyndelse af stævninger, udbringelse af tilsigelser til møde i retten – samt at gå »med de løse«. Hvad dette sidste udtryk dækkede, har jeg aldrig skaffet mig opklaring på. Endvidere måtte betjenten møde i retten, når en af hans sager skulle behandles. Dette kunne naturligvis også forekomme under dagtjeneste.

I 1886–87 havde min far post 15, som muligvis lå omkring ved stadsgraven, d.v.s. vel nærmest hvor rådhuset nu ligger ved Vester Voldgade. Denne min antagelse skyldes, at min far har fortalt mig, at i sin allerførste tid som politibetjent skulle han en dag jage nogle drenge – eller var det ålestangere – bort fra isen på stadsgraven. Herunder gled han og faldt nok så nydeligt på halen til moro for dem, der overværede hændelsen og til så megen skamfuldhed for ham selv, at han opgav forfølgelsen og luskede væk.

Det kan måske være på sin plads, inden jeg går videre, lige at nævne et par ting om forholdene her i landet og i København på dette tidspunkt.

Der var stærk politisk spænding. Estrup var konseilspræsident og regerede på provisoriske love, og en dag i 1885 affyrede en typograf, Julius Rasmussen, to revolverskud mod ham uden for hans bolig på Toldbodvej. Dette drastiske udslag af den almindelige uro gav anledning til udvidelse af politistyrken i København, og det er da ikke umuligt, at dette øgede min fars chancer for den ansættelse, han fik i januar 1886.

Samtidig oprettedes et gendarmerikorps (»de lyseblå«), som skulle bidrage til opretholdelse af ro ude i landet. Den stærke politiske modstand mod Estrup fra store befolkningsdeles side – ikke mindst fra venstrepartiet og arbejderne – gav sig nu også udslag i had mod gendarmerikorpset, som generedes på mange måder af befolkningen. Som et kuriosum kan nævnes, at min mor til mig har givet udtryk for en anden side af sagen. Hun fortalte, at man ude på landet følte øget tryk ved gendarmernes patrouilletjeneste, idet man var mere i fred for landevejsbisser og omstrejfer, som ikke mere følte sig sikre, men holdt sig mere skjult end før. Men måske har det konservative sindelag, der altid var fremherskende i min mors hjem i Faldsled, medført, at man der ikke nærrede uvenlige følelser overfor Estrup'ske foranstaltninger, taget i al almindelighed, og min mors personlige ind-

stilling kan også være påvirket af, at hun dengang var tjenende ånd i det Estrup'ske hus.

I 1888, der var hundredåret for stavnsbåndets løsning, afholdtes i København en stor nordisk industri-, landbrugs- og kunstudstilling. 1888 var simpelt hen: »udstillingsåret«. Udstillingsbygningen lå, hvor nu rådhuset er beliggende. Herudover indgik også industribygningen fra 1872 og Tivoli i arrangementet samt det mellemliggende areal, hvor nu H. C. Andersens Boulevard løber. Denne udstilling gav naturligvis et vældigt liv i byen med mange tilrejsende og stor trafik. For politiet gav alt dette mange opgaver at løse, ikke mindst i trafikmæssig henseende, hvilket bl. a. skete ved hjælp af såkaldte »faste poster«. Dette udtryk dækkede over placering af en betjent i et stærkt befærdet gadekryds, f. eks. på »risten«, hvor skæringen er mellem Købmagergade, Østergade og Amagertorv, ved det i sin tid benævnte »Ranch's hjørne«.

Ifølge min fars notater havde han i 1888 en anden fast post i en tid, inden han samme år fik post 8 ved Børsen. Iøvrigt har han i den tid haft vekslende poster i den indre by, eftersom jeg husker, at han har fortalt om patrouillering i de gader, hvor der var dansesaloner (Valkendorffsgade etc.?) og beværtninger, hvorfra der ikke så sjældent blev serveret smørrebrød og genstande for betjenten. Der har nok hersket livlige forhold, og politiet tog dengang temmelig håndfast på delinkventerne. Et par på stedet uddelte øretæver udgjorde ofte den fuldbyrdede retsforfølgning.

Som nævnt fik min far post 8 ved Børsen engang i 1888, hvor han uden nævneværdige afbrydelser var i næsten 15 år, til han kom i Frihavnen i 1903.

Pligterne på post 8 omfattede patrouillering rundt bygningerne Børsen i den ene ende og »de seks søstre« (nu Privatbanken) i den anden, altså fra børsrampen ad Børsgade langs kanalen til Knippelsbro og tilbage ad Slotsholmsgade langs ministerialbygningen til børsrampen, hvor han havde »punkt« og altså skulle være hver gang uret på Holmens Kirke slog helt klokkeslet. Under nattjeneste var posten – ligesom alle andre – besat med 2 mand fra kl. 23, indtil den ene mand hen på natten gik ind på stationen til vagttjeneste dér. Hvis naboposten, post 9, der omfattede Christiansborg slot (som lå i ruiner efter branden den 3. oktober 1884) incl. ridebanen og buegangene,

blev helt ledig, overtog min far fra post 8 også post 9. Omvendt har post 9-betjenten vel overtaget post 8, hvis den blev ledig.

Nattetimerne på gaden i alle slags vejr har nok kunnet virke lange, men dårligt vejr var han trænet i at døje fra sin sejltid, og det var naturligvis bedre at have fast grund under fødderne end at tumle rundt på et oprørt hav. Af stor betydning var det jo at have selskab af en kollega, så de kunne underholde hinanden. Min far havde fra sin side meget at fortælle angående sine oplevelser jorden rundt, og kollegerne hørte gerne på ham. Dette fik jeg vidnesbyrd om, da jeg som revisor under magistraten i 1925 bl. a. fik politiets regnskaber at revidere. Dette foregik på politigården, hvor jeg periodisk kom og hver gang sad der i ca. 3 uger. Her traf jeg adskillige politifolk, der havde kendt min far, og nogle af dem havde været postkolleger med ham. Det var kun 10 år siden han tog sin afsked, og da min far ved sin antagelse i politiet var næsten 35 år, var mange af hans samtidig antagne kammerater en halv snes år yngre.

Efterhånden som jeg kom nærmere ind med de pågældende politifolk, der nu som overbetjente var knyttet til arbejde på politigården, bevarede jeg naturligvis ikke tavshed om min afstamning – og så lyste deres ansigter op, idet de sagde sådan noget som: »Ih – er De søn af »kaptajnen« (det var min fars kendingsnavn blandt alle i tjenesten, høje som lave). Han var vel nok en fornøjelig kollega at gå sammen med om natten. Som han kunne fortælle uden nogensinde at løbe tør angående alt det han havde oplevet«.

Når min far var alene på posten om natten, fik han af og til tiden til at gå med at snitte legetøj til mig, f. eks. en sabel eller en hest med hale af rigtige hestehalehår, som han fik af en droskekusk. Eller han stod ved nogle sildekasser og slagtede en torsk, som han havde fået af en af de fiskere, der landede deres fisk ved Børsen.

Af anden tidkort kan nævnes følgende episode: Det var i hesteporvognenes tid, og når kørslen var hørt op, efterlod sporvognsfolkene en sporvogn i Slotsholmsgade. Hestene havde de spændt fra og ført hjem til stalden. Sådan en nat stod min far op på sporvognen og løsnede bremsen – og hvad sker – vognen satte sig i bevægelse, idet gaden havde fald ned mod Knippelsbro. I en fart fik min far slået bremsen i igen, men vognen nåede at flytte sig et godt stykke henad sporet, inden den standsede. Da sporvognsfolkene kom hen på mor-

genstunden, udtalte de til min far forundring over, at vognen ikke stod, hvor de havde efterladt den. Nogen måtte have været på spil, men min far røbede ikke, at det var ham.

Som supplement til den medbragte nattemad havde min far kaffe på en lille feltflaskelignende dunk med prop i. Han havde nøgle til en af de små døre i Børsens langfacade. Her kunne han gå ind og varme kaffen. Varmegiverens art kender jeg ikke – mon det kan have været gas?

På dagvagterne havde han et helt andet tilflugtssted for et kort ophold. Det var i Tøjhusgade, – hvor den ene af de onkler, der var ansat i kongens staldetat, havde tjenestebolig. Min far udtrykte ofte sin store forundring over, at denne udskejelser, der forekom næsten daglig, aldrig nogensinde blev opdaget af inspektionsbetjentene – endda der også var civile inspicerende, som ikke røbedes af nogen uniform.

Sagen var jo den, at en eventuel forlader af posten altid var forbundet med fare for at blive opdaget af en opdukkende inspektionsbetjent, som i værste fald afleverede notits på stationen om fraværelsen. Betjenten gav naturligvis altid en eller anden forklaring (han havde været på toilet e. lign.), selv om det var en »søforklaring«. Min fars indgående kendskab til postens smuthuller gav mange muligheder for at forsvinde lidt, f.eks. i en af beværtningerne, hos brovægten – eller hvad ved jeg. I madam Hansens beværtning var han meget velkommen til et hastigt besøg med en pandekage og en kop kaffe som traktement. Her skal tilføjes, at min mor og jeg (der var enebarn) lejlighedsvis tog som en udflugt at besøge min far på posten, og jeg husker, at vi ved i hvert fald een lejlighed var med min far inde hos madam Hansen og få pandekager.

Min fars mangeårige patrouillering omkring Børsen gjorde ham til en kendt mand på stedet, også fordi han var en markant person med sit fuldskæg og hele kraftige apparition. Og selvfølgelig – han kendte alle de fremstående samfundsborgere, der havde deres gang omkring dette centrum for finans og handel. Sådan var han på »hilsen« med Tietgen og Heide.

Det gjaldt ikke mindst den sidste. Ham fik han en lille passiar med en gang imellem, og en dag spurgte han, om det var muligt for direktøren (der også var i bestyrelsen for sporvejsselskabet – måske direk-

tør?) – at udstede et frikort til ham til kørsel med sporvognene. Han ville jo godt spare på sine ben på turen mellem stationen og hjemmet, og pengene var små, så der skulle spares på transportomkostningerne. Jeg tror forøvrigt, at betjente havde haft lov til at køre gratis med sporvognene, når de var i uniform – men at denne tilladelse blev indtaget, således at min fars anmodning hang sammen med denne nyordnings indførelse.

Heide svarede, at det ikke var nemt for ham at give min far en særstilling. På kontoret ville man opponere mod udstedelse af et frikort til en politibetjent. Han fandt imidlertid på en udvej. Nogle dage efter kom han til min far og sagde: »Foruden at være politibetjent må De også kunne siges at være en slags *brovagt* for Knippelsbro – så her har De nu et frikort, udstedt for brovagt Hans Nielsen.« Min far var naturligvis særdeles glad for denne opfindsomhed.

Men i 1903 fik far som nævnt tjeneste i Frihavnen.

Går man ad Folke Bernadottes Alle (tidl. Søndre Frihavnsvej), hvor man til højre har den svenske kirke og til venstre baneterrænet, kommer man frem til den frihavns-port, der har viadukten som tag. Når man indenfor porten – hvor toldbygning og vejerbod ligger – svinger til højre og fortsætter sin gang nogle minutter, kommer man til en to-etagers rødstensbygning, hvor politivagten har til huse, og hvor der – i hvert fald i sin tid – også var nogle folkelokaler, hvortil adgangen var ad en særlig trappe udvendig på huset. Vagtlokalene lå på 1. sal med en ret stor vagtstue, et lidt mindre sidelokale med dør ind til detentionen, samt et kontor for overbetjenten. Denne havde bolig sammen med sin familie i en lejlighed i den ret høje kælderetage.

Foruden overbetjenten, der dengang hed (Georg?) Jørgensen, var vagten bemanded med 3 menige politibetjente, dog med tjenesteskift således, at den tjenstgørende besætning kun var 2 mand. Den fortløbende turnus for de 3 mand var tilrettelagt således, at de hver for sig havde 2 døgnns tjeneste og 1 døgnns frihed. Efter fridøgnet mødte betjenten på vagten kl. 8, gik hjem til middag kl. 14–16, mødte så igen og sov denne 1. vagtnat på en sofa i vagtstuen – eller han nøjedes mulig med at slumre, idet han lå fuldt påklædt. Næste dag gik han til middag kl. 12–14 og på denne sin 2. vagtnat sov han på et bedre leje i overbetjentens kontor og kunne altså lægge tøjet og få

en »bondenat«, for at bruge et af søfolk anvendt udtryk – hvis da ikke større begivenheder nødvendiggjorde, at kollegaen i vagtstuen måtte kalde på ham til assistance. Den 3. dag forlod han vagten kl. 8, medbringende »morgenrapporten«, som han afleverede på station 3 i Store Kongensgade, hvorefter han fortsatte hjem for at nyde sit fridøgn, til han atter skulle møde til tjeneste næste morgen kl. 8. Opridsningen af dette skema kan næsten fremkalde det indtryk, at tjeneestens indhold kun bestod i at møde, at gå til middag, at »sidde den af« og at lægge sig, når dagen var til ende. Så enkelt var det imidlertid ikke.

Det store frihavnsområde med ustandselig ankomst og afgang af skibe, til- og frakørsel af varer, indladning og losning af gods, et betydeligt antal havnearbejdere beskæftiget hermed, skibspersonalernes og passagerers færden, vognmandskørsel og havnetogets (langsomme!) under klokkeklemten foregående kørsel, alt dette er vel endda ikke et udtømmende udtryk for det liv, der rørte (og rører) sig i Frihavnen.

Et ganske særlig livfuldt indslag var passagertrafikken direkte fra København til New York, som besørgedes af Danmarks stolthed, DFDS' Amerikalinie med de store både »Oscar II«, »Frederik VIII« og »United States«, denne sidste af min far, og vist af mange andre i havnen, af nemhedshensyn kaldt »Junaiten«. Man betragtede med ærefrygt størrelsen af disse både, som vel var på en halv snes tusind tons – ja, det var dengang!

Deres afgang og ankomst, hyppigt og regelmæssigt som de rutebåde de var, gav stor trafik og tilstrømning, hvilket affødte politiets nærværelse. Ikke alene fra frihavnsvagten blev der mødt op, men der kom ekstra mandskab fra stationen i Store Kongensgade.

Foruden at være tilstede på særlige steder i havnen ved de forskellige begivenheder udførte vagtens betjente periodisk almindelig patroullering på havneterrænet, eller de foretog trafikregulering på visse steder, navnlig ved porten ved Søndre Frihavnsvej, hvor den koncentrerede trafik med toldeftersyn og vognvejning ellers let gik i knude.

Fars tjenstlige indgriben overfor fremmede søfolk lettedes naturligvis ved, dels at han som gammel sømand færdedes scenevant om

bord, dels ved hans fortrolighed med engelsk og tysk, og han havde også mange hyggelige samtaler med udlændingene.

På så stor en arbejdsplads som Frihavnen forekom der ofte tilskadekomster blandt arbejderne. Hvis det drejede sig om mere end hvad man kunne klare med en forbindelse på stedet, blev politiet alarmet, og så gik turen til hospitalet.

Man havde – i hvert fald i den første tid min far var i Frihavnen – en egen ambulance stationeret et sted derude. Hest og kusk skaffede man fra stedet hos en vognmand, og så spændte man for og kørte. Jeg kender ikke ordningen så nøje, men den fordel man havde af ikke at skulle vente på en fra brandstationen tilkaldt ambulances ankomst, kunne vel i grunden ikke konkurrere med brandvæsenets langt hurtigere kørsel.

Ambulancerne var ganske lette køretøjer, som nærmest dansede hen over gadebelægningen under galop-kørslen, som regel med kun een hest for vognen. Nu må man undskylde eventuelle fejlhuskninger fra min side, men jeg mener, at der kun var plads i ambulancen til patienten, således at kusken var alene om køretøjet. Men der var et trinbræt bag på vognen, hvor betjenten stillede sig, idet han holdt fast i en metalbøjle oppe ved vognens tag.

Min far var ikke begejstret for sådan en køretur. Han beskrev det som noget nervepirrende, ikke mindst når ambulancen fo'r igennem frihavnsporten, eller når der blev svinget rundt om gadehjørnerne. Endda kunne situationen kompliceres derved, at det undertiden – efter tilfældets art – kunne være nødvendigt at linde lidt på dobbeltdøren bagi ambulancen for at observere, hvordan den tilskadekomne befandt sig. Man var da henvist til kun at holde fast i bøjlen med een hånd. – Ambulancerne motoriseredes først i 20-erne.

Blandt de erindringer jeg har fra min fars tid i Frihavnen bør vel også nævnes de besøg, som min mor og jeg – og senere, da jeg blev større, jeg alene – aflagde ikke så helt sjældent hos ham på vagten, når han var til tjeneste. En tid var der et ekstra incitament for lejlighedsvis besøg. Frihavnselskabet havde for interesserede funktionærer stillet et langstrakt ledigt jordareal til rådighed for en slags kolonihavebrug. Det lå langs med dobbelt-gitteret ud mod kørevejen, som fører ud til Langelinie kajen, der løber nedenfor den højtliggende

promenade. Her havde min far fået overladt et jordstykke, ikke særlig stort, men nok til at der kunne dyrkes nogle kartofler og grøntsager. Det heraf opstående havearbejde udførte min far vel om formiddagen på sin fridag, således at han blev derude et par timer i stedet for straks at gå hjem kl. 8. Denne have kiggede min mor og jeg naturligvis til, når vi kom derud, pillede lidt ved væksterne og tog modne sager med hjem. Det var såvidt jeg husker kun nogle få år dette havebrug var i gang, idet arealerne så skulle bruges af havnen selv.

I en særlig bygning, ikke så langt fra politivagten – en bygning, der vist også tjente andre formål – var der en restaurant: »Capella«. Det skete, at min far købte noget smørrebrød dér – vel også når han gik på havearbejde og ikke kom hjem og fik sin mad. Hvad han især yndede var et »fireøres franskbrød« med pålæg. Dette brød var formet som to sammenhængende ret store rundstykker, som flækkedes, besmurt med smør og belagdes med pålægget. Det var ganske opulent og lækkert, et nummer flottere end min mors daglige smørrebrød. Undertiden købte min far et par af disse fine »madder« med hjem, så vi også kunne nyde godt af denne herlighed.

Henimod det tidspunkt, hvor min far tænkte på at tage sin afsked, og hvor mine forældre forberedte flytning til Faldsled, var min mor et par år på længere ferieophold derovre. Nogle gange klarede vi to her i byen tilbageblivende middagsmåltiderne på grundlag af min fars kogekunst, men et par perioder spiste vi middag på »Capella«, min far på den tid han havde middagsfrihed, og jeg efter kontortid, hvor jeg da gik ud til Frihavnen og indtog den til mig i forvejen bestilte middagsmad. Undertiden kunne vi spise sammen, hvis tiderne passede. Ved denne fremgangsmåde sparede min far jo også nogle frem- og tilbageture mellem havnen og hjemmet.

Det var naturligvis politiets personale forbudt at modtage gaver fra borgerne. Dette reglement blev dog i særlige tilfælde fraveget, idet visse store firmaer ønskede at honorere de politifolk, der på en eller anden måde havde særlig tilknytning til deres domicil. Det skete da ved nytårstid, men således at gratialet blev indbetalt til politidirektøren, som derpå fordelte gratialet til de pågældende politimænd.

Frihavnsnsselskabet ydede et sådant nytårsgratiale til betjentene derude. Eksempelvis kan anføres, at ifølge et af min far gjort notat (i den

KØBENHAVNS STADSARKIV I 1973

Stadsarkivet i almindelighed. De i 1972 lejede lokaler hos I/S Amagerforbrænding har det i årets løb været muligt at supplere med flere lokaler i samme bygning, hvilket har været meget bejligt i betragtning af omfanget af de arkivalier, som er afleveret eller ventes afleveret i den nærmeste fremtid. Foruden de ordinære afleveringer har stadsarkivet modtaget betydelige ekstraordinære afleveringer fra hospitalsvæsenet, belysningsvæsenet m.v. I alt er modtaget 3012 bd. og 7371 pkr.

I tal ser stadsarkivets aktivitet således ud; tallene i parentes angiver aktiviteten i 1972.

Publikumsbesøg og telefoniske forespørgsler ...	1.703	(1.532)
hertil fremtagne arkivalier	14.802	(13.687)
benyttede arkivalier til besvarelse		
af skriftlige forespørgsler	1.691	(1.751)
arkivalier udlånt til kommunale institutioner	5.858	(6.225)
til indsætning modtaget	9.189	(9.397)
fotografiske optagelser	10.402	(7.876)
heraf dokumentoptagelser	8.716	(6.871)
forstørrelser	1.873	(1.302)

I årets løb er udsendt en stencileret registratur over skolearkiver. Der er udsendt 3 bind københavnske husregistre (1774, 1775 og 1780). Udarbejdelsen er sket ved frivillig, ulønnet bistand udefra under medvirken af stadsarkivet; Nationalmuseets 2. afdeling har også bistået, især i projektets indledende fase.

I 1973 har stadsarkivet flyttet politiets mandtaller i depot. De udleveres – på grund af deres bevaringstilstand – ikke mere til publikum, der i stedet kan låne microfilms til benyttelse i læseværelset. Der vil fortsat kunne købes fotokopier af de originale politimandtal.

Stadsarkivet har modtaget besøg af deltagere i kurser i slægts- og lokalhistorie.

I årets løb er udsendt Historiske Meddelelser om København, årbog 1973.

Der er i 1973 kasseret 13 tons arkivalier og tryksager.

Kort over København og nærmeste omegn tegnet 1770 af løjtnant Dagenbolt for borg-
mester Hersleb. Københavns Stadsarkiv

Arkivtekniske arbejder. (Ved fuldmægtig *Egil Skall*). Restaureringen af bilag til Kæmnerregnskab 1730-1813 er afsluttet. Dette materiale var fugtskadet i vid udstrækning, formentlig en følge af uheldsmæssig opbevaring i Rådstuearkivets kælderlokaler i C. F. Hansens Råd- og Domhus i forrige århundrede. Mundtlig tradition beretter, at om vinteren måtte rådstuearkivaren ikke sjældent, når han skulle hente sager i magasinet, bevæbne sig med en kost og først fjerne sneen fra arkivpakkerne. Vinduerne var nemlig uden glas, men med tremmer. Intet under da, at der kunne trives både skimmel og bakterier i dokumenterne.

Restaureringen er foregået ved at de angrebne papirer, der ofte var meget skøre og sammengroede, blev adskilt og om fornødent lamineret mellem lag af tyndt gennemsigtigt papir (Greens Lens Tissue No. 105) ved hjælp af en vandig opløsning af celluloseæter. Papir, der kun i mindre grad var angrebet, blev limet med den samme opløsning, der besidder udmærkede fungistatiske egenskaber (dvs. den angribes ikke af svamp). Mod slutningen af restaureringsarbejdet kunne der, når det var nødvendigt, foretages afsyring, takket være faciliteterne i lokalerne på Amagerforbrænding. Bilag til Kæmnerregnskab er et udmærket kildemateriale for den økonomiske historie, idet man her på en let tilgængelig måde finder samlede oplysninger om priser på mangfoldige varer og tjenesteydelser. Også personalhistorien kan på forskellig vis drage nytte af bilagene.

Arbejdet med konservering og sikringsfotografering på 9×12 cm bladfilm af Kort- og Tegningssamlingen er fortsat i 1973, ligesom der er foretaget sikringsfotografering på 35 mm film af andre arkivalier, f. eks. Indkvarteringsmandtaller fra 1700-tallet.

Revision af »Barhows vejviser«. (Ved stadsarkivar *Sigurd Jensen*). Det var bibliotekar Julius Clausen, der fik denne kuriøse og værdifulde kilde fremdraget, da han i 1920 i Historiske Meddelelser om København (1, VII, s. 485–545) i en afhandling med titlen »Cand. theol. Hans Barhow og hans Kjøbenhavns Veiviser fra 1748« fortalte om Barhow og hans optegnelser, hvoraf der blev trykt en afskrift. Selv om der i det følgende vil blive fremført nogle kritiske bemærkninger om Julius Clausens Barhow-udgave, bør dette ikke overskygge den kendsgerning, at det er Clausens fortjeneste, at dokumentet blev gjort tilgængeligt for det interesserede publikum.

Allerede ved udgavens fremkomst må redaktøren af Hist. Medd. o. Kbh., rådstuearkivar, dr. phil. Villads Christensen have følt, at den trængte til en udbygning, for i samme bind af tidsskriftet udgav han et »Tillæg til Hans Barhows Vejviser 1748«, hvori han inddrog skattedamtallerne som supplement til »vejviseren« (s. 610-15).

Denne har været temmelig stærkt benyttet igennem årene, men benyttelsen har afsløret visse svagheder i udgaven. Det drejer sig især om to forhold: Julius Clausens datering af aktstykket og hans udeladelser i udgaven. De to forhold hænger nøje sammen.

Originalen findes i rigsarkivet (Danske Kancelli D. 150), hvor den ligger sammen med Barhows øvrige (beslaglagte) papirer, deriblandt hans selvbiografi. Originalmanuskriptet er fuldt af rettelser, og dem har Clausen gennemgående – omend ikke altid og uden iøjnefaldende konsekvens – ignoreret. Han har almindeligvis nøjedes med at trykke det sidst indførte navn. Derved har han for benytteren og sig selv tilsløret den helt afgørende kendsgerning, at Barhow har arbejdet med sit manuskript gennem en lang periode. De overstregede navne angiver beboerne på det tidspunkt Barhow først udformede sin vejviser. Efterhånden som Barhow blev bekendt med fraflytninger, dødsfald etc., stregede han simpelt hen beboernavnet ud og førte det nye ind i stedet. Men de udstregede personer er jo lige så interessante for historikeren, som de af Clausen meddelte, og må være til rådighed for »vejviserens« benyttere.

Julius Clausen skriver (s. 505), at det af indre kriterier ses, at manuskriptet må datere sig fra 1748, men at det senere, formentlig i 1751, har været underkastet en revision. Derved lader han det blive og trykker derefter beboerlisterne stort set med angivelse af de ikke

udstregede navne. Derved opstår den barokke situation, at skønt listerne fremlægges under den af Clausen forfattede titel **KIØBENHAVNS VEIVISER 1748**, nævner de i en del tilfælde personer, som overhovedet ikke fandtes på stedet i 1748, men først flyttede ind senere, mens mange beboere fra 1748 ikke er kommet med i udgaven, fordi de senere er fraflyttet og derfor udstreget af Barhow.

Lad os tage et særlig grelt eksempel. S. 507 nævnes som boende i Vingaardstrædet III (d.v.s. klokkerboligen ved Nikolaj Kirke) »Klockeren Haaber«. Men klokker Johan Joseph Haaber blev først klokker ved Nikolaj i 1754, og endnu 12. april 1754 fik han døbt en søn i Møgeltønder kirke (hvis organist han på den tid var). Hans Barhow døde ifølge Julius Clausen 16. maj 1754. Han må altså have puslet med sin vejviser nogenlunde til sin sidste stund.

»Vejviseren« giver således ikke noget situationsbillede af beboerne i visse københavnske gader i 1748 eller i noget andet bestemt år.

At Barhow har påbegyndt arbejdet og har lavet sin første liste omkring 1748 kan dog næppe bestrides.

Af det anførte vil forstås, at det ville være nærliggende at tænke på en ny udgave af Barhows manuskript, enten ved at lade det være grundstammen i en udgave, der gennemkommenteredes, bl.a. ved hjælp af skattemandtallerne, eller – hvad der formentlig ville være langt mere givende – lave en udgave af et eller flere skattemandtaller og lade Barhows anekdotiske oplysninger indgå i kommentarer og noter hertil.

Men at sætte noget sådant i gang er en stor affære, og for at publikum ikke i mellemtiden skal stå uden oplysninger om det stof, som Julius Clausen har sprunget over, har stadsarkivet i en fotokopi af Clausens udgave indføjjet efter originalen, hvad der måtte mangle. Ved at sammenholde med skattemandtallerne har det endvidere været muligt at korrigere nogle af Clausens læsninger. Barhows manuskript er meget utydeligt, på steder næsten ulæseligt, så enkelte læsninger må fortsat bringes med forbehold.

Dette rettede manuskript står altså nu til rådighed for interesserede i stadsarkivet.

KØBENHAVNS BYMUSEUM
ERHVERVELSER OG IAGTTAGELSER 1973-74

AF STEFFEN LINVALD

Som i de foregående år har Bymuseet afholdt en række udstillinger, der gennemgående har været godt besøgte. Fra midt i august til midt i maj havde museet således en udstilling af den afdøde Nørrebromaler C. Falbe-Hansens arbejder. Udstillingen var arrangeret i samarbejde med fru Elna Falbe-Hansen og forlagsboghandler Asger Fischer under medvirken af kunstmalerne J. Andersen-Nærum, der havde skrevet katalogets forord, og Alfred Madsen. Denne udstilling afløstes af den svensk-amerikanske malerinde Elsa de Bruns illustrationer til Søren Kierkegaards »Enten-Eller«, som udstilledes under hendes kunstnernavn Nuala. Ved udstillingens etablering medvirkede Søren Kierkegaard-specialisten stud. theol. Niels Jørgen Cappelørn, der også udarbejdede kataloget.

Sommeren 1973 fandt der en udstilling sted af »Antikke ure«, hvoraf størstedelen hidrørte fra urmagermester Hans P. Korsgaards samling i Varde. Denne havde tidligere på året været udstillet i Handelsbankens udstillingshus i Tønder. Her i København blev den suppleret med ure, som var stillet til disposition af urmagermestrene Holger Erlandsen, Vimmelskaftet 49 og Ole Mathiesen, Østergade 8 samt antikvitetshandler Tage Hansen, Mikkalbryggersgade 7. Denne udstilling, der strakte sig over to måneder, besøgtes ialt af 17.500 gæster.

I anledning af Nyhavns 300 års jubilæum i efteråret 1973 havde museet arrangeret en mindre udstilling, som under titlen »De boede i Nyhavn« gav et indtryk af de mange kendte mænd, der i årenes løb havde haft deres hjem i de minderige huse. Til udstillingen havde Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse udlånt et projekt til Nyhavns restaurering, udført i farver i begyndelsen af dette århundrede af Jens Møller-Jensen.

I december udstillede Ebbe Sadolin sine tegninger fra København i museet, og disse gav et udmærket indtryk af denne kunstners virksomhed, medens der i februar var en udstilling af den mexikanske maler Raymundo Martinez skildringer af det særprægede og stærkt

vulkanske mexikanske landskab. Denne udstilling var arrangeret i samarbejde med den mexikanske ambassade og magistratens 1. afdeling.

Fra 15. marts til 16. april afholdtes en meget omfattende udstilling af »Københavnske fajancer fra 1700-tallet«. Den indeholdt ialt 235 numre fra fabrikkerne i Store Kongensgade, i Blåtårn, i Kastrup, på Østerbro og på Vesterbro. Når den blev så fyldig, skyldtes det ikke mindst den beredvillighed, hvormed museer og private samlere stillede deres ting til udstillingens disposition. Da der ikke i København har været afholdt en udstilling af fajancer siden Kunstindustrimuseets udstilling i 1931, vakte den naturligvis stor interesse og besøgte ialt af henvend 12.000 gæster, men når det overhovedet lykkedes at få den i stand, skyldtes det museets medarbejder, greve Jørgen Ahlefeldt-Laurvigs store kendskab til de private samlinger rundt om i landet. Udstillingens åbning overværedes af Hendes Majestæt dronning Ingrid.

I løbet af året har der i museet og dets have været afholdt syv koncerter. Minioperaen har haft fire forestillinger og desuden har der fire gange været optræden af folkedansere. Selskabet for Københavns Historie har afholdt to møder i museet, og endelig har Danmarks Radio, Hamburgs og Kanadas fjernsyn haft udsendelser herfra.

I 1973/74 har Bymuseet været besøgt af ca. 66.000, deraf ca. 22.000 betalende gæster. Af klassebesøg har der været 85 eller ialt 1629 elever foruden 126 ledere, medens der på skolekort har været 316. Museets billedarkiv har været besøgt af 450 studerende, og ca. 1250 billeder og genstande har været udlånt til udstilling, undervisning og reproduktion. I den forbindelse kan det iøvrigt oplyses, at en række udenlandske historikere og museumsfolk har aflagt studiebesøg i museet.

I Bymuseets samlinger er der kun foretaget enkelte nyopstillinger, bl. a. er ophængningen af billeder i rummet i stueetagen, der belyser Englandskrigene 1801 og 1807, blevet moderniseret i tilknytning til opstilling af en fajanceovn fra Vesterbro ovnfabrik, som Odense Bys Museer har deponeret i Bymuseet, og desuden er øverste etage blevet istandsat og billederne omordnet. Endelig er et par malerier blevet restaureret af Kunstmuseets konserveringsanstalt.

I modsætning til sidste år har Bymuseet i 1973 dels som gave, dels ved køb, erhvervet en række malerier, tegninger og akvareller, der hver for sig belyser sider af byens liv, dens gader og huse, som udvider vort kendskab til dens udvikling og historie.

Et interessant lille maleri forestiller således udsigten fra Larsens Plads ved Toldbodgade. Det skyldes den ellers ikke særlig kendte maler Carl Kyhl (ca. 1811–40). Da han var født og uddannet som maler i Eckernførde og først kom til København 1837 for at gå på akademiet, må det være malet mellem 1837–40. Fra 1838 stammer et andet maleri af Larsens Plads i måneskin. Det var udstillet på Charlottenborg og blev vundet i Christiania (Oslo) Kunstforening af grev Wedel-Jarlsberg. Bymuseets nyerhvervede billede er sandsynligvis malt samme år. Det viser udsigten fra pladsen over havnen mod Frederiksholm med mastekranen på Nyholm i baggrunden.

Et andet – lidt naivt – billede viser Gammelstrand 1913 med Skovserkoner, der i deres karakteristiske dragt sidder og sælger fisk – et motiv som både før og senere har fristet mange kunstnere, men som nu blot er et minde om byens brogede folkeliv i ældre tid.

Til de københavnske kvarterer, der i de senere år helt har skiftet karakter, hører Landemærket og Pilestræde. Stor var derfor museets glæde, da det som gave fra maleren Ploug-Nielsen modtog et maleri af Pilestræde set fra Landemærket 1970 med den nu nedrevne husrække overfor Gutenberghus. Trods sine lidt dystre grønliggule farver giver dette maleri et indtryk af atmosfæren i denne del af Pilestræde, umiddelbart inden den helt forsvandt.

I 1895 fik det nystiftede aktieselskab Kjøbenhavns Telefon-Kiosker tilladelse til at opstille ti kiosker rundt om i København, et antal der dog senere udvidedes betydeligt. De var opført efter tegning af arkitekten Fritz Koch og blev bl. a. på grund af deres dekorative udsmykning et karakteristisk træk i det københavnske bybillede. Næsten alle er nu nedrevet, og selv om Bymuseet har sikret sig kiosken på Sølvtorvet, vil den lille smukke tegning af kiosken, der stod på hjørnet af Esplanaden og Grønningen, som skyldes Ebbe Sadolin og af ham er skænket museet, yderligere kunne minde om den popularitet, de nød hos københavnerne.

Ligeså interessante som disse billeder er en række malerier fra forstæderne, hvor udviklingen de sidste årtier har sat dybe spor. Det

Vilhelm Kyhn: Parti ved Vodroffslund ca. 1880

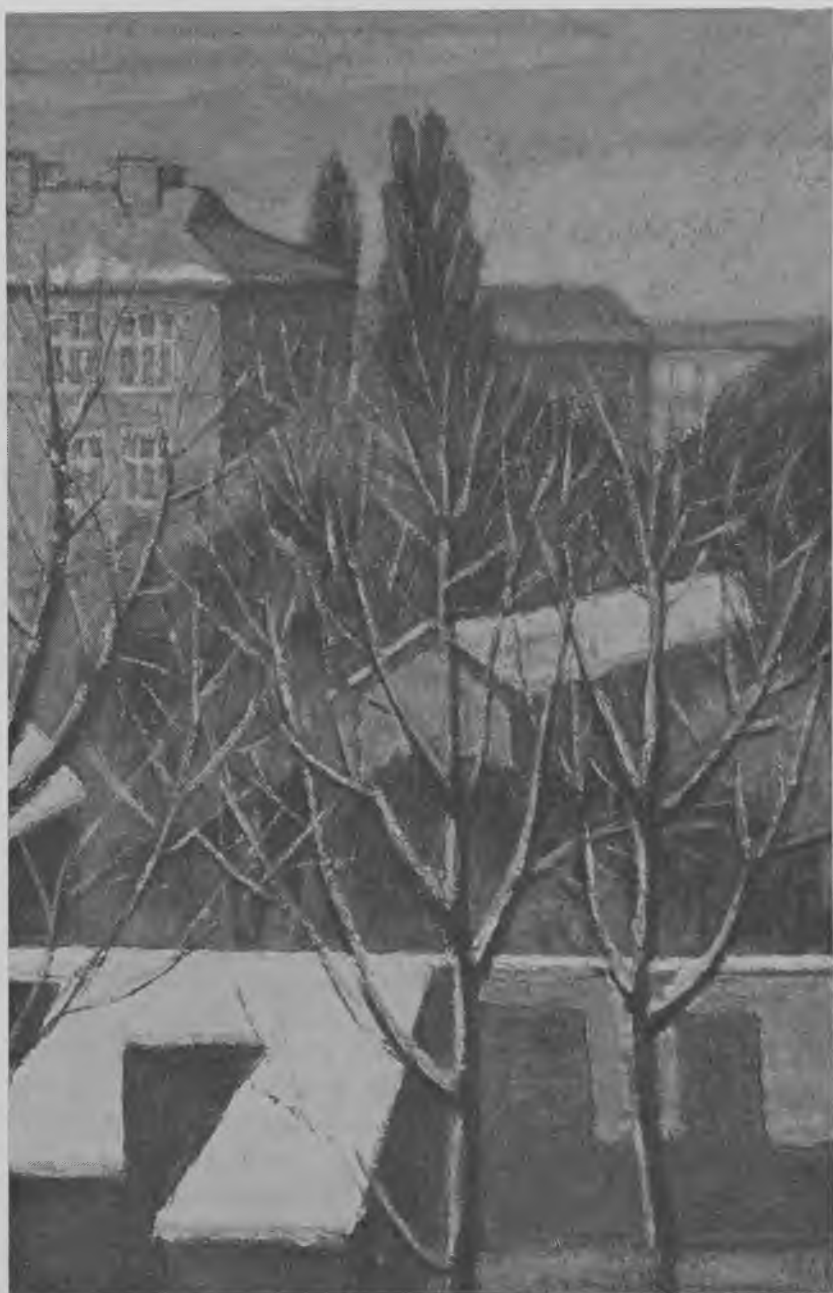
gælder naturligvis i mindre grad de nære, hvor de største forandringer skete i slutningen af forrige århundrede. Det ses bl. a. på et lille maleri af Frihedsstøtten, som skyldes Carsten Henrichsen, der må have malt det omkring 1860, medens den endnu stod omgivet af »de små alléer«, og det gælder et maleri af Vilhelm Kyhn fra Vodroffslund på Vodroffsvej. Vodroffgård, som den oprindelig kaldtes, var en smuk nyklassisk toetages ejendom fra slutningen af 1700-tallet, der fra 1803 til op i 1870'erne tilhørte den kendte grosserer Carl Ludvig Zinn og hans efterkommere. Den blev først nedrevet 1906 efter i adskillige år at have været et meget søgt møde- og forlystelsessted for københavnere. På dens grund ligger nu bl. a. Danas Plads. På det nyere maleri har Vilhelm Kyhn, der selv ejede en villa ved St. Jørgens Sø, vist os ejendommens tilstand omkring 1880. Til venstre for hovedbygningen ses de lave dengang nyopførte bygninger på hjørnet af Niels Ebbesensvej, der blev nedrevet 1970.

Indtil de senere årtier har Nørrebro været kunstens stedbarn, idet kun meget få ældre malere har forstået dette miljøes maleriske betydning. Heraf er dog i de sidste par menneskealdre sket en omvurdering. Til de mest kendte Nørrebro-kunstnere hører således »barbermaleren« John Christensen (1896–1940) og hans samtidige C. Falbe-Hansen, der i nogle år har været repræsenteret i museet med et mindre maleri fra 1933 af krydset Griffenfeldsgade–Korsgade. I forbindelse med den tidligere omtalte udstilling skænkede kunstmaler Alexander Klingspor imidlertid museet et mere repræsentativt maleri af ham fra 1961, der forestiller Kapelvejens Skole set fra Kapelvej. Såvel i motivet som i farveholdningen må dette billede anses som meget typisk for Falbe-Hansen. Et andet Nørrebro-billede af ham, en akvarel fra 1943 med motiv fra Mosaisk Kirkegård i Møllegade, blev i november overladt museet af forlagsboghandler Asger Fischer. På dette ses i forgrunden rækker af opretstående gravsten og over muren langs Møllegade huse på gadens modsatte side.

Af betydelig ældre dato er et lille kønt maleri fra 1859 af det Melchiorske landsted, Ventegodt, der indtil for få år siden endnu eksisterede som baghus til Nørrebrogade 212, hjørnet af Esromgade 2. Ved en betragtning af dette billede er det ikke vanskeligt at forstå, hvor idyllisk og landligt, der dengang var ved Nørrebrogade. Til det to-etages høje landsted hører en frodig have med træer og runde blomsterbede. Billedet, der skyldes et medlem af familien Melchior, frk. Henriette Melchior, er i sin tid gengivet i Før og Nu 1918.

En helt anden karakter har et maleri af den unge kunstner Palle Søndergaard med motiv fra Blegdamsvej nr. 50. Det er malt i år, og af ejendommen ses kun kælderen og stueetagen, der indrammes af skilte fra Københavns Ligkistefabrik. Dette billede, som kunstneren overlod museet for en symbolsk betaling, er udtryk for en nyrealistisk retning indenfor maleriet, hvor enhver detalje er nøjagtigt gengivet – lige til de enkelte mursten.

Samme karakter har et andet maleri, museet ligeledes erhvervede af denne kunstner. Det forestiller Rosenvængets Allé 1 med »Slagterhallen«, og er ligeledes malt 1974. Som på det forrige billede ses selv den mindste detalje på ejendommens facade med de store butiksvinduer, i hvilke der er udstillet slagtemad og konserves, og i den åbne butiksdør er malt en kunde, der er ved at gå ind i forretningen.

C. Falbe-Hansen: Kapelvejens Skole set fra Kapelvej 1961

Fra Østerbro stammer også en akvarel af I. L. Ridter fra 1899, der forestiller billedhugger Møens villa, Kastelsvej 8, som blev nedrevet 1927. I lighed med andre huse i det såkaldte demarkationsterræn var den bygget af træ. På grunden ligger nu boligselskabet Kastelhaven.

Ikke så langt herfra lå i sin tid på hjørnet af nuværende Strandboulevard 15 og Præstøgade grosserer P. A. Halkiers villa. Den var opført på en grund i den tidligere Classens Have og havde, da den blev bygget adressen Strandpromenaden nr. 15. Villaen var en etage høj med en åben søjlebåren loggia midt på facaden, hvorfra en trappe førte ned til haven. Villaen er sikkert bygget i 1860'erne, og den 29. december 1887, da sneen dækkede havens gange, bede og plæner, udførte Viggo Pedersen den akvarel, som museet i år har erhvervet, og som det fremgår af en påtegning på dens bagside var tænkt som gave »til far nytårsdag 1888. Din lille dattersøns fødselsdag«. Villaen er forlængst nedrevet og erstattet af et stort boligkompleks.

Som testamentarisk gave fra tidligere forstanderinde for »Store Tuborg«, Ensomme Gamles Værn, frk. Marie Balslev, der i 1973 afgik ved døden, har museet modtaget et smukt maleri af det gamle landsted »Store Tuborg« på Strandvejen overfor Tuborg Bryggerierne, set fra den bagved liggende frodige have. På den toetages høje villa var der på nordgavlen en åben veranda, medens huset mod syd ved en overdækket gang var forbundet med Ensomme Gamles Værn's tre etager høje hovedbygning.

I 1867 erhvervedes denne villa af bispinde Grundtvig, og indtil hans død 1872 var den N. F. S. Grundtvigs sommerbolig. Af Ensomme Gamles Værn blev den smukke bygning imidlertid for godt en halv snes år siden nedrevet og en ny og større opført i stedet i tilslutning til den tidligere nævnte ejendom, men en mindeplade for Grundtvig, der var anbragt under stueetagens midtvindue på facaden ud til Strandvejen blev dog bevaret.

Hvem der har udført museets maleri vides ikke, men det må være malt engang i 1930'erne, og det blev overrakt frk. Balslev ved hendes fratræden som forstanderinde i 1957.

Medens Strandvejen allerede omkring århundredskiftet mistede sin landlige skikkelse, forblev Brønshøj og Utterslev langt op i dette århundrede rene landskabelige idyller. Dette giver to malerier fra om-

Palle Søndergaard: »Slagter-hallen«, Rosenvængets Alle 1, 1974

kring 1910 fra Utterslev et lille indtryk af. De skyldes en ukendt kunstner og er ret amatøragtigt malt, men som topografi betragtet har de imidlertid deres værdi. Det ene forestiller et af Utterslevs idylliske stræder, kantet med stråttækte gårde, det andet bebyggelsen ved gadekæret. Disse to malerier er overladt museet af fru Ebba Pio, Aurielvej 2, Valby.

Også byens sydlige og vestlige forstæder er i år repræsenteret på et par billeder, der er kommet i museets besiddelse. Det ene viser Flaskekroen på Gammel Køge Landevej, det andet Ludvigshåbs Mølle i Brøndbyvester. Det er iøvrigt sjældent, at den lidt ældre generation af malere har kunnet se noget smukt og karakteristisk i det flade og i manges øjne triste landskab, der mod syd og vest omgiver København.

Maleriet af Flaskekroen skyldes Adolph Larsen, der har udført det i 1902. Kroen er set i omtrent samme vinkel som hans radering fra samme år, der er betegnet: »Tøvejrdsdag ved Flaskekroen«. På begge

billeder er det gavlen med kroens skilt, der har tiltalt kunstneren. I baggrunden ses desuden et lille stråtekt udhus.

Billedet af Ludvigshåbs Mølle i Brøndbyvester, der er skænket museet af tidligere overinspektør Kai Uldall, er en akvarel fra 1885 af en ukendt kunstner. Møllen, der var en typisk vindmølle, ligger omgivet af forskellige andre bygninger og giver i forbindelse med landskabet et indtryk af stedets tidligere udseende. Møllen nedbrændte nytårsaften 1890.

Som topografi må sikkert også et håndtegnet kort over København betragtes, selv om det er et forslag til et såkaldt »Stig-om-Spil« med undertitlen: »Spænding og morskab i Københavns trafik«. Spillet, der er udkastet af Jens Albeck 1950-53 blev aldrig sat i produktion, og kunstnerens enke fru Margrethe Albeck, C. J. Brandtsvej 18 har nu skænket det til Bymuseet.

Foruden disse billeder har museet ved direktør Asger M. Hirschsprung fra A/S A. M. Hirschsprung & Sønner, som havde udsalg Østergade 6 og fabrik Heibergsgade 4-8, Tordenskjoldsgade 7-9 og Peder Skramsgade 2-6, som gave modtaget en større samling tryksager, fotografier og enkelte arkivalier, der belyser denne virksomhed. Med denne samling fulgte også en afstøbning af brændevinsbrænder Mads Pedersen Spendrups brændevinsbrænderskilt med en springende hjort fra 1735, der tidligere var anbragt på hans ejendom Vingårdsstræde 10.

Også den gamle papirhandel Axel E. Aamodts Eftf., Kongens Nytorv 18, har som gave ved dens indehaver fabrikant Oskar Kretzschmer ved forretningens ophør i foråret 1974 skænket museet en samling fotografier, portrætter og diplomer, der fortæller lidt om dette firma og dets indsats.

Endelig har museet som gave fra direktør Kaj Hastrup, A/S Krefiko, Store Strandstræde 21 modtaget en samling plancher med fotografier af københavnske ejendomme.

De møbler, museet i de senere år har erhvervet, er enten udført i København eller har tilhørt københavnere. Et ovalt dagligstuebord af mahogni på søjleford i den såkaldte Christian VIII-stil, der i år er skænket det af ingeniør Poul Marschall, har således tilhørt den ansete pianofabrikant Andreas Marschall (1781-1842) og er sikkert udført på dennes værksted her i byen. I forvejen var museet i besiddelse af

hans skydeskive fra 1838, hvor man ser en amorin, der sidder og spiller på harpe.

Også et andet kendt københavnerfirma er i år blevet repræsenteret i museet. Fra fru Gerda Hansen, Århusgade 34, har det som gave modtaget et rundt ur til at hænge på væggen, i sortpoleret kasse fra omkring 1870, signeret Carl Ranchs Eftf. – Kjøbenhavn. Ved afleveringen oplyste giverinden, at det i mange år havde hængt på hendes afdøde mands kontor.

I museets besiddelse er ligeledes kommet et skrivechatol af mahogni i empirestil med indlægninger af lyst træ, forestillende Pan, Herkules, Amor og Psyke. Ifølge oplysninger fra giveren, overlæge Troels Varming, Christiansholms Parallelvej 4, skal det have tilhørt Christian IX's svigermoder, prinsesse Charlotte (1789–1864), og senere være blevet købt af billedhuggeren, professor Julius Schultz (1851–1924), der testamenterede det til sin husbestyrerinde Alma Sørensen, som senere blev gift med betjent på Kunstakademiet Harald Sørensen, fra hvem det kom i overlæge Varmings besiddelse.

Endelig har museet fra fru Agnete Ramlau, Havsgårdsvej 26, Hellerup, modtaget nogle papirer vedrørende ejendommen, Rigensgade 14, hjørnet af Rosengade 14.

Laugssamlingen er i år blevet forøget med en lade og en kiste fra Bødkerlauget. Den første, der er fra 1678, er udført i mørkbejset egetræ med stjerneformede indlægninger af poleret nøddetræ på låget og siderne, den anden, der er fra omkring 1850, er af brunmalet jern med forgyldte profileringer. Begge er skænket af oldermand, bødkermester Herman Lund, Landlystvej 36, Hvidovre. Endvidere har Mursvendenes Stiftelse ved hr. Poul Larsen skænket tre faner, betegnet henholdsvis »Mursvendeforeningen 1642–1896«, »Mursvendeforeningen 1623–1910« og »Mursvendeforeningen 1623–1930«, medens brolægger Børge Jensen, Hedebygade 6 har foræret museet Brolægger- og Harthuggerforeningens fane fra 1896 og Malernes Sangforening ved formanden Axel Hansen, Strandgade 27 B, foreningens fane fra 1896.

Et banner, der har tilhørt Sangforeningen Odeon, fra 1851 er en gave fra fabrikant Svend Knudsen, Stempel-Compagniet, Øster Farimagsgade 75. Denne sangforening var stiftet 1848 af Livjægerkorpset, men blev i 1851 en privat forening.

Endelig har De kommunale Gårdmænds Fagforening, da foreningen ophævedes 1973, ved hr. Arne Fjelksted, Vibevej 73, overladt det sin fane fra 1937.

Gaver er endvidere modtaget fra greve Jørgen Ahlefeldt-Laurvig; hr. L. L. Andersen, Oehlenschlägersgade 22; frk. E. Asmussen, Pileallé 7; hr. Pal Belskovozky, Budapest; Billed-Bladet; hr. Th. Birch, Liliendalsvej 15 B; hr. Kjeld Bjarne, Violinvej 12; fabrikant Sven Bjørlew, Smakkegårdsvej 203; hr. Georg Borup, Vesterbrogade 128; arkitekt Brendekilde, Fuglebakkevej 46; fru Inger Brendstrup, Blegdamsparken, Ålborg; landsretssagfører Emil Wigelsen Bruun, Ny Kongensgade 20; hr. Erik Christensen, Kerstvej 7, Allerød; overbibliotekar Hugo Christensen; hr. Poul Christensen, Ejnersvej 68, Lyngby; Christiani & Nielsen; Christianshavns Døttreskole; Arkitekt Fr. Drøger, Ansgars Alle 22; anlægsgartner Tage Ekelund, Bangsbovej 73; Museet Falsters Minde, Nykøbing F. ved hr. F. Nabe Hansen; hr. Poul Opitz Fischer, Strynøgade 4; skotøjshandler N. Faarup, Molbechsvej 19, Valby; hr. J. Friis Hansen, Vesterbrogade 57; Jul. Gjellerups Forlag, Rømersgade 11; hr. Hans Chr. Hansen, Frederiksdal 18, Skive; hr. Mozart Hansen, Nordvestvej 21, Aalborg; forlagsredaktør Godfred Hartmann; politiinspektør A. M. Heiberg, Ny Kongensgade 20; fru Hastrup-Leth, Willemoesgade 87; fru Olga Jacobsen, Sorrentovej 47; frk. Else M. Joelsson, Heslegårdsvej 11, Hellerup; hr. O. Juul Nielsen, Østerbrogade 14 A; fru Agnes Jørgensen, Asger Rygs-gade 2A; gartner Chr. Jørgensen, Frederikssundsvej 179A; redaktør Tage Kyster, Phistersvej 11, Hellerup; Køge Museum; Landsarkivet for Sjælland m.m.; Langelands Museum; hr. Marinus Langetved, Revalsgade 15; politiassistent Bent Lunn, Kastelsvej 28; maskinmester Jørgen Madsen, Frimurerlogen, Blegdamsvej 23; konditor Ole Matz, Rodosvej 61; Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv; hr. Billy Mücke, Grøndalsvej 21; Nakskov Bibliotek; Odense Bys Museer; hr. Ole Olsen, Langøgade 8; Fru Stephan à Porta; fru Else Poulsen, Frisiavej 3, Allerød; Dansk Post- og Telegrafmuseum; fru Else Rafael, Amagerfælledvej 36; Randersegnens Biblioteker; fru Anni Elise Rasmussen; fru Tove Rindom, Teglværksgade 6; fru Anni Rymso, Oehlenschlägersgade 63; tegneren Ebbe Sadolin; oberstløjtnant A. V. Skjødt, Rudersdalsvej 69, Holte; maskinmester M. Skov-

lunde Hansen, Østerdalsgade 11; hr. Paul Sonne, Ny Carlsbergvej 12; Stadsarkivet; Svendborg Amts Museum; konservator Viggo Topsøe-Jensen; Tuborg Bryggerierne; kunsthandler Gunnar Wandel, Gammelstrand 48; major Per Winge.

KØBENHAVNSKE JORDFUND OG UDGRAVNINGER 1973-74

AF JØRGEN AHLEFELDT-LAURVIG

Allerede i forrige årbog omtaltes Københavns Bymuseums udgravninger i området Blågårdsgade – Murergade – Smedegade, hvor haven til det i 1700-tallet så kendte landsted »Blågården« har ligget. I dette område fortsattes gravningerne i 1973, og overraskende nok dukkede genstande op, der var væsentligt ældre end de tidligere fundne, her skal bl. a. nævnes et stykke af et fajencesaltkar fra fabriken i Store Kongensgade. Denne store sjældenhed fra Pfau-perioden var ret tung i sin barokudformning og havde indeni en blå stjerne som dekoration, ydersiderne var dekoreret med det hassel-rakkelmotiv som plejer at kendetegne blåmaleren, der signerer med et sammenskrevet PL og F antageligt Peter le Febre. Da vi for næsten 10 år siden gravede i den grund hvor fabriken lå, fandt vi kun to mindre udekorerede stykker af saltkar. Det nyfundne stykke er signeret med Pfau-periodens sammenskrevne JP og blåmaler-signaturen Æ, en af de mere ualmindelige, som kun kendes fra eet helt stykke, en tallerken med Christian den sjettes kronede spejlmonogram i Davids samling.

Noget senere var de velbevarede skår af en stor terrin eller bowle med en dekoration holdt i farverne rustrød, grøn og guld. Dette kina-dekorerede stykke er fremstillet i anledningen af indfødsrettens indførelse den 29. januar 1776, en begivenhed som affødte en bølge af patriotisme i hele det danske monarki, og som var medvirkende til at adskilligt kunsthåndværk blev fremstillet til minde om denne begivenhed. Bowlen eller terrinen er således en del af et stel, der blev bestilt gennem Det asiatiske Kompagni fra Kina. I øvrigt fandtes en del meget velbevaret ostindisk porcelæn af meget høj kvalitet, hvoriblandt de forgyldte ting udskilte sig som værende særligt fornemme.

Igennem adskillige år har museet forsøgt at finde spor af den produktion, som Østerbros fajencefabrik må have efterladt sig, men indtil nu uden held. Vi har fulgt elektricitetsværkets, gasværkets og telefonvæsenets gravninger uden at der har vist sig en eneste splint, som kunne henvises til »Østerbro«. Det var derfor med spænding at vi

af konservatorassistent Erik Marxsen, Nationalmuseet, fik at vide, at der i Classensgade var en gårdsplads, som ikke var dækket af bro-lægning, cement eller asfalt, men havde et almindeligt jordlag som kunne give mulighederne for en prøvegravning. Efter at vi havde gravet i området i nogen tid, kom der skår frem af »skrødet gods«, fajencegenstande der havde fået den første brænding før glasuren blev påmalet tingene.

I dette område gaves der muligheder for at finde udsmidninger fra to virksomheder. Den første var Classens ovnfabrik oprettet af den driftige nordmand general Classen omkr. 1750. Af ovnfabrikens produktion kendes intet med sikkerhed i dag. Den anden fabrik var som tidligere nævnt den vi i dag kalder Østerbros fajencefabrik, som havde til huse i nogle af general Classen lejede bygninger. Her startede en anden nordmand, Peter Hoffnagel, som tidligere havde drevet Herrebøe-fabriken, en produktion. Det skulle vise sig, at det var fra denne sidstnævnte fabrik at skårene stammede. De fundne ting stammede hovedsageligt fra bordstel, oftest med en dobbeltriflet kant som efterlignede sølv- og tinforme, men der var også skår af medicinkrukker og kander samt drikkekrus. Enkelte skår var med rester af polychrom dekoration, og det kunne tyde på at den brogetmalede opsatsskål på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, måske ikke har været helt så sjælden i sin samtid, som vi i dag bedømmer den til. Der fandtes også en del skår af almindeligt pottemagerarbejde, men de fleste fajencefabriker har antageligt haft en sideløbende pottemagervirksomhed, lervarer som blev brændt med, når der var plads i de tætstablede ovne, der var fyldt med »kapsler« som fajencerne blev brændt i. Det ser ud til, at der tværs gennem den nuværende gård må have stået et plankeværk. Op ad dette har man smidt de søndrede genstande, idet der er ganske tomt for de eftersøgte skår på den ene side af den nu usynlige linie.

Arbejdet standsedes, for at man kunne få lejlighed til at gennemarbejde det fundne materiale, men gravningerne vil blive fortsat her i de kommende år.

Imedens disse udgravninger stod på, blev Bymuseet ringet op af en af lærerne ved Ellebjergskolen i P. Knudsensgade, hvor man havde fundet en meget ejendommelig dræningsledning under gravearbejdet til nogle kloakledninger. Gennem de tilstødende haver lå en lang

række sirupskrukker, som man havde slået bunden ud af. De lå i en lang række med krukernes hals mod den foran liggende krukkes bund. At dømme efter de skår og kridtpibestykker der lå i de samme lag, må sirupskrukkerne være lagt ned sidst i 1700-tallet. Det må antageligt være en sukkerraffinadør, som er holdt op med sin virksomhed, og så er lageret af sirupskrukker endt på denne måde. Krukkerne er antageligt fremstillede i Kastrup eller på formstensfabriken ved Børsen, hvor man også havde en stor produktion af lignende krukker.

Igennem snart adskillige år har Københavns kommune restaureret nogle bygninger ved Bremerholmen, og i den forgangne vinter har bygningerne mest af alt lignet Koldinghus's ruiner, da det kun var ydervæggene der stod tilbage nogle steder. For at støtte disse mure har man foretaget et overmåde stort piloteringsarbejde, og her var der lejlighed til at gøre gode fund. Et særligt godt var et smalt bælte, hvor der i læderet var indpresset gotiske bogstaver, som endnu ikke er tydede, da bæltet ligger i konserveringsvædske. Bæltet må være fra sidst i 1400-tallet, og er meget sjældent. Læder var i det hele taget meget velbevaret i dette område, og her fandtes en senmiddelalderlig sko med korksål, nok en ret enestående luksus på det tidspunkt.

Også i Kastrup blev der gravet for at supplere fundene fra tidligere år, særlig for at finde mere af den grønglaserede kakkelovn, som blev fundet i efteråret 1972. Gravningerne blev fortsat i det samme område, som vi tidligere havde arbejdet i, og med et forholdsvis godt held. Ovnkaklerne er blevet rekonstruerede og sat sammen, så man nu kan danne sig et indtryk af hvorledes ovnen så ud. Et præj fra overinspektør Kai Uldall om at der muligvis har stået en lignende ovn i den nu nedrevne »Dyvekes gård«, som ligger i magasin på Fri-landsmuseet, førte til at kasserne blev fundet frem fra magasinerne, og der kan næppe være tvivl om, at den også var fra Kastrupfabriken, men en del anderledes udformet. Den væsentligste forskel var imidlertid at ovnen i kasserne var uglaseret og malet med oliefarver for at passe ind i rummets farveholdning hvor den blev sat op, og ovnen fra jordfundet var som nævnt grønglaseret. Gravningen gav også til resultat, at der blev fundet adskillige brudstykker af de store fajencefigurer (Christian den sjette og Frederik den femte) som Kastrup havde specialiseret sig i.

Et hotelprojekt ved hjørnet af Sct. Annæ plads og Toldbodgade, hvor et pakhus er ved at blive bygget om til hotel, bevirkede, at der også her skulle piloteres. Gravningen inden i bygningen gav mange chancer for at finde skår fra 1600-tallets slutning. Her fandtes bl. a. fine skår fra store havevaser fra de franske fabrikker Nevers og Rouen. Et enkelt lille øre fra en øreskål var her udformet som en ansigtsmaske, og de blå hollandske fajencer med Frederik den fjerdes kronede navnetræk hjalp betydeligt til at aldersbestemme fundet. Der lå iøvrigt betydelige mængder af tekstiler og læder i fyldlagene, og vi videregav store mængder af disse ting til Nationalmuseets konserveringsanstalt, for at man kunne bruge det mindst værdifulde til konserveringsforsøg.

Det synes som om man hvert efterår tager fat på nye ombygninger i Tivoli, og det forgangne efterår danner ingen undtagelse. I den del af den gamle have, der vender ud mod H. C. Andersens boulevard og Stormgade, skulle man dybt ned. Da et afsnit af stadsgraven lå her, var der håb om at finde gamle ting. Efter at bygningerne var ryddede, viste det sig, at de var overordentligt godt funderede, idet der under det hele var en umådelig pælekonstruktion. Da gravedybden samtidig ikke blev stort dybere end det gamle vandspejl, måtte vi nøjes med udsmidningerne fra den gamle restaurant »Øen«, som havde ligget netop her. Det blev til en righoldig samling af yderst forskelligartede drikkeglas fra ølkrus og toddyglas til vinglas og snapseglas. En af restauratørerne havde fået porcelæn fra Den kongelige Porcelænsfabrik, mønstret var det populære musselmaledede og med restaurantens navn påmalet, men enkelte kopper havde hans navn malet indvendig langs kanten. De små flødekander, som ældre københavnere må kunne huske endnu, har været vanskelige at gøre rene, så der lå adskillige hele i dyngen! Da Tivolis samling blev ødelagt under krigen, er det for at supplere den nye samling Københavns Bymuseum har samlet disse genstande. Ved restauranten »Grøften« er der atter blevet gravet, og her blev som før fundet 1500-tals ovnkakler i 2–3 meters dybde.

I området ved Lersøparken er der også blevet gravet og reguleret. Her havde man under anden verdenskrig en stor aktivitet med at pille koks. Arkæologiklubbens medlemmer gravede her og fandt det

meste af en stor hvidglaseret kakkelovn fra 1860erne, samt en masse hele flasker, som udgør en morsom typologisk samling. 1880ernes nipsgenstande lå også i området, og der fandtes mange rester af de dengang så populære figurer.

I Skindergade no. 5 blev der tidligere på året nedrevet et 1700-tals hus, og ved gravningen i den grund blev der fundet en lille affaldskule med mange spændende ting i. Fremherskende var dog det meget varierede ostindiske porcelæn fra 1700-tallets midte. Nogle kopper og underkopper havde kapucinerbrun yderside, og indeni var decorationen i »famille verte« facon, med en enkelt isfugl siddende på en slåengren. Prægtige glas med monarken Frederik V's kronede navnetræk i meget forskellig størrelse og fine slibninger. De lange kridtpiber med deres agatpolerede hoveder, fremstillede i Gouda i Holland, manglede heller ikke, og blandt fajencerne og lertøjet var der et næsten helt fad af det såkaldte »Stettiner gods«, et navn hentet fra eksporthavnen mere end fra oprindelsesstedet. Blandt de mest specielle genstande i fundet var et forgyldt lommeur, som lå inden i sin urkapsel fremstillet af skildpaddeskjold. Nogle små uanselige irrede metalstykker viste sig at være fra en bogbinders forgylderværktøj, her sås små blomster som kendes fra smukt indbundne 1700-tals bøger.

I ejendommen Frederiksholms Kanal 28, forsvarrets materielgård, arbejdede et hold arkitektstuderende på en opgave med at restaurere en tilbygning, som gennem mange år havde tjent som atelier for billedhuggere fra Wiedewelt til Bissen. Under restaureringsarbejdet blev der under gulvet fundet fundamentet til en gipsovn, som var fyldt med gipsforme, ligesom der fandtes adskillige forme i de omliggende jordlag. De overordentlig heldige fundomstændigheder inden i et hus har muliggjort at formene og figurresterne blev fundet relativt intakte, bløde af fugten fra jorden, men dog til at redde. Adskillige forme bar et meget klassicistisk præg, og kan være fra 1700-tallets sidste halvdel. Nogle stykker, som så særligt interessante ud, var brudstykker af reliefportrætter. Personerne havde allongeparykker i hvid gips, medens ansigtstrækkene var fremstillet i en brunlig gipsmasse, noget der gav en overordentlig fin virkning. Da det tager lang tid at få fundet tørret på en nænsom måde, vil der antagelig gå nogen tid før vi kan få et klart indtryk af, hvad det egentlig er vi har fundet, men dele

af enkelte figurer og en torso viser, at det fremgravede er af en meget høj kvalitet. I et enkelt tilfælde har vi haft held til at finde begge dele af en form.

Museet har selvfølgelig været tilkaldt til et utal af andre gravninger rundt om i byen, som er vort arbejdsområde, og selv om det af og til sker at vi må gå forgæves, er vi altid taknemlige for oplysninger om gravemuligheder, der kan give os lejlighed til at udvide vort kendskab til Københavns historie.

Bymuseets jordfundssamling har modtaget mange gaver af meget forskellig art, som for eksempel dele af et marmorepitafium fra Frue Kirke, som blev ødelagt ved englændernes beskydning af København. Profilsten fra det gamle gråbrødrekløsters ribbehælv er også blandt de indkomne gaver, der stammer fra bygningen af de offentlige beskyttelsesrum under krigen, hvor arbejdet blev udført med hånden. Mange gaver samt kærkommen hjælp ved udgravningerne har museet blandt andet fået af: arkitektstuderende Eva Buckgård, typograf Torben Bjerg Clausen, bibliotekar C. Engelsen, fru Lilian Fussing Jensen, piloteringsformand Åge Hansen, kunstmaler Henning Horn, Københavns belysningsvæsen ved ingeniør Geertz-Hansen, kunstmaler Poul Lillesøe, ingeniør Preben Muhle, konservatorassistent Erik Marxen, grafiker Hans Nielsen, antikvarboghandler Gunnar Wandel, arkitektstuderende John Wodstrup. Det er gaver og hjælp, som museet har modtaget med stor taknemlighed.

OBERST MÜLLERS PRAGTVASE

AF JOHN ERICHSEN

Efter 23 års tjeneste som adjutant for arveprins Ferdinand anmodede oberst Frederik Gotthold Müller i marts 1856 om at blive fritaget for sin stilling, idet han havde søgt posten som chef for kavalleribrigaden i Fredericia.¹ Arveprinsen beklagede sig over at skulle miste sin tro adjutant, men lagde dog ingen hindringer i vejen, og kort efter forelå udnævnelsen til generalmajor. Müller var i afskedsaudiens hos Frederik VII og andre medlemmer af kongefamilien, og den 28. marts holdt arveprinsparret i deres residens – det Bernstorffske palæ – en strålende dinér med taler og skåler for den afgående adjutant. To dage senere forlod Müller med sin familie lejligheden i Bredgade 20² og drog med jernbanen til Fredericia. »Det var mit Farvel til Hoffet og Hoflivet. Vel erkjender jeg alt det gode, jeg i over 23 Aar har nydt der, men Friheden, Selvstændigheden føles dog som det allerbedste.«³

Müller (1795–1882) havde fået sin uddannelse i rytteriet; 1816–18 opholdt han sig i Frankrig som deltager i det danske besættelseskontingent. Efter hjemkomsten avancerede han for i 1833 at blive ansat som adjutant hos sin regimentschef, prins Ferdinand. Han deltog med hæder i Treårskrigen bl. a. som leder af Fægtningen ved Aarhus 1849. Nogle artikler i fagtidsskrifter blev det også til, men ellers var hans tilværelse hofembedsmandens.⁴ Han gjorde tjeneste i Bernstorffs palæ og havde et såre vanskeligt job med at mægle i familieintriger og dække over sit herskabs økonomiske ruin. Han blev i høj grad værdsat for sin taktfuldhed og andre gode egenskaber, og et venskab opstod mellem ham og arveprinsen.⁵ Det var derfor ikke underligt, at arveprinsparret ved Müllers afsked hædrede ham med en pompøs gave – en pragtvase af porcelæn, som netop er kommet i By-museets besiddelse (fig. 2).⁶

Det er en såkaldt »Delphin vase« tegnet 1836 for Den kongelige Porcelainsfabrik af G. F. Hetsch.⁷ Den fandtes i tre størrelser, hvoraf denne med sine 56 cm i højden er den mellemste. Vasen er rigt dekoreret i guld og flere farver på violet fond. På forsiden ses et ovalt

Oberst F. G. Müller. Litografi 1848

Vase med prospekt af Bernstorffs palæ 1856. Ole Woldbye fot.

Bagside af vassen fig. 2 med arveprinsparrets kronede monogram. Ole Woldbye fot.

prospekt af Bernstorffs palæ, mens bagsiden prydes af arveprinsparrets kronede monogram omgivet af en smuk krans af forglemmigej (fig. 3). På siderne findes årstallene 1833 og 1856, der markerer Müllers tid som adjudant. Årstallene er malet på et lilla ottekantet felt, der er omgivet af irgrønt vinløv. For oven løber en à la grecque-bort, som dog over prospektet har veget pladsen for inskriptionen »ERINDRING«. To delfinhanke forbinder skuldrene med mundingsranden.

Vasen er et meget fornemt udsmykket og særdeles velbevaret eksemplar med stærke farver og funklende guld, f. eks. på de to hanke, der virker helt metalliske. Dekorationen er udført af brogetmaler Vilhelm Hansen (1824–98),⁸ der i en menneskealder arbejdede for Den kongelige Porcelainsfabrik og bl. a. har dekoreret de 12 store vaser, som stadig kan beses i Café Stephan à Porta på Kongens Nytorv. For udsmykningen af oberst Müllers vase fik han i marts 1856 udbetalt 60 Rdl. Det pilne og perspektivisk lidt fortegnede prospekt af palæet er udført af maleren og radereren Carl Frederik Bartsch (1829–1908),⁹ der ligeledes var ansat på fabriken og iøvrigt er repræsenteret på Bymuseet med en halv snes prospekter i akvarel og tusch. Gengivelsen af Bernstorffs palæ hviler utvivlsomt på egne skitser, udført i Bredgade. En del staffage liver op i billedet – en karet, spadserende københavnere og to skildvagter på post. For dette lille prospekt modtog Bartsch i april 25 Rdl., så der har ikke været sparet på omkostningerne fra arveprinsparrets side.

Anvendelsen af porcelænsvaser som gave var ikke noget særsyn; i 1841 havde kongeparret skænket en vase med prospekt af Holsten Tor i Lübeck til deres værter under et besøg i byen (nu på Frederiksborgmuseet), og Christian IX og dronning Louise modtog ved deres sølvbryllup 1867 en »Ornamentvase« forsynet med arveprinsparrets portrætter. Selve dette at dekorere porcelæn med topografiske motiver stammer fra Frankrig og indførtes på fabriken i 1822 af en indvandret porcelænmaler, F. J. de Garmein.¹⁰ Arkitekturmaleriet og det topografiske landskab opnåede stor popularitet, og en række kunstnere uddannedes nu specielt til at udføre prospekter, som hovedsagelig forekommer på kopper, tallerkener, pibehoveder og vaser. Danmarks anden store porcelænsfabrik, Bing & Grøndahl (stiftet 1853), tog også denne dekorationsform op, bl. a. på vaser. Bymuseets samlinger

tæller syv prospektvaser med københavnske motiver fra disse to fabriker.¹¹

Med de mange hentydninger til Müllers tjeneste hos arveprinsparret – prospektet af palæet, Ferdinands og Carolines monogram, kransen af forglemmigej og inskriptionen »Erindring« – tør vi formode, at den smukke pragtvase har været ham et kært minde. I Bymuseet føjer den sig desuden til righoldige og værdifulde samlinger af københavnsk porcelæn med personalhistorisk og topografisk tilknytning til hovedstaden.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Müllers dagbogsoptegnelser er i ud-
drag publiceret af hans barnebarn,
E. Bodenhoff. Perioden 1833-56
dækkes af: Kongesorger. Hofliv un-
der Frederik VII, Kbh. 1913. Om
afskeden fra arveprinsen s. 174 ff.
2. Veiviser . . . for Aaret 1856.
3. Kongesorger s. 177.
4. Dansk Biografisk Leksikon XVI, s.
268 f. (Rockstroh).
5. Om arveprinsparret se Bo Bramsens
fornøjelige, gennemillustrerede bog:
Ferdinand og Caroline, Kbh. 1969.
6. Bymuseet Inv. nr. 1973:48.
7. Bredo L. Grandjean: Kongelig
Dansk Porcelain, Kbh. 1962. Om
vaser s. 256 samt fig. 189.
8. Venligst meddelt af Bredo L. Grand-
jean, Den kongelige Porcelainsfa-
brik, hvor arkivet for denne periode
befinder sig.
9. Som foregående note.
10. Bredo L. Grandjean: Kongelig
Dansk Porcelain, Kbh. 1962. Om
prospekter s. 179 ff.
11. I Bymuseet findes foruden Müllers
vase fra Den kongelige Porcelains-
fabrik vaser med følgende motiver:
Suhmsgades skole 1856. Delfinvase,
42 cm h. (1968:75). Hjørneejen-
dommen Fiolstræde-Nørre Voldgade
ca. 1855. Ornamentvase, 38,5 cm h.
(1926:68). Store Strandstræde 18
og landstedet Rosendal ved Øster-
brogade 1867. Grenhankevase, 42
cm h. (1959:29). Amagertorv 11
1882. Ornamentvase, 41 cm h.
(1969:91). Fra Bing & Grøndal to
grenhankevaser: Almindeligt hospi-
tal i Amaliegade 1856, 40 cm h.
(1916:36). Anker Heegaards land-
sted ved Blågårdsplads 1869, 43 cm
h. (1943:65).

SELSKABET FOR KØBENHAVNS HISTORIE

I 1973

Selskabet afholdt i 1973 fem arrangementer for medlemmerne.

Den 13. marts talte kontreadmiral *E. J. Saabye* om slaget på reden. Mødet afholdtes i Nikolaj Kirke, og der var senere mulighed for at bese Orlogsmuseet. Marinehistorisk selskabs medlemmer var indbudt.

Den 11. april afholdtes »Spørg København«, hvor et ekspertpanel besvarede spørgsmål om Københavns historie, dels i forvejen indsendte, dels spørgsmål fra salen. I forbindelse med mødet afholdtes generalforsamling.

Den 21. august fik man forevist Erichsens Palæ, nu Handelsbankens hovedsæde, og den 24. oktober var selskabet på besøg på Teatermuseet, hvor mag. art. *Klaus Neiiendam* fortalte om Hofteatrets historie. Endelig var der den 28. november en filmaften med ældre og nyere dokumentarfilm fra København.

Medlemmerne modtager gratis årbogen Historiske Meddelelser om København. Desuden er der i løbet af 1973 udsendt tre numre af det interne meddelelsesblad Københavns Kronik, der indeholder mødeindkaldelser og lign. samt mindre artikler om københavnhistoriske emner.

Medlemstallet steg godt 7% i 1973 og var ved årets udgang 768.

Selskabets formand er borgmester *Børge Schmidt*. Bestyrelsen består af kontorchef *Axel Holm*, fhv. stadsbibliotekar *Frode Jensen*, stadsarkivar *Sigurd Jensen*, landsarkivar *Harald Jørgensen* (næstformand), fuldmægtig *Hans Kofoed* (sekretær og kasserer), museumschef *Steffen Linvald*, professor *Georg Nørregaard* og museumsinspektør *Poul Strømstad*.

Kontingentet for 1975 er 30 kr.; ægtefæller kan deltage i møder og andre arrangementer uden særlig betaling. Indmeldelse sker ved henvendelse til fuldmægtig Hans Kofoed, Stadsarkivet, Københavns rådhus, 1599 København V, tlf. (01) 15 38 00 lokal 286.

CHRISTIAN ELLING

14. NOVEMBER 1901 — 13. JULI 1974

Ved Christian Ellings død har dansk kulturliv mistet en af sine mest markante skikkelser, og dansk kulturhistorisk forskning er blevet en fremragende repræsentant fattigere. Også for et snævrere område som Københavns historie og dens arkitektur er tabet føleligt.

Professor Elling var født på Frederiksberg, men tilbragte sin barndom i Kalundborg, hvor faderen havde en betydelig boghandel. 1920 blev han student fra Sorø og tog 1929 magisterkonferens i kunsthistorie med fransk kunst i det 18. århundrede som speciale; hans egentlige kærlighed var dog det 18. århundredes danske arkitektur, hvis første frugt var en afhandling om Niels Eigtved, der 1925 skaf-

fede ham universitetets guldmedaille. Efter et par års ansættelse på Frederiksborg blev Elling 1932 efter Francis Becketts fratræden docent i kunsthistorie ved universitetet og 1939 professor, en lærestol han beklædte til 1967. Som universitetsmand var Elling mere forsker end lærer, han lagde vægt på at virke inspirerende gennem sin forskning og sine laboratorieøvelser, der lærte hans elever metoden med dens strenge krav til primær kildeforskning, medens forelæsningsformen som sådan var ham imod. Det falder i mange universitetsfolks lod at skabe sig bitre modstandere og begejstrede tilhængere gennem deres måde at administrere embedet på. Elling danner ikke nogen undtagelse herfra, men disse menneskelige aspekter vedkommer os ikke her, hvor emnet må være den faglige, videnskabelige indsats og dens resultater.

Allerede fra de unge år rejste Elling meget. 1921 var han på orienteringsrejse til Venezia, Rom og Napoli, 1922 samlede han i Paris materiale til specialet om fransk kunst, 1925 var han i Skotland og England og påny i Paris, 1926 et halvt år i Rom for grundigt at studere barokarkitekturen, der blev hans anden store kærlighed, som dansk, især Københavns arkitektur var den første, 1932 var han i Holland og Belgien for at forberede en forelæsningsrække om nederlandsk malerkunst.

Hans første afhandling med Enevældens hovedstad som emne var »Philip de Lange som Søetatens Bygmester«, der blev trykt i Historiske Meddelelser 1928 (II, 3), her skrev han endvidere om »J. C. Krieger og det Kgl. Palæ i Kalveboderne« (II, 5) 1933, om »Hendrik Krocks Efterfølgere. En Gruppe Historiemalere omkring Christiansborg« (III, 1) 1935, »Om Asiatisk Kompagnis Pakhus paa Christianshavn« (III, 2) 1938 og s.å. »Pilo og Peder Als' Guldmedaille 1755« (III, 2), samt en nekrolog over Frederik Weilbach 1863-1937 (III, 2). 1939 fulgte »Isenbergs Gaard Gammelstrand 48« (III, 3) og endelig 1940 »Theatrene i lille Gæthus og i Tjærehuset« – han var hermed nået til sit forfatterskabs tredje hovedtema: Skuespilpladsen.

»Holmens Bygningshistorie 1680-1770«, der udkom 1932 som led i et større værk, hvis anden del var besørget af Viggo Sten Møller, bragte ham doktorgraden 1933. 1931 havde han udgivet »Documents inédits concernant les projets de A.-J. Gabriel et N.-H. Jardin pour

l'Eglise Frédéric à Copenhague«, 1932 kom hans og Victor Hermansens »Holbergtidens København i Billeder fra Samtiden«, 1944 »Christiansborg-Interiører. Studier over Residenslottets Historie i det 18. Aarhundrede« og »Det klassiske København«, 1945 »Amalienborg-Interiører. Christian VII's Palæ 1750-1800«, 1947 kom sammen med Kai Friis Møller »Byens Hjerter og Digterens. Tekst til et gammelt Københavnskort«, og s.å. »Det gamle København. Tegninger af Axel Nygaard« (2. udg. 1948), fremdeles »Frederik VIII's Palæ paa Amalienborg« 1951 og »København i Fortrolighed. Copenhagen confidentially« 1961.

Disse arbejder om København vidner om Ellings kærlighed til det nyklassicistiske gademilieu, gennemillustreret for det meste med hans egne fotografier – optagelser der viser hans fornemme artistiske sans og en enestående evne til at ramme det centrale i et motiv. De udgør en anden side af forfatterskabet end de store monumentale værker som »Rom. Arkitekturens Liv fra Bernini til Thorvaldsen« 1956 (ny udg. 1967) og »Kransen om Rom. Barokkens Værker i Campagnen og Bjergene« 1968 – der vel først og fremmest har befæstet hans ry i den offentlige bevidsthed som den fornemme ekspert på arkitekturhistoriens felt.

Hans æstetiske studier begyndte tidligt. »Den romantiske Have. Danske Studier« er fra 1942, »Den italienske Nat« fra 1947 og kulminationen med »Shakespeare. Indsyn i hans Verden og Poesi. I. Landskabet« nåede han 1959.

1940 kom som nævnt hans artikel om Gjethusteatret, og 1942 udgav han i Universitetets festskrift den store afhandling »Operahus og Casino. Studier i det italienske Logetheater 1670-1830«, som efterfulgtes af en lang række afhandlinger og aviskronikker om teaterforhold, nogle samlet 1959 i »Venezia. Iagttagelser mellem Skuepladser«. Andre af hans kronikker med mange forskellige emner af erindringskarakter og især litteraturhistoriske blev samlet i »Mellemaakter« 1961 – det af Paul V. Rubow redigerede festskrift til hans 60-års dag. Erindringerne samlede han selv i 1971 i »Aftenspil« – et af dansk memoirelitteraturs hovedværker – dagbog, bekendelser, selvransagelse og lystvandring, underfundigt, fængslende skrevet i hans lette, elegante og prægnante stil; som få beherskede han kunsten at skrive.

Denne evne lagde han varmest for dagen i de historiske og kulturhistoriske småafhandlinger, hvormed han rekreerede sig i pauserne mellem de større og tungere værker. »Hofkronik. Studier omkring Caroline Mathilde« 1945 er et smukt eksempel, »Bellmaniana« 1947, »Stockholms Hjerte« 1948 og »Turen gennem Dalarna« 1956 ikke mindre fremragende.

Søger man at samle det vidtspredte forfatterskab i en enkelt formel, kan man konstatere, at København-Rom var den akse, hvorom hans livsværk drejede sig – de emner, hvorpå han opbyggede sit ry som skribenten par excellence – kunsthistorikeren con amore – æsteten – epikuræeren.

Albert Fabritius.

ET UDVALG AF BØGER FRA ÅRET 1972 VEDRØRENDE KØBENHAVN

Udarbejdet af Københavns kommunes biblioteker

Topografi og historie

- Litteratur om København og Frederiksberg.*
Tidsskrifter. Førere. Københavnererindringer. Vejvisere. Gadenavne. Bygninger. Kort. Mindesmærker.
Historiske Meddelelser om København. Arbog. Udg. af Københavns Kommunalbestyrelse. Medlemskrift for Selskabet for Staden Københavns Historie. Årb. 1972. 190 s.* og 3 kort.
[*Cadou, Patrick*]. Copenhagen underground information. 1971. [32 s.]*
Eider, Preben. Copenhagen. København. Text and photos. [1972]. [64 s.]*
Engelsk, tysk, fransk og dansk tekst.
Sex Tourist Guide. Årg. 1971. [1971]. 96 s.* og 1 kort.
Engelsk, tysk, fransk og italiensk tekst.
Københavnere fortæller. Erindringer fra det gamle København. Red. af Poul Strømstad. 1972. 159 s.*
Krak. [Udg. af Kraks Legat]. [1972]. 203 årg. [1972].
Bd. 3. Adressebog. Kraks gade- og husvejviser for København og omegn. S. 5065-6648 + 44 tvlr. og 1 kort.
Kraks Lomme-Vejviser. [Udg. af] Krak. 1972. 62. årg. [1972]. 340 s.
På omslaget: København og omegnen.
Zinglensen, Bent. Københavnske gadenavne og deres historie. 1972. 288 s.*
Historiske huse i det gamle København. Fortegnelse over bevaringsværdige ældre bygninger i »Bispestaden« og »Ny-København«. [Udg. af] Nationalmuseet. 2. opl. 1972. 261 s. + 5 tvlr.* og 24 kort. 1. udg. 1972.
Lægeforeningens Boliger på Østerbro. Af Erik Hansen og Mette Pihler. Udg. af Kunstakademiets Afdeling for Bygningsrestaurering i samarbejde med Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring. 1971. 72 s.* og 1 plan.
Ny forøget udg. af stencileret rapport fra 1960.
Ny Ryvang i Emdrup. Red. af Viggo Bertram. 1971. 39 s.*
Nyhavn gennem 300 år. [Ved Sverkel Biering]. 1972. 170 s.*
Kraks kort over København og omegn. Rev. med bistand af kommunerne i Storkøbenhavn. [Udg. af] Krak. 1972. 48 årg. [1972]. 100 s. og 44 kort og 1 kort. Delvis med engelsk tekst.
Rafn, Erik. Frihedsstøtten. Et politisk monument 1797-1972. 1972. 49 s.*

Tidshistorie

- Historiske begivenheder. Personalhistorie.*
Langberg, Harald. Dødens teater. Revolutionen 1772. 1971. 54 s.
Bogklubudgave. 1972. 128 s.*

- Statskuppet i 1660.* Ved Jens Engberg. 1971. [120 s.]* (Acta-Serien, 1).
- Andersen, H. C.* Dagbøger 1825-1875. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af Kåre Olsen og H. Topsøe-Jensen. Bd. 6. 1864-1865. Udg. af Kirsten Weber. 1972. 12 + 353 s.
- Brøndsted, Mogens. H. C. Andersen* og avisen. 1972. 91 s.*
- Hude, Elisabeth.* Fredrika Bremer og hendes venskab med *H. C. Andersen* og andre danske. 1972. 285 s. + 15 tvlr.
- Spink, Reginald.* *Hans Christian Andersen.* The man and his work. 1972. 64 s.*
- Albertsen, L. L.* Holgerfejden. *Baggeseniana.* 1971. 36 s.*
- Omkring Haabløse Slægter.* Udg. af Mette Winge. 1972. 333 s. (Værkserien). Om *Herman Bangs* roman.
- Schrøder, Michael.* *Paul Bergsøe* og hans forfatterskab. 1972. 235 s. + 16 tvlr.*
- Holst, Poul.* *Niels Bohr.* Atomfysikkens organisator. 1972. 24 s.*
- En bog til Bo Bramsen.* Et festskrift. Red. af Jens Kistrup [m.fl.] 1972. 165 s.*
- Eduard og Georg Brandes' brevvæxling 1866-1877.* Et udvalg ved Eva Sci-bæk. 1972. 135 s.
- Branner, H. C.* Digteren og Pigen. Glimt af mig selv. Tegninger af Ebbe Sadolin. [1972]. 59 s.*
- Brøndsted, Clara.* Skygger. 1972. 56 s.
- Dinesen, Thomas.* *Boganis.* Min Fader, hans slægt, hans liv og hans tid. 1972. 136 s.*
- Gress, Elsa.* Fuglefri og fremmed. Erin-dringsbilleder. 3. opl. 1972. 295 s.
- Gress, Elsa.* Mine mange hjem. 1972. 186 s. + 8 tvlr.
- Reich, Ebbe.* Frederik. En folkebog om *N. F. S. Grundtvigs* tid og liv. Billed-red. Ole Kragh. 1972. 402 s.*
- Henriksen, A. D.* Skæbner i Struenseetiden. Agent *Hans Holck*, som blev de fattiges tolk og sygekassens patriark. *Helfrich Peter Sturz*, Struenseetidens generalpostdirektør. 1972. 47 s.*
- Holm, Kai.* Jyden han æ stærk aa sej. Erindringer. 1972. 168 s.*
- Holstein, Huno von.* Af livet rigt benådet. Erindringer. 1972. 166 s.
- Krag, J. O.* Dagbog ved et årsskifte December 1971-Januar 1972. 77 s.
- Larsen, Thorvald.* Fra mindernes dragkiste. Erindringer fra et liv i bøger-nes, teatrets og filmens verden. 1972. 111 s.*
- Melbye, Thorvald [A].* Min erindrings-bog. Barne- og ungdomsår i Køben-havn i tiden 1880-1900. Ill. af Lizzie Melbye Nathansen. 1971. 37 s. + 4 tvlr.*
- [*Munck, Vilhelm.*] Fængselspræsten. Pastor Vilhelm Muncks Optegnelser. Fotografisk optryk. 1972. 261 s.* (Memoirer og Breve, 36).
- Ingerlev-Jensen, Poul.* Den unge *Oehlenschläger.* 1972. 171 s.*
- Louis Pio og laget på Fælleden.* Ved Jens Engberg. 1972. [120 s.]*
- Kiær, Eigil.* *Kamma Rahbeks* blomster og Bakkehusets have. 1971. 24 s.*
- Reumert, Rigmor.* Erindringer om *Poul Reumert* og mit teaterliv. 1972. 133 s. + 1 tvl.
- Rifbjerg, Klaus.* Dengang det var før. Syv kronikker. 1971. 71 s.
- Soya, [C. E.].* Åndværkeren. Brudstykker af en erindringsbog. 1972. 172 s.*

- Carit Andersen, Poul.* Livet er en circus. En bog om *Storm P.* og hans tid. Bd. 1. Fra slagterdreng til Det kongelige Teater. 1972. 216 s.*
- Cedergreen Bech, Svend. Struensee* og hans tid. Med billedred. af Bo Bramsen. 1972. 435 s. ill.
- Troels-Lund, [Troels].* Bakkehus og Solbjerg. Træk af et nyt livssyns udvikling i Norden. 2. udg. ved Hans Hartvig Seedorff. 2. bd. 1972, 360 s. + 36 tvlr.
- Weel, Arne.* Så festligt var det. 1972. 174 s.*
- Wivel, Ole.* Romance for valdhorn. Erindringsmotiver. 1972. 263 s. + 44 tvlr.
- Wærum, Gerda.* Brudte lænker. En provos erindringer begyndende i 1895. 1972. 200 s.

Naturforhold

Meteorologisk Institut.

- Meteorologisk Institut gennem hundrede år 1872-1972.* Udg. af Det Danske Meteorologiske Institut. [1972]. 329 s.*

Kunst

- Thorvaldsens Museum. Parker og kirkegårde*
Meddelelser fra Thorvaldsens Museum.
Udg. af Thorvaldsens Museum. Årg. 1970. 1970. 180 s.*
Med engelsk, tysk og fransk resumé.
Ved Vestre kirkegårds 100 års jubilæum den 2. november 1970. [Af Sigurd Jensen og A. Falmer-Nielsen]. [1970]. 76 s.*
Tillæg til Historiske Meddelelser om København, årg. 1970.

Teatervæsen

- Rask, Elin.* Det kritiske parterre. *Det Kongelige Teater* og dets publikum omkring år 1800. 1972. 224 s.*
- Jensen, Anne E.* *Teatret i Lille Grønnegade 1722-1728.* Udg. i samarbejde med Selskabet for dansk Teaterhistorie. 1972. 256 s.*
- Jeppesen, Alfred.* Den danske skueplads på Holbergs tid. *Fra teatret i Lille Grønnegade til Komediehuset på Kongens Nytorv.* 1972. 188 s.*
- The Royal Danish Ballet.* Ed.: Søren Dyssegaard in cooperation with The Royal Theatre. Photos: John R. Johnsen [a.o.] English text: Reginald Spink. 1971. 36 s.*

Sport

Idrætsforeninger

- 50 års firmaidræt.* 1921-24. oktober-1971. Red. af Richard Janner. Udg. i anledning af 50 års jubilæet i *Firma-Klubbernes Boldspil Union, København.* [1971]. 48 s.*
- Politiets Idrætsforening* gennem halvtreds år. [Red.: H. Rosenkvist Hansen]. 1970. 212 s.*

Bog- og biblioteksvæsen

Boghåndværk

- Biblioteksvejviser for Storkøbenhavn.* Udg. af De Storkøbenhavnske Folkebibliotekers Samarbejdsudvalg. Årg. 1972. 26 s.
- Brief information about the Royal Library and the University Library.* Issued by the Royal Library. 1972. 6 s. (Det Kongelige Bibliotek. Publikumsorienteringer, 2).
- Med Birkelund på forperronen.* En hilsen til Palle Birkelund på 60-årsda-

gen den 29.1.1972. Red. af Ingerlise Kofoed, Jacob Thomsen og Jørn Tønnesen. Under medvirken af Bjørn Ochsner, Morten Ruge og Helge Tønnesen. 1972. 85 s.*

Hvornår var det nu det var . . . ? Et portræt af en virksomhed. Udg. af *Atelier Elektra A/S*. 1970. 20 s.*

Museer

Jens Olsens Weltuhr. Das Rathaus in Kopenhagen. Hrsg. von dem Magistrat, 2. Abteilung. 1970. 32 s.*

Jens Olsens verdensur. Københavns Rådhus. Udg. af magistratens 2. afdeling. 1970. 36 s.*

Samfundsforhold

Statistik

Statistisk Årbog for København, Frederiksberg og Gentofte samt Omegnskommunerne. Udg. af Københavns Statistiske Kontor. 1972. 51. årg. 1972. 400 s.*

Thestrup, Poul. The standard of living in Copenhagen 1730-1800. Some methods of measurement. 1971. 302 s.* (Københavns Universitet. Institut for Økonomisk Historie. Publikation, 5).

Ungdomsturister i København 1971. [Udg. af] Københavns Statistiske Kontor. [Udarb. af Jette Jensen]. 1972. 14 s.* (Undersøgelser fra Københavns Statistiske Kontor, 1). Med engelsk resumé.

Politiske foreninger

K.U. i København gennem 50 år. Red. af Per Bay Jørgensen og Hans Engell. 1970. 44 s.*

Københavns Kommune

Tjenestemænd

Københavns Kommunalkalender. Udg. af Københavns Statistiske Kontor. 1972. Årg. 40. 1972. 11 + 442 s.

Lund, Reinhard. De ansattes indflydelse på ledelsens beslutninger inden for *Københavns kommunale institutioner*. 1972. 139 s.* (Socialforskningsinstituttet. Publikation, 52).

Stjernqvist, Henry. 40 officielle taler. 1971. 84 s.

Lov og ret

Politivæsen, Fængselvæsen

Presse/politi/publikum omkring Verdensbanken. Ved Eva Sloth Carlsen. Udg. af Dansk lærerforening. 1972. 61 s.* (Studieserien).

Hejberg, Lars. Vestre Fængsel. Foto. Jørgen Bang. 1972. 95 s.*

I varetægt - i fængsel. Systemet »Vestre Fængsel« samt trivselen hos fanger og personale i fem arresthuse. Af Eggert Petersen m.fl. (MFI-Rapport, 6).

Bd. 1. Undersøgelsens videnskabelige grundlag. 1972. 4+47+112 bl.

Bd. 2. Det ydre system og trivselen i systemet. 1972. Bl. 58-257.

Bd. 3. Det sociale system og systemdiagnose. 1972. Bl. 258-462.

Samme i rev. udg. 1972. 411 s.*

Militærvæsen

Et hundredårs minde. Det krigsvidenskabelige Selskab 1871-1971. Red. af M. Amtrup. 1971. 229 s.*

Rygtitel: Det Krigsvidenskabelige Selskab 1871-1971.

[*Tøjhusmuseet*]. Kanonhallen. Ved Egon Eriksen. 5. udg. 1970. 114 s.* (*Tøjhusmuseets Vejledninger*).

*Arbejdsforhold**Fagforeninger*

En fagforeningsundersøgelse. Foreløbig rapport om faglig aktivitet, kommunikation og holdninger i *Lager- og Handelsarbejdernes Forbund i København.* Af Niels Rasmussen [m.fl.]. [Nyt opl.] 1971. 60 s.*

Københavns Slagteren. Udg. af *Dansk Slagteriarbejderforbund, Københavns afdeling.* [1. årg.] 1972.

*Bolig- og byggeforhold**Husvilde*

Indkomst- og husejeforholdene i socialt nybyggeri 1968. [Udg. af Københavns Statistiske Kontor. Udarb. af Kjeld Fisker]. 1972. 62 s.* (Undersøgelser fra Københavns Statistiske Kontor, 2).

Københavns Almindelige Boligselskab. Bygge- og boligvirksomhed. Årg. 1965-70. 1970. 167 s.*

Madsen, Hans Helge. Huse må ikke styrte sammen! Foto: Lillian Bolvinke. 1972. 152 s.*

Hjemløs. En interviewundersøgelse af 112 hjemløse mænd i København. Af Ulla Frøstrup og Ole Høgsberg Møller. 1972. 12 + 193 s. (Socialpædagogisk Center i København. Publikation, 3).

Rapport om husvilde. Ved Hanne Christensen, Lilly Offenhäuser og Lisbet Rubinstein. 1972. 95 s. Interviews.

*Forsorg**Forsikring*

Børnenes Østerbro. Udg. af: Lars Børneboe [m.fl.]. Foto: Julie Rønnow og Birger Hansen. [1970]. [24 s.]*

Høybye-Mortensen, Preben. *Samfundet og Hjemmet for Vanføre.* Gesellschaft und Heim für Körperbehinderte. The Society and Home for the Disabled. 1872-1972. 1972. 40 s.*

Jørgensen, Harald. Fra arbejdsanstalt til forsorgshjem. Træk af den offentlige forsorgs udvikling i København igennem de sidste 150 år. Udg. i anledning af 150-årsdagen for oprettelsen af *arbejdsanstalten på Ladegården* 1. oktober 1822. 1972. 180 s.*

Klar besked. Folkepensionist i København. [Udg. af] Københavns kommunes socialdirektorat. Tilrettelagt af: Komiteen for Sundhedsoplysning. 2. udg. 1970. 56 s.*

Klar besked. Invalidepensionist i København. [Udg. af] Københavns Kommunes socialdirektorat. [Tilrettelagt af Komiteen for Sundhedsoplysning]. 1971. 64 s.*

Redegørelse for den distriktsvise fordeling af eksisterende og planlagte I: Vuggestuer - Børnehaver - Fritidshjem - Fritids- og ungdomsklubber, II: Plejehjem - Pensionistboliger - Dagcentre - Fodplejeklinikker. [Udg. af] Københavns magistrats 3. afdeling. 1971. 129 s.

Redegørelse 'or foranstaltninger vedrørende stofmisbrug i Københavns kommune. [Udg. af] Københavns Magistrats 3. afdeling. 1970. 124 s. + 10 tvlr.

En sag om marxistisk pædagogik? Exemplet Hudegrundens byggelegeplads. Red.: Leif Fredborg [m.fl.]. [1972]. 86 s* (B & U Debat, 2).

På omslaget: Børn & Unge. Særtryk.

I marken og på kontoret. Et forsikringshus gennem 100 år. Samlet og genfortalt af Lorentz Petersen og Olav

Hast. Ill. af Des Asmussen. 1972.
64 s.*

Hafnia Selskaberne.

Opdragelse og undervisning

Skoler og skolevæsen. Københavns universitet

Højt til vejrs gik Dannebrog. Krebs' Skole i 100 år. Skrevet og red. af Jørgen Stegelmann. Med bidrag af Conrad Krebs [m.fl.]. 1972. 343 s.*
Lejrskole 1.-3. klasse. En delrapport over planlægning og gennemførelse af lejrskolearbejdet. Ved Erik Gotfredsen, Jørgen Kristensen og Lisbeth Larsen. 1971. 30+8 bl.*

På omslaget: *Holbergskolen.*

Rapport fra den Classenske Legatskole. Planlægning, igangsætning og 1. års erfaringer med samlæsning og tilvalg. Ved Knud A. Jensen. 1971. 27+[23] bl. (Samlæsning og Tilvalg i 8.-10. Skoleår).

Rapport om forsøgsordningen for skole-sundhedsplejen på Kirsebærhavens Skole 1969-70. Af Tage Voss m.fl. 1971. 8+[8] bl.

Omslagstitel: Behovspræget skole-sundhedspleje. Et strukturforsøg.

Rapport om Holbergskolens forsøg med samlæsning og tilvalg i 8.-10. skoleår. [Udarb. af Holbergskolen]. (Samlæsning og Tilvalg i 8.-10. Skoleår).

Rapport nr. 1. Beretning om fire parallelklassers skoleforløb 1968/69 til 1970/71. 1971. 73 bl.

Københavns Universitet. Studentermatrikel. Udarb. efter rektors foranstaltning. Arg. 1971-72. [1972]. [36]+276 s.

Naur, Peter. Planer og ideer for data-logisk institut ved Københavns universitet. 1971. 89 s.

Teknik

Byteknik.

Byplanlægning

Betænkning vedrørende partiel byudviklingsplan for Københavns-egnens byudviklingsområde. [Afgivet af byudviklingsudvalget for Københavns-egnen]. Nr. 9. Betænkningen omfatter: København og Frederiksberg, Dragør, Hvidovre, Store-Magleby, Torslundeshøj og Tårnby kommuner og dele af Brøndbyernes, Glostrup og Vallensbæk kommuner i Københavns amt, samt Solrød kommune og dele af Greve kommune i Roskilde amt. 1972. 32 s.* og 1 kort. (Betænkning, 632).

Boligbestand og erhvervetageareal. Ændringer ved byforbedring - byomdannelse i Københavnseggen 1970-1985. Udført for Egnplanrådet af Thomassen & Lyager. 1970. 71+[10] bl.*

Forslag til dispositionsplan for Christianshavn. [Udg. af] Magistratens 4. afd., Direktoratet for Københavns Kommunes Generalplanlægning med konsulentbistand af Edith og Ole Nørgård. 1972. 115 bl.*

Rygtitel: Christianshavn.

Forslag til dispositionsplan for del af Indre Nørrebro. [Udg. af] Magistratens 4. afd., Direktoratet for Københavns Kommunes Generalplanlægning. 1972. 72 bl.* og illustrationsplan.

Rygtitel: Indre Nørrebro.

KAB's jubilæumskonkurrence om byfornyelse. [Udg. af] Københavns Almindelige Boligselskab. [1970]. Bd. 1-2 (337 s.)*

Område på Østerbro.

Planning in Greater Copenhagen. [Udg.

af Direktoratet for Københavns kommunes generalplanlægning. [1970]. 19 bl.*

Rosengårdskarreen. En trafikal vurdering af skitseforslaget til sanering. Udarb. for Grundejernes Sanerings-selskab A/S af Poul Lyagers planlægningsstegnestue. 1971. 33 bl.*

Vesterbro 74. Et forslag til byfornyelse. Udg. af socialdemokraterne på Vesterbro. 1971. 30 s.*

Dispositionsplan for Vestamager. [Udg. af Direktoratet for Københavns Kommunes Generalplanlægning med bistand af Vestamagergruppen A/S 1970]. 145 s.*

Trafikforhold

Københavns sporveje

Linie 7. Trafikken til Nørrebro før og nu. Af Erik Hansen og Willy Christensen. 1971. 96 s.*

Industri

Industrielle virksomheder

25 år i udvikling. Et essay om en ungdomsbranche skabt af fremtidens krav. Udsendt i anledning af *T. Bak-Jen-*

sen A/S, Management Konsulenter's 25 års jubilæum, den 3. april 1970. Red.: John E. Svane. 1970. 24 s.*

Glimt fra Siemens' oprindelse og udvikling i Danmark. Samlet og red. af M. Scharnberg. Bd. 1. Udarb. bl.a. på basis af et manuskript af Vilhelm Hansen. 1970. 274 s.*

Handel

Handelskompagnier

Aktieselskabet Det Østasiatiske Kompagni. The East Asiatic Company Limited. Ved Povl Westphall. 1972. 215* og 1 billedtavle.

Læge- og sundhedsvæsen

Narkotika. Hospitalsvæsen

Andersen, Heine. Stofbrugere i de københavnske fængsler, 1/7-1965 til 1/7-1969. [1970]. 2 + 72 + [11] bl.

Indstilling til undervisningsministeriet vedrørende Dronning Louises Børnehospital. [Udg. af] Udvalget vedrørende Dronning Louises Børnehospital. [1970]. 66 bl.

ANMELDELSER

Københavnere fortæller. Erindringer fra det gamle København. Redigeret af Poul Strømstad. Københavns Magistrats 3. afdeling, 1972. 159 s. Ill.

Københavnere fortæller – og de fortæller ualmindelig godt i denne fængslende bog, hvor 15 københavnere ser tilbage på deres barndom og ungdom. De fleste af dem er født i 1890-erne, så selv om det ikke er så fjern en fortid de drager frem i erindringen, er det dog som om vi på mange måder hensættes til et helt andet København. Og et København som vel kun de færreste vil længes tilbage til.

Et emne der går igen i mange af erindringerne er boligforholdene: »Vor nye lejlighed var akkurat som den gamle, men her var ikke mus. Den bestod af en stue, vel 4 meter i dybden og 3 i bredden. For enden af den lå en alkove – her kunne stå en seng på langs og en på tværs – og et køkken. I begge rum var kun en lille kvadratisk rude i ydermuren, så køkkenlampen måtte brænde om dagen også. I alkovent sov mine forældre og min store søster. I stuen havde vi en stor slagbænk. Når låget blev taget af, kunne forpartiet trækkes ud som en skuffe. Den var fyldt med halm, der blev jævnet ud, et lagen lagt over og her sov fire børn, to i hver ende. I lejligheden under os boede en familie på otte voksne og et barn«. Tilsvarende lejligheder har mange haft: ingen entré, én stue, køkken og eventuelt et smalt kammer. Om stuens møblering hører vi et sted: seng – til hele familien – en elendig gammel sofa, et lille bord, oftest dækket med papir – en dug var luksus – og et smalt skab der tjente som spisekammer, men som i reglen var tomt, samt et par defekte stole. Vand i køkkenet var ingen selvfølge, og kvaliteten af det var iøvrigt tvivlsom: »mor behøvede for eksempel aldrig at komme salt i vandet, når hun kogte kartofler«.

Det var ikke alle der selv ejede lagener og dyner. Pantelåneren fortæller at folk kom og lejede sengetøj pr. nat. Pantelåneren har i det hele taget spillet en væsentlig rolle. Ejendommeligt er historien om konen der hver morgen mødte med sin mands cylinderur. »Det kunne hun låne en krone på, men manden kom hjem til frokost klokken 12. Han måtte ikke vide at hun havde lånt på det, så kom hun gerne med et lagen eller andet, hun kunne låne en krone på. Så fik hun uret løst hjem og betalte 5 øre i rente, og ligeså snart manden var gået, kom hun med uret igen. Og sådan byttedes og byttedes ustandselig«. Her er der måske tale om et specialtilfælde, men i en anden erindring fortæller en dreng om hvordan det gik, da han blev sendt hen til sin onkel for at blive klippet. Skønt der ikke var kunder i butikken, bad onklen ham alligevel vente. Noget efter kom en kunde der skulle klippes og barberes, og onklen spurgte om han havde noget mod at betale forud. »Kunden rakte forundret onkel Madsen de 50 øre, hvorpå onkel forsvandt ud af butikken hen om hjørnet til højre i Holmbladsgade, hvor der var et lånekontor. Her løste han den pantsatte barberkniv og maskine hjem, kom tilbage og behandlede kunden, hvorefter han klippede mig«.

Arbejdsforholdene er et tilbagevendende tema i erindringerne, fortvivlelse når

man gik ledig, og glæde når man fik fast arbejde. Mejeristen fortæller at han var misundt af sine kolleger, da han blev ansat på et nybygget mejeri: arbejdstid 16 timer, også søndag, alt sammen til 22 kr. om ugen og egen kost og logi. Det var i 1914. På den baggrund er det interessant, at en søn af en indvandrer fortæller at hans far fandt de danske arbejdsforhold fyrstelige på baggrund af hvad han var vant til fra Rusland.

Vi får forskellige glimt af datidens overklasse, som man bl.a. mødte i skikkelse af husejere. »Ejeren er en fin ældre herre med snehvidt hår og skæg. Når han kommer og skal tale med far, må vi småunger pænt holde os på afstand. Han er departementchef!«. En anden – også positivt skildret – ejer var grosserer. »Han talte anderledes end vi andre. Det duperede fuldstændig madammerne, der syntes han var en fin herre. De omtalte og tiltalte ham »grosserer«. Det gjaldt selv de værste rappenskralder, selv når de skældte ham ud, for eks. »Grossererens lovede mig et nyt køkkenbord, det er kraftstjeme noget svineri, grossererens ikke holder ord«. Til en så ophøjet størrelse kunne man ikke sige De«. Iøvrigt kunne man også iagttage det bedre borgerskab om morgenen mellem klokken 6 og 8. Så var der nemlig kur i Rosenborg Brøndanstalt, hvor fine damer og herrer drak afførende vande og gik tur i Kongens Have. Musikere fra Det kongelige Kapel underholdt imens.

Det er fristende at fortsætte citaterne, men lad mig slutte med en skildring af nytårsaften på Vesterbro omkring århundredskiftet. Det starter med drønende kanonslag, fyrværkere, kinesere, råb og skrig, men når »klokken nærmede sig tolv, så slæbte ungdommen gamle sofaer, halmmadrasser og andet husgeråd, der alligevel skulle kasserer, ud på gaden. Så blev der hældt en flaske petroleum til seks øre over det brandfarlige stof, og så kan det nok være, det blussede op under høje hurraråb«. Derefter blev latrintønderne slæbt frem og smidt på bålet. »Men det værste ved hele balladen, var den ulidelige stank, der længe efter lå over hele kvarteret. Det var ikke til i flere dage ind i det nye år at lukke et vindue op«.

Baggrunden for bogen »Københavnere fortæller« er ganske speciel. I 1969 havde Nørre Hospital 200 års jubilæum og i den anledning udsendte Københavns socialborgmester Børge H. Jensen en opfordring til samtlige kommunens pensionister om at indsende deres erindringer om livet i det gamle København. Det var en lykkelig idé, og tilslutningen blev endog særdeles stor. I løbet af et par måneder kom der erindringer fra ikke mindre end 2.000 pensionister. Der er selvfølgelig meget store variationer i materialet, ikke mindst i omfang, men det er beregnet, at materialet sammenlagt vil svare til 30-40 bind af størrelsen Grimbergs Verdenshistorie! Det var tanken at de bedste erindringer skulle præmieres, og en nedsat komité – hvoraf stadsarkivar, dr. phil. Sigurd Jensen og museumsinspektør Poul Strømstad synes at have trukket det største læs – fandt frem til de 15 bedste levnedsskildringer.

Heldigvis lod man ikke sagen stoppe her. Københavns borgerrepræsentation ofrede de nødvendige penge på at trykke et uddrag af de præmierede erindringer. Poul Strømstad har stået for det praktiske arbejde, bl.a. med at finde en række glimrende og samtidige illustrationer til erindringerne. Desuden har han skrevet en udmærket indledning, lavet forklarende noter (der er nyttige og rimelige i om-

fang) samt person-, sted- og sagregistre (der nok burde have været lidt mere udførlige). Endelig har Børge H. Jensen skrevet en efterskrift, der har karakter af »tanker ved læsningen« af erindringerne. Her fremhæves som et væsentligt indtryk, at »mennesker trives ikke, hvis de ikke har valgmuligheder«. Det er så inderlig sandt, og det understreger – på en måde som forfatteren måske ikke har tænkt over i denne forbindelse – at det er vigtigt at udgive bøger som denne. Ved at fremlægge så levende skildringer af en tid der var anderledes og livsbetingelser der i dag næppe forstås af mange kan man fortælle nutiden lidt om de valgmuligheder der foreligger i dag.

Alle de der på en eller anden måde har bidraget til bogens fremkomst har stor ære af den. Det er en spændende, velskrevet og engagerende bog. Derfor er det totalt ubegribeligt at bogen ikke kan købes af byens borgere. Jeg ved ikke hvilke overvejelser og hvilke problemer der ligger bag, men denne afgørelse må i hvert fald forekomme urimelig. Kære venner i magistraten, skynd jer at gøre beslutningen om, så denne del af Københavns fortid kan »frilægges« til glæde for en stor læserskare.

I glæden over de 15 (delvis) offentliggjorte beretninger må man imidlertid ikke glemme det endnu mere glædelige, at der jo blev indsamlet endnu ca. 1.985 utrykte erindringer. De ligger i Københavns Stadsarkiv og venter på at blive benyttet af forskningen. Af meget naturlige grunde må der ikke de første 25 år offentliggøres beretninger uden forfatterens samtykke, og det kræver magistratens samtykke at få adgang til de mange erindringer. En større vanskelighed for historikeres og etnologers arbejde med det store materiale er netop materialets omfang. Helt uden hjælp er man dog ikke, Stadsarkivet har udarbejdet et alfabetisk kartotek over beretterne. Desuden er der på grundlag af de ca. 120 fyldigste beretninger lavet et alfabetisk forfatterregister, hvor der på hvert kartotekskort er anført en række oplysninger uddraget af selve beretningen samt et mindre sagregister i alfabetisk orden.

Alt dette er dog kun en første hjælp, som blot giver svage antydninger af samlingens værdi. Man kan i denne forbindelse henvise til Sigurd Jensens fortrinlige artikel i Årbog for dansk Skolehistorie 1973, hvor det vises hvor mange skolehistoriske oplysninger der kan uddrages af »Københavnserindringerne«. Et tilsvarende arbejde kunne – og burde – gøres for andre emneområders vedkommende.

Knud Prange.

Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang. En billedbog med tekster. I. Samling. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød kommune 1972. 246 s., ill. Pris: kr. 54.50 (for medl. 39.50).

Samme: Søllerød – som det var engang. II. Samling. En rundvandring i vest-sognet. Samme udgiver. 1973. 262 s., ill., samme pris som I. saml.

Søllerøds historie hører kun periferisk med til Københavns. Men den hører med. Samspillet mellem omegnen og hovedstaden har været af stor betydning; det ved enhver, der beskæftiger sig med disse ting. Derfor bør historisk-interesserede

københavnere da også orienteres om eksistensen af lektor Gunnar Sandfelds Søllerød-bøger. De byder ikke på dybtgående analyser – er nok lige lovlig »hyggelige« – og de personer, der omtales, behandles med den nænsomhed, som er nødvendig overfor folk, der har levet for kort tid siden, og hvis nærmeste efterkommere har et naturligt krav på visse hensyn. Alligevel er det lykkedes forfatteren at give en særdeles læseværdig skildring af en nær fortid og dens mennesker. Udgifveren, Historisk-topografisk Selskab for Søllerød kommune har megen ære af bøgernes smukke udstyr. – Flere samlinger bebudes.

Sigurd Jensen.

Harald Langberg: Dødens teater. Revolutionen 1772. Gyldendal 1972. 144 s., ill. Pris kr. 38,50.

Samme: Den store satire. Johan Herman Wessel og »Kærlighed uden Strømper«. Gyldendal 1973. 163 s., ill. Pris kr. 39,50.

Et rundt år efter en begivenhed kan få de mest forskelligartede virkninger, endog glædelige. Som nu disse to fortræffelige bøger, der må formodes at være provokeret frem af det, der skete i København for 200 år siden. Ved et flygtigt øjekast synes de at handle om vidt forskellige begivenheder, men man har ikke kigget meget i dem, før man er klar over, at det er to forskellige afsnit af samme begivenhedskæde, der betragtes. Betragteren må i begge tilfælde være udstyret med en teaterkikkert.

Dødens teater handler om Struensees fald, skinprocessen, der fulgte, og de to grevers henrettelse. *Den store satire* handler om stemningen bagefter, uhyggen, den forborgne kritik, de befriende morsomheder.

Den 28. april 1772 er den dato, den akse, hvorom det hele drejer sig. Den dag foregik den ækle happening på Østre fællede, som uudsletteligt satte sit præg på samtidens og en lang eftertids opfattelse af Struensee-episoden. Det var menneskeslagtingen og ikke periodens politiske nyskabelser, der trængte sig stærkest frem i erindringen.

Struensees uhyggelige endeligt har vel tilmed tildelt ham nogle ekstra points i den almindelige bedømmelse. Hvorvidt Langberg, der placerer ham højt, har givet ham det helt korrekte antal points, skal ikke debatteres her. Men anmelderen, der bl.a. har interesseret sig for Struensees ikke ganske rosværdige forhold til det københavnske bystyre, må anlægge et noget mindre positivt syn på politikeren Struensee, og han er ikke helt enig med Langberg, når denne skriver, at Struensees økonomiske politik mærkelig nok ikke i særlig grad har interesseret de mange, som ellers beskæftiger sig med sligt; thi vel er der ikke kommet nogen monografi om emnet, men det er dog behandlet i flere væsentlige forbindelser. Erik Rasmussen har således i »Kurantbankens forhold til staten 1737-73« set grundigt på tidens finansforhold, og Aage Rasch har i »Dansk toldpolitik 1760-97« forsket i andre sider af den førte økonomiske politik. På basis af disse værker og hvad der ellers foreligger af omtale af problemet vil det næppe være berettiget at be-

tragte Struensee som en af de helt store økonomiske politikere, medens det på den anden side vil være rimeligt at fremhæve – for at bruge Rasch's ord – at reformerne trods deres mangler peger fremad. Men lad dette ligge. Langbergs arbejder har jo heller ikke til hensigt at være »værket om Struensee«, men at beskrive situationer.

Reaktionen efter Struensee satte sig hårdt på ytringsfriheden. Men kritik vil ud og forstår at trænge sig frem ad de særeste kanaler og i de forunderligste forklædninger. Vi ved fra besættelsestiden, at selv den mest indhyllede hentydning kunne få et publikum til at reagere med forborgne sideblikke eller befriende latter. Harald Langberg går på jagt efter sådanne antydninger i og omkring »Kærlighed uden Strømper«. At analysere, hvad han i så henseende har fundet frem, skal dog ikke forsøges, for han tager selv i en afsluttende »Anmærkning« ironisk afstand fra sit tema. »Naturligvis er hele denne bog et narreværk«, skriver han, og senere »Kærlighed uden Strømper er en ren litterær foretelse . . . Overhovedet at forestille sig, at noget fornuftigt menneske i samtiden skulle have fablet om en sammenhæng imellem Wessels kunstværk og den virkelighed, de levede i, er en absurd tanke, og at gøre det nu – to hundrede år efter – ville være helt uden mening, hvis man ikke havde haft en vis morskab derved. Det være sagt for en sikkerheds skyld«.

Ha! Pedanter, der måtte føle trang til at vende og dreje de forblommede udfald og tvetydige indfald, kan gå hjem og lægge sig. Langberg foretager en elegant sortie. Vi andre putter teaterkikkerten i lommen og håber, at han snart vil give os lejlighed til at tage den frem igen.

Sigurd Jensen.

Hans Peter Hilden: Skrald, storby og miljø. En beretning om Københavns kamp mod affaldet gennem 200 år. Udgivet af Renholdningsselskabet af 1898. 1973. 176 sider. Kr. 98.00.

Renholdningsselskabet af 1898 har i anledning af sit 75-års jubilæum udsendt et skrift om Københavns renovationsforhold gennem tiden. Forfatteren har valgt at opdele bogen i tre hovedafsnit. Første afsnit, »Forhistorien«, fylder ca. 100 sider og beskriver renovationsproblemerne og renovationsvæsenets organisation fra engang i 1600-årene indtil Anden Verdenskrig. Andet afsnit fortæller på ca. 35 sider om forholdene i vor egen tid, mens det afsluttende afsnit, »Fra hovedstad til hovedstadsområde«, på 15 sider opridser det arbejde, der i de senere år er gjort for at samordne hovedstadens renovationssystemer.

Hovedvægten ligger således på det historiske. Tiden fra midten af forrige århundrede er behandlet ret bredt, men der trækkes linier bagud til 17. og 18. århundrede. En kort gennemgang af ældre reglementer og forordninger giver en oversigt over forholdene inden for de fire hovedområder: natrenovation, dagrenovation, vandforsyning og afløbsproblemer. De vanskeligheder, der gang på gang i bogstaveligste forstand tårnede sig op for bystyret, beskrives, og der gives

eksempler på de elendige hygiejniske forhold, der herskede i hovedstaden. Vor tids mennesker kan – trods tidens forureningsdebat – kun vanskeligt forestille sig de uhumske og usunde forhold, man boede under i »de gode, gamle dage«. Som forfatteren rigtigt påpeger, viser billeder af fortidens byliv os kun facaden. Malerier og tegninger kan – heldigvis – ikke gengive stanken og de dunster fra latringrubere og slamkister, som enhver, høj som lav, dengang uundgåeligt stiftede endog nært bekendtskab med. Gader og især gårde forpestedes af uddunstninger fra henkastet affald, skorpede vandhuller og overfyldte, utætte retirader. Stanken steg op i lejlighederne og forpestede tilværelsen for beboerne, og det er nok ikke for stærkt, at betegne København i midten af forrige århundrede som et stinkende hul. Ikke sært, at Oehlenschläger digtede om kvalmfulde mure.

Det var ikke stort bedre i andre europæiske storbyer, men det blev det. I København derimod fortsatte man ubekymret i den gamle skure. Fra borgernes side fremsattes forslag om forbedringer, men af politiske og økonomiske grunde blev reformer, der kunne have ændret forholdene på afgørende måde, udskudt i det uendelige. Først i 1898 løstes natrenovationsproblemet efter besværlige forhandlinger med dannelsen af Københavns Grundejeres Renholdelsesselskab, hvis udgifter pålignedes grund- og husejere.

Dagrenovationen foregik endnu i lang tid med de gammeldags skraldevogne, som de fleste af læserne kender af selvsyn. I 1952 overtog selskabet, der i mellemtiden havde fået navnet Renholdningsselskabet af 1898, bortkørslen af dagrenovationsaffaldet, men selv om man helt fra slutningen af 1880'erne havde diskuteret opførelsen af en forbrændingsanstalt, realiseredes denne tanke først med opførelsen af Amagerforbrænding i 1970.

Vandforsyningen forbedredes med vandværkets opførelse i 1859, mens afløbsforholdene derimod først ændredes til det bedre, efter at kloaksystemet fra slutningen af 1890'erne var blevet udbygget.

Afsnittet om vor egen tid, der rækker tilbage til 1930'erne, skildrer arbejdet med at løse de store problemer, som byens stærke vækst fremkaldte. Bortkørslen af dagrenovationsaffaldet samledes under et, og samtidig indskrænkedes selskabets virkefelt på natrenovationsområdet i takt med kloaksystemets udbygning og med nedgangen i antallet af beholdere, der skulle tømmes på den gammeldags måde. Nye problemer opstod med at neutralisere eller tilintetgøre spildolie, kemikalier og andre skadelige stoffer.

Bogen er nogenlunde let læst, men læsningen efterlader et indtryk af uklarhed og mangel på præcision. Ordet renovation f. eks. bruges ikke entydigt, men snart om affaldet, snart om fjernelsen af affaldet. Ofte forudsættes kendskab til ting, som først nævnes senere. Side 105 f beskrives det nye system med tildækning af affaldet udførligt, men først side 111 får man at vide, at dets navn er Bradford-systemet, og side 105 nævnes »den såkaldte pettenkoferske skole«, uden at man får nærmere at vide, hvad den stod for. Side 19 nævnes i billedteksten, at det afbildede halmknippe brugtes til at blande i latrinen »for at lette på stanken«, mens halmens vigtigste opgave i virkeligheden var, at hindre at de fyldte vogne skvulpede over under kørslen. Side 110 beskrives det køretøj, der fra 1928 skulle bruges til bortkørsel af dagrenovationsaffaldet således: »På den forslåede vogn-

type var påmonteret en tromle, i hvilken en aksel i bilens længderetning drejet $\frac{3}{4}$ skrue kværnedede skraldet sammen«. Det er vist de færreste læsere, der kan danne sig et klart billede af køretøjet. Side 141 oplyses, at Frederiksberg har »afgivet 30.000 indbyggere til Amagerforbrænding«, og at resten afgives, når Frederiksbergs egen forbrændingsanstalt nedlægges!

Bogen behandler et særdeles vigtigt emne, og der er gjort et forsøg på at forbinde det historiske med det aktuelle ved at opridsede de nutidige miljø- og forureningsproblemer. Der gives adskillige gode oplysninger, men uden registre er det vanskeligt at finde frem til dem. Selv om bogen har mangler, fører den dog beskrivelsen af udviklingen på renovationsområdet frem fra de tidligere beskrivelser til nutiden. I betragtning af de sanitære og renovationsmæssige forholds afgørende betydning for en storby, er det bemærkelsesværdigt, at de københavnske forhold på dette område ikke er taget op til behandling oftere, end det er sket. Afskrækker emnet historikerne?

Poul Strømstad.

Robert Egevang og Godfred Hartmann: Et Hus i Nyhavn. Et københavnsk miljø gennem 300 år. 260 s. ill. Gyldendal 1973. Kr. 59.75.

Denne bog er blevet til ved et samarbejde mellem to kyndige københavns-historikere. Teksten, der skyldes forfatteren og forlagsmanden Godfred Hartmann, hviler på et solidt fundament af arkivalske oplysninger indsamlet af museums-inspektør ved Nationalmuseet Robert Egevang, og der er blevet en særdeles læseværdig bog ud af det.

Huset, hvis historie skildres, er Nyhavn 67, der ligger næsten ved den yderste ende af kanalen. Som alle huse har det sin egen historie, men de mennesker, der har boet her, hæver huset op i en klasse for sig. Her møder vi købmanden og skibsrederen Carl Wilder, dispachør Johan Buntzen, hans datter Thomasine, hendes første mand P. A. Heiberg, hendes anden mand C. F. Ehrensvärd-Gyllembourg, hendes søn Johan Ludvig Heiberg og senere H. C. Andersen, der boede i huset i 17 år, lang tid for den ellers omflakkende digter.

Ved sin omfattende viden om Københavns historie og personalhistorie, ved sin indlevelsesevne og fantasi er det lykkedes forfatteren at skabe en spændende og interessant skildring af huset og dets beboeres historie fra engang i 1670'erne og 300 år frem i tiden.

Bogen handler dog om langt mere end beboerne. Ved at lade blikket vandre fra vinduerne i Nyhavn 67 ud over kanalen, havnen og byen på forskellige tidspunkter får vi korte, men ofte meget instruktive og præcise rids af vigtige begivenheder i byens og landets historie. Metoden kræver en sikker viden om begivenhedernes gang, og hvor denne viden på grund af manglende kilder slipper op, kræves der evne til inden for rimelighedens grænser at digte videre. For læseren er det ikke altid let at afgøre, hvor kendsgerningerne holder op, og fantasien begynder, men det gør ikke bogen ringere som inspirerende læsning.

Det er en meget personlig form for historieskrivning, og forfatteren har da også ved jævnlig at tilføje småordene »jo«, »mon« og »nok« antydning, at hans udlægning er en af flere mulige forklaringer. Der er mange gode indfald og kombinationer, som f.eks. episoden, hvor forfatteren lader Marquar Rodsteen og hans kone betragte opførelsen af Gyldenløves palæ, det nuværende Charlottenborg, fra Nyhavn 67, og tilføjer: »På skorstenspiberne står der 1677« for at angive handlingens tidspunkt. I nogle tilfælde er kombinationerne lovlig dristige som på side 35, hvor læseren lades i stikken over fortolkningen af eventyret om Valdemar Daa. I det hele taget må man sige, at bogen forudsætter et stort forhåndskendskab til steder og personer, et forhold, der smigrer, når man ved besked, men mystificerer og irriterer, når man ikke ved besked. Forfatteren ynder korte sætninger isprængt talesprogsagtige vendinger. Han skriver ikke »På Statens museum«, men »Oppe på Statens museum«. Henrik Rüse bliver adlet »under navnet Rysenstein med baroni og det hele« og Ulrik Frederik Gyldenløve »ser helt anderledes ud end halvbroderen Christian den 5., og det skal han være glad for«.

Der er samlet stof fra mange kilder, og man undskylder at henvisningerne er samlet oversigtsmæssigt bag i bogen, så man ikke kan se nøjagtigt hvilke kilder de enkelte oplysninger hviler på. Illustrationerne er i de fleste tilfælde velvalgte, et par af dem f.eks. s. 211 og 213 virker dog lidt uvedkommende. Visse unøjagtigheder kan påvises, men forfatterens ønske om, at det må lykkes »at få lidt af det, der har rørt sig i nr. 67, til at leve for andre« må siges at være opfyldt til overmål.

Poul Strømstad.

KØBENHAVNS STADSARKIV

OVERSIGT OG VEJLEDNING

KØBENHAVNS STADSARKIV

OVERSIGT OG VEJLEDNING

TILLÆG TIL HISTORISKE MEDDELELSER OM
KØBENHAVN 1974

ISBN 87 12 32 962 2

NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJÆR)
KØBENHAVN

INDHOLD

Forord	7
A. Stadsarkivets forhold i almindelighed	
I. Arkivets historie	9
II. Til- og afgang af arkivalier	15
III. Arkivaliernes tilgængelighed	17
IV. Personalet 1751-1974	19
V. Litteratur om stadsarkivet (rådstuearkivet) i almindelighed og dets medarbejdere	21
B. Stadsarkivets arkivalier og hjælpemidler	
Almindelige bemærkninger	23
I. Diplomsamlingen og »bøger«	24
II. Stadens 32 mænd og borgerrepræsentationen	26
1. De 32 mænd	26
2. Borgerrepræsentationen	27
III. Magistraten indtil ca. 1858	27
1. Rådstueskriverens kontor indtil 1805	27
2. Sekretariatene 1805-57	29
3. Rådstueskriverens og sekretariaternes diverse sager ..	30
IV. Stadens oppebørsler og regnskabsvæsen til ca. 1862	32
V. Fattigvæsen og forsorg til ca. 1880 (1885)	35
VI. Magistraten fra ca. 1858	40
1. Den samlede magistrat	40
2. Overpræsidiat	40
3. Overborgmesterens afdeling	41
4. Magistratens 1. afdeling	43
5. » 2. »	45
6. » 3. »	46
7. » 4. »	46
8. » 5. »	47
VII. Institutioner, kommissioner og andre særskilte arkivaliegrupper	48
VIII. Privatarkiver	79
1. Institutioner, foreninger, komiteer, firmaer o.lign. . .	79
2. Enkelt personer og familier	82

IX. Samlinger til Københavns historie og topografi m.v. . . .	84
1. Københavnske ejendomme	84
2. Ejendomme uden for København	84
3. Enkeltpersoners samlinger	85
4. Seglsamling	86
5. Diverse samlinger af fotokopier af arkivalier vedr. København fra andre arkiver	86
X. Kort og tegninger	86
Stikordsregister	88

FORORD

Københavns stadsarkiv udsender hermed en oversigt over arkivets indhold af arkivalier og hjælpemidlerne til deres benyttelse. Kun én gang før har stadens arkiv udsendt en sådan oversigt i trykt form. Det skete i 1786. Hvad der senere har været udarbejdet af oversigtsmateriale har kun foreligget i et enkelt eksemplar, som publikum har været henvist til at benytte i arkivet.

Når man i den nyeste tid har været tilbageholdende med at lade en generalregistratur trykke, skyldes det ikke mindst, at man har haft et godt hjælpemiddel i Paul Hennings værk »Slægtsforskning«, der udkom første gang 1932. I dette er der et fyldigt afsnit om stadsarkivets (rådstuearkivets) vigtigste arkivaliegrupper, idet dog hovedvægten er lagt på, hvad der har interesse for personalhistorien. Afsnittet er skrevet af den kyndige arkivmand Harald Hatt, senere landsarkivar for Sjælland. Den stærkt benyttede håndbog er siden, under titlen »Haandbog i Slægtsforskning ved Albert Fabritius og Harald Hatt«, udsendt i to nye udgaver (1943 og 1963). Stadsarkivet har haft lejlighed til at gennemgå det pågældende afsnit i de forskellige udgaver.

Københavns historie er imidlertid ikke blot personalhistorie, selv om dette tages i den videst mulige betydning. Det er også økonomisk historie, kommunalpolitisk historie, socialhistorie, kulturhistorie, trafikhistorie, ejendommenes, gadernes og institutionernes historie og meget andet. Nærværende oversigt vil forhåbentlig kunne hjælpe den interesserede på vej, hvadenten hun eller han ønsker oplysning om et omfattende problem eller en lille detaille.

Den systematiske opstilling af stoffet har voldt vanskeligheder. Ganske vist er der et vigtigt skel i Københavns bystyres historie ved udgangen af året 1857, men ikke alle administrationsgrene og ikke alle arkivaliegrupper deles naturligt ved dette år. Endvidere er der i tidens løb i byens administration opstået større og mindre særskilte arkivaliegrupper, som det af både teoretiske og praktiske grunde vil være nødvendigt fortsat at behandle som enheder. For at bøde på disse generende, men uundgåelige inkonsekvenser i systematikken gives der bogen igennem en række krydshenvisninger, som forhåbentlig vil hjælpe benytterten til at nå frem til det, der søges.

Oversigten bygger på de registreringsarbejder, som er udført i stadsarkivet (rådstuearkivet) gennem årene. Det er derfor med velberåd hu, at man har valgt at nævne alle kendte medarbejdere siden 1751 (bortset fra enkelte, der kun har været beskæftiget ganske kort tid).

Den endelige udformning af oversigten er sket i et nært samarbejde mellem fuldmægtigene *Jeppé Rasmussen*, *Egil Skall* og *Hans Kofoed* samt *undertegnede*, og også andre af stadsarkivets nuværende medarbejdere har bistået ved arbejdet.

Københavns kommunalbestyrelse, der udgiver årbogen *Historiske Meddelelser om København*, har på initiativ af borgmester *Børge Schmidt* bevilget de fornødne midler til den udvidelse af årbogens sideantal, der har muliggjort oversigtens fremkomst.

Københavns stadsarkiv i maj 1974

Sigurd Jensen
stadsarkivar

A. STADSARKIVETS FORHOLD I ALMINDELIGHED

I. Arkivets historie.

Københavns arkivforhold i middelalderen er til en vis grad ukendte, men det tør dog anses for sikkert, at der eksisterede et arkiv, og at dette arkiv vogtedes med omhu. Den ældste af borgmestrene havde åbenbart ansvaret for stadens dokumenter, der utvivlsomt har været opbevaret under lås og slå på rådhuset. Sådant var forholdene i al fald i 1563, da kilderne for første gang giver direkte besked om arkivet. Der oplyses ved den lejlighed, hvordan de lokaler og gemmer, hvor arkivet befandt sig, var indrettet, men intet om, hvilke arkivalier der opbevaredes, idet den ved den lejlighed optagne registratur, forfattet af borgmester *Anders Godske Skriver*, er tabt. Fortegnelser optaget i 1584, 1646 og 1668 er ligeledes gået tabt.

Ansvar for arkivet overgik på et ukendt tidspunkt til rådstueskriveren, magistratens øverste embedsmand. Det vides, at rådstueskriver *Christian Heldt* (eller *Helt*) sammen med præsident *Peder Resen* reviderede og nyordnede arkivet i 1681-82, og ved denne lejlighed redegøres påny for lokaler og gemmer. 1725 var der igen arkivinspektion, men den har ikke sat sig varige spor. Blandt de rådstueskrivere, der indlagde sig fortjeneste overfor stadens arkiv i de følgende år, må først og fremmest nævnes *Anthoni Raff*, der ved sin indsats under branden i 1728 reddede en del af byens middelalderlige privilegier m.v., og som senere registrerede, hvad der ved denne lejlighed bevaredes, samt gav oplysninger om, hvad der var tabt. Med henblik på eventuelle kommende brande opstillede han arkivet på en sådan måde, at det forholdsvis let kunne reddes ud i fri luft, og disse forholdsregler viste sig værdifulde, da rådhuset brændte i 1795.

Raff forestod arkivet til 1749 og efterfulgtes af rådstueskriver *Hans Nicolai Nissen*, men allerede to år senere fik rådstuearkivet sin før-

ste egentlige arkivar, fuldmægtig i magistraten *Hans Tausan*. 1751-1817 er arkivarstillingen en selvstændig stilling, der dog oftest bestrides sammen med anden embedsgerning i magistraten. Tausans efterfølger, sekretær i magistraten *O. Chr. Haaber*, beklædte stillingen som arkivar i tiden 1760-78 og var i den sidste del af sin embedsperiode udelukkende arkivar, men hans efterfølger *Lars Axelsen Müller* varetog arkivforretningerne samtidig med, at han var ældste fuldmægtig på rådstueskriverens kontor. Ved overleveringen af arkivet fra Haaber til Müller viste det sig imidlertid, at det ikke var i så god orden, som det burde være, og Haaber fik ordre til at bringe det i stand, inden han entledigedes. Samtidig tog magistraten skridt til at forhindre ny uorden, først og fremmest sørgede man for, at arkivet fik egne lokaler, afsondret fra rådhusets øvrige kontorer. Så kunne arkivaren bedre kontrollere, hvad der gik ud og ind af arkiverne. Rådstuearkivet fik herved et kammer i rådhusets mezzanin tæt ved forsamlingsstuen og ud til Nytorv. Det blev udstyret med skabe, hylder og et arbejdsbord. Hvad der ikke var plads til i arkivkammeret blev anbragt i et reservemagasin i Nikolaj kirke. Det havde man dog ikke megen glæde af; det kunne ikke opvarmes, hvorfor der ikke kunne arbejdes i det om vinteren, og da den store brand i 1795 hærgede staden, blev størstedelen af reservemagasinet indhold luernes bytte.

Det varede længe, inden der blev rådet bod på den uorden i arkivet, som var konstateret ved Haabers afgang i 1778. Selv døde han inden han blev færdig med at rydde op; den lærde antiqvarius *Bertel Sandvig*, som var blevet tilkaldt som sagkyndig i læsning af den gamle skrift, døde kort efter, og borgmester *Johan Jakob Hæseker*, der havde taget sig af spørgsmålet, døde også. Så man blev først færdig med ordning og registrering i 1786. Men da forelå til gengæld en stor trykt registratur »Fortegnelse over de udi Kiøbenhavns Raadstues Archiv bevarede gamle og vigtigste Documenter, indeholdende Kongelige Privilegier og Benaadninger, Residents-Staden Kiøbenhavn og dens Magistrat allernaadigst givne, samt Stadens publique Væsen, Kirker, Skoler og Fattige m.v. vedkommende« befordret i trykken af borgmester *H. C. Hersleb* og rådmand *M. Munck*. På titelbladet til det statelige og smukke værk i folioformat er sat et citat fra *Syrachs Bog*: »Viig ikke fra de Gamles Tale; thi de have og lært af deres Fædre.« Bogen blev trykt i 500 eksemplarer. Den er den dag i dag et benyttet

hjælpemiddel. I de i stadsarkivet opbevarede eksemplarer er der på de hvide blade, som den forudseende redaktion har fået indskudt, opnoteret de tilføjelser, som det gennem årene har været nødvendigt at gøre, herunder om tilkomne privilegier, adkomster etc. samt om tabte dokumenter.

I »Archivarii« eksemplar af registraturen er foran indskudt nogle hvide blade, hvorpå med blæk er indført forskellige historiske oplysninger om stadens arkiv.

Samtidig med at registraturen forelå, var arkivet blevet færdigordnet. Til pergamenterne bekostede magistraten 8 blikkasser med låg (Økonomikomm. prot. 1786, 6. apr.). De kan den dag i dag ses i Københavns bymuseum. Desuden blev der anskaffet nye reoler. Den hele sag kom til at koste staden 818 rd. 2 mk., heri indbefattet en dusør på 200 rd. til arkivar Müller der »udi det møysommelige Arbejde, som det har kostet at bringe Archivet i den tilbørlige Orden, hvilket det fra forrige Archivarii Tiid haver manglet, har viist en utrættelig Fliid og Nøytgthed og dertil anvendt sine fra andre ham ved Raastue Skriver Contoiret paaliggende Forretninger havende frie Timmer endog om Søn- og Helligdagene« (Økonomikomm. prot. 1787, 2. aug.). Arkivarens årsløn var 150 rd., så det var et net honorar.

Man fik kun lov til at glæde sig over det velordnede arkiv og de nye reoler i 9 år. 1795 gik rådhuset op i luer, og selv om arkivalierne lykkeligvis blev reddet, måtte de nu i en årrække huses i tilfældige lokaler på posthuset i Købmagergade. Arkivalierne i reservemagasinet i Nikolaj kirke brændte som nævnt. Det drejede sig tilsyneladende hovedsagelig om regnskabssager.

Da det nye rådhus på Nytorv stod færdig i 1815, viste det sig, at man havde glemt at indrette arkivlokaler, og stadens arkiv måtte overflyttes til nogle disponible kældre i og ved råd- og domhuset. Lokalerne var imidlertid fugtige, hvad talrige pakker dokumenter den dag i dag bærer spor af, og belysningen var slet, så at arkivaren og hans hjælpere havde vanskelige arbejdsforhold. Alligevel måtte arkivet tage til takke med disse forhold i 87 år.

Arkivar Müller efterfulgtes i 1799 af *J. S. Wissing*. Denne var som sine forgængere fuldmægtig under magistraten, og også han måtte klare andre opgaver ved siden af arkivargerningen. Inden for magi-

straten var man dog nu blevet klar over, at dette var en uheldig ordning. Arkivarbejdet krævede sin mand fuldt ud. Da Wissing døde i 1817, indstillede magistraten derfor til kongen, at der oprettedes et særskilt embede som rådstuearkivar. Dette skete ved kgl. resolution af 26. juli 1817, og få dage senere blev fuldmægtig under magistratens 2. sekretariat, exam. jur. *Christian Michael Winther* udnævnt til »Archivarius ved Raadstuen«.

Med hensyn til rådstuearkivarenes og det øvrige personales data henvises til efterfølgende oversigt. Her skal kun lige nævnes, at Winther var en praktisk mand, hvis flid har sat sig tydelige spor i arkivets registraturer. Han døde i embedet 88½ år gammel, men havde i sine sidste år haft sin søn Fr. Wilh. Winther som medhjælper. 1869-96 beklædtes embedet af dr. phil. *Oluf Nielsen*, der var historiker, hvad hans efterfølgere også har været. Han deltog i planlægningen af arkivlokalerne i det nye rådhus, men det blev hans efterfølger, dr. phil. *Villads Christensen* (1896-1922), der kom til at flytte arkivet ind i dets nuværende lokaler. Det skete i 1902. Ved disse lokalers indretning har landsarkiverne spillet en betydelig rolle som forbilleder. Der var oprindeligt afsat ganske rigelig plads til magasiner, læsesal og kontorer. Men inden rådhusets indretning var afsluttet, var der sket meget følelige reduktioner, og allerede i Villads Christensens efterfølger, mag. art., senere dr. phil. *Axel Linvalds*, embedstid (1923-34) måtte der skaffes ekstraplads i form af fjernmagasiner (reservemagasiner). Sådanne magasiner fandt man, men arkivet fik sjældent lov til at beholde dem ret længe, enkelte af dem afgav man iøvrigt også uden sorg. Celler i det nedlagte kvindefængsel på Nytorv, kældre i forskellige stiftelser og et skoleloft har huset større og mindre grupper af stadens arkivalier. I dette forhold er sket en afgjort bedring i de senere år. De nuværende fjernmagasiner er gode, og man har kunnet indrette dem med henblik på varig benyttelse. I dag består stadsarkivets lokaler af magasiner på selve rådhuset samt i rådhusannekset Njalsgård, i kælderen under Fragtmandshallen på Halmtorvet, i I/S Amagerforbrændings administrationsbygning og i en stiftelse i Stormgade.

I 1936 afskaffedes det gamle navn *rådstuearkivet* og erstattedes af navnet *stadsarkivet*. Det skete, mens cand. mag. *Flemming Dahl* ledede arkivet (1934-45).

1945 konstitueredes cand. mag., senere fil. dr. *Svend Aakjær* som stadsarkivar. 1948 overtog han embedet og efterfulgtes 1956 af dr. phil. *Sigurd Jensen*.

Hvilken medhjælp de skiftende arkivarer før 1817 har haft, vides ikke. Men den har næppe været betydelig. Ved midten af forrige århundrede optræder rådstuearkivar Winthers søn, *Frederik Wilhelm Winther*, som nævnt, som sin faders assistent, og dr. Oluf Nielsen havde fra 1887 sin søn *August Nielsen* som medhjælper. 1896-1920 havde rådstuearkivaren som fast hjælper cand. theol. *J. J. Hoyer*. Nu og da synes han at have lånt assistance i andre kommunale kontorer. Men i begyndelsen af dette århundrede fik rådstuearkivaren flere medhjælpere, først og fremmest den faste medarbejder gennem mange år fhv. stabssergent *J. J. Hedegaard*. Løser medhjælp var to unge mennesker, en skoleelev og senere stud. mag. *Børge Tengnagel Jørgensen*, der efter at være blevet cand. mag. gik i den lærde skoles tjeneste (lektor i historie ved Esbjerg statsskole), den anden var stud. mag. *Svend Aakjær*, som efter endt embedseksamen indledte en forsker- og arkivarkarriere, der senere førte ham tilbage til stadens arkiv som dettes chef. 1923-33 var cand. mag. *Sigrid Wad* medhjælper. 1922 ansattes *Viggo Jacobsen*, der 1940-69 ledede ekspedition II. 1932 ansattes *Kai Rasmussen (Wolder)*, efter opdelingen i 1940 leder af ekspedition I (til 1969). Samme år blev cand. mag. *Else Margrethe Kjerrumgaard Jørgensen* honorarlønnet medhjælper, senere blev hun sekretær og fuldmægtig (fratrådt 1969).

Fra 1939 og fremover ansattes en række assistenter, der begyndte i stadsarkivet som elever og derefter gennemgik den sædvanlige skoling af kommunens assistenter. Flere af dem er senere avanceret til fuldmægtige i stadsarkivet; en enkelt har gjort karriere i en anden kommunal institution. Desuden har arkivet beskæftiget flere kvindelige kontorfunktionærer, og et skiftende antal rådhusbetjente har været stillet til rådighed.

Siden midten af 1940'erne har stadsarkivet haft et fotografisk atelier. I 1972 indrettedes et restaureringsværksted.

Stadsarkivets forretninger blev i 1940 delt mellem en ekspedition I, der først og fremmest tog sig af sager til og med 1857, og en ekspedition II, der tog sig af de nyere. Efterhånden er denne ret skarpe opdeling i sagsområder blevet udvisket, men af praktiske grunde dan-

ner ekspeditionen af sager til magistratkontorerne dog stadig et særligt område, for hvilket en af fuldmægtigene har det daglige ansvar.

Stadsarkivets første samlede registratur stammer fra 1681. Den store trykte (men ikke fuldstændige) registratur fra 1786 er omtalt i det foregående. Da dr. Oluf Nielsen var blevet rådstuearkivar, fandt han tiden inde til at udarbejde en generalregistratur. Den blev til i 1870-71 og findes i et enkelt håndskrevet eksemplar. Talrige detailregistraturer er senere blevet udarbejdet, ikke mindst i dette århundrede. Som en slags generalregistratur og vejledning for publikum har man i nyere og nyeste tid haft afsnittet om Københavns rådstuearkiv (stadsarkiv) i Paul Hennings: *Slægtsforskning* (1933) og i de senere udgaver af dette værk, jfr. forordet.

De for stadsarkivet gældende regler er fastsat ved en instruks (»for Arkivarius ved Kjøbenhavns Raadstues Arkiv«) af 11. december 1868. De er altså gamle, men da de er formuleret i ret bred almindelighed, virker de egentlig ikke forældede. Bestemmelserne om ekspeditionstid o. lign. er dog naturligvis blevet stærkt ændret i tidens løb.

I instruksen hedder det, at det »anses for ønskeligt, at Arkivarius vil benytte den Tid og Leilighed, som dertil gives, til at sætte sig ind i de Forhold, der kunne belyses ved Hjælp af Arkivsagerne, og lejlighedsviis derom gjøre Meddelelser«. Dette – skånsomt formulerede – påbud til stadens arkivarer om at forske og skrive er blevet efterfulgt. De skiftende rådstue- og stadsarkivarer har skrevet bøger og afhandlinger om københavnhistoriske emner, nogle af deres medarbejdere også. I 1907 stiftede den daværende rådstuearkivar, dr. Villads Christensen, effektivt hjulpet af borgerrepræsentationens formand, *Herman Trier*, et tidsskrift for studiet af Københavns historie og topografi. Det fik navnet *Historiske Meddelelser om København*. Man bemærker altså, at ordet »meddelelser« fra instruksen er gledet ind i titlen, uden at det dog med bestemthed vides, om dette har været tilsigtet.

Historiske Meddelelser om København var 1907-59 et tidsskrift, der i almindelighed udkom med 3-4 hæfter årligt. Siden 1960 udsendes det som årbog. Skriftet er til stadighed blevet redigeret i stadsarkivet. De skiftende rådstue- og stadsarkivarer har været redaktører, og stadsarkivets personale har på forskellig måde medvirket ved fremstilling og distribuering.

II. Til- og afgang af arkivalier.

I 1974 rummer Københavns stadsarkiv ca. 13.000 hyldemeter arkivalier, som vil blive nærmere omtalt i det følgende. Hvordan og hvornår de er kommet i stadsarkivet, skal der ikke gøres rede for i detaljer. Det skal kun nævnes, at stadsarkivet næsten udelukkende modtager afleveringer fra institutioner med tilknytning til Københavns kommune, altså borgerrepræsentationen, magistratens afdelinger, direktorater, enkeltinstitutioner, kommissioner, udvalg osv. Arkivalier af privat oprindelse er stort set kun modtaget fra privatskoler (der ofte har eller har fået en vis tilknytning til kommunen), enkelte sociale foretagender, hvor private og kommune har virket sammen, samt fra de københavnske lav. Arkiver af helt privat oprindelse er kun i enkelte tilfælde, hvor særlige forhold har gjort sig gældende, blevet indlemmet i stadsarkivet. Af samlinger vedrørende Københavns historie er gennem årene erhvervet en del, der nærmere anføres i det følgende.

Afleveringerne fra de kommunale institutioner sker i vid udstrækning i regelmæssig takt. Det gælder journalsager såvel som de regnskabsbilag m.v., der er indgået via revisionen. Store samlede afleveringer kan forekomme i forbindelse med en institutions nedlæggelse, lokaleindskrænkninger eller personaleændringer. En meget pladskrævende type arkivalier, som i de senere år i stigende omfang er afgivet til stadsarkivet, er hospitalernes patientjournaler.

Foruden ved kassationer, som nærmere skal omtales i det følgende, er stadsarkivets (rådstuearkivets) fonds nu og da blevet formindsket ved afgivelse af arkivalier til andre arkiver. De fleste af disse afleveringer har været af ringe omfang: enkeltprotokoller eller smågrupper, som man har skønnet havde deres naturlige plads andetsteds. Større afleveringer af denne art er dog foregået dels i 1894, da statens arkivvæsen afkrævede stadens arkiv skiftemateriale m.v., som indtil da havde beroet der, dels i årene umiddelbart efter 2. verdenskrig, hvor nogle ret omfangsrige privatarkiver med tilknytning til erhvervslivet blev afgivet til det nyoprettede erhvervsarkiv i Århus.

En række institutioner (f.eks. bygningsvæsenet og belysningsvæsenet) opbevarer selv deres ældre arkivalier. Tendensen i de senere år går imidlertid i retning af øgede afleveringer til stadsarkivet, idet aldersgrænserne sættes ned, og arkivaliegrupper, som hidtil ikke har været afleveret, afgives.

Regelmæssig reduktion af arkivalierne sker som i andre arkiver ved kassationer. Udviklingen af det vigtige – og stadig vigtigere – kassationsproblem er foregået på følgende måde.

Indtil midten af 1920'erne blev der lejlighedsvis foretaget kassationer, når pladsforholdene gjorde det nødvendigt. Både Oluf Nielsen og Villads Christensen foretog ved deres tiltræden »oprydnings«-kassationer. I slutningen af sin embedstid var Villads Christensen inde på tanken om mere systematiske kassationer. Fra 1918 foretog han årligt tilbagevendende kassationer i valgmateriale og visse sekundære regnskabsager. Ved sin død i 1922 var han i gang med et omfattende arbejde med spørgsmålet, og det tilfaldt hans efterfølger Axel Linvald at fortsætte dette. Han fik fastsat kassationsfrister for en række mellemstore og mindre arkivaliegrupper, hovedsageligt vedrørende regnskabsvæsenet. Men en plan om faste kassationsfrister for bilagene til stadens regnskab fandt institutionerne for radikal. Den måtte derfor indtil videre henlægges.

I Flemming Dahls embedstid blev der ikke tale om større kassationsprojekter, bl.a. fordi evakueringen af arkivalier i krigstiden umuliggjorde arbejde med den slags opgaver. Forinden (1936-37) var det dog besluttet at kassere sager vedrørende lysning til ægteskab efter en vis frist.

Den 28. marts 1945 udsendte indenrigsministeriet (under indtryk af den herskende papirmangel) et cirkulære angående kassation af kommunale arkivalier, og dette cirkulære kom selvsagt til at spille en væsentlig rolle for Københavns kommunes kassationer i de følgende år, omend dets summariske affatning i nogen grad har begrænset dets betydning.

I 1949 udsendte stadsarkivet spørgeskemaer til alle magistratsafdelinger, direktorater etc. med anmodning om oplysninger om, hvilke arkivalier de lå inde med, og hvilken kassationsaktivitet de selv udviste. Spørgeskemaet blev her og der mødt med nogen reservation, men man tør antage, at det har været medvirkende til en vis regulering af forholdene på kassationsområdet.

I 1950 blev der foretaget en påkrævet udtynding af stadsarkivets meget store tryksagssamling, men først omkring 1960 kom man i gang med de helt store kassationer. Først og fremmest lykkedes det at føre Axel Linvalds gamle tanke om en fast kassationsfrist for bilagene til

stadens regnskab ud i livet, omend i modereret form (bilag til anlægs- og kapitalregnskabet kasseres f.eks. ikke). Endvidere skete der en forøgelse af grupperne med fast kassationsfrist. Der blev desuden foretaget kassation af visse fonds på den måde, at fyldige type-prøver bevarede. Vigtigst var her kassationerne indenfor huslejenævnsarkiverne fra 1. verdenskrig. Der kasseredes endelig en del regnskabsprotokoller af sekundær karakter og en del sager i administrativt »døde« grupper uden synderlig historisk værdi (stempelsager, tilflyttersager, sygekasseudvalgets sager m.v.). Stadsarkivet har assisteret flere kommunale institutioner med kassationer på stedet (f.eks. sporvejene og torvevæsenet) undertiden forud for større afleveringer fra den pågældende institution.

Som eksempler på sager, der i dag er underkastet faste kassationsfrister, kan nævnes følgende:

Efter 20 år. Hovedbogholderiets indløste checks samt giro- og bankkontouddrag, hovedkassens anvisninger, en lang række regnskabsprotokoller fra forskellige institutioner m.v.

Efter 10 år. Ejendomsdirektoratets bilag vedrørende diverse versurkonti, sager vedrørende ægteskabs indgåelse samt lysningssager, anmodninger om næringsbrev.

Efter 5 år. Bilag til driftsregnskabet, hovedbogholderiets checkanmeldelser og posteringsordrer, begravelsesvæsenets indtægtsbilag, genparter af dødsattester samt brændingsattester, skolevæsenets indberetninger om personalets fraværelse, manuskripter til kommunens trykte regnskab.

Efter 1 år. Valgmateriale (stemmesedler og stemmekort).

III. Arkivaliernes tilgængelighed.

Magistraten har under 21. oktober 1966 fastsat følgende regler for arkivaliernes tilgængelighed med gyldighed fra 1. januar 1967:

1. Hvor magistratsafdelinger og kommunale institutioner ikke har truffet anden bestemmelse vedrørende deres til stadsarkivet afleverede arkivalier, er disse, med de under punkterne 2 og 3 anførte undtagelser, offentligt tilgængelige, når de er 50 år gamle, idet en protokols alder regnes fra det tidspunkt, den er udskrevet, en sags fra datoen for dens yngste bestanddel.

2. a) Af de fra overborgmesterens sekretariat afleverede arkivalier

er den samlede magistrats protokoller, forhørsprotokoller, forhørssager, civilforsvarssager (luftværnssager), sager vedrørende besættelsen og sager vedrørende Københavns kommunes mindefond først tilgængelige, når de er 100 år gamle. b) Skattevæsenets arkivalier er kun tilgængelige efter særlig tilladelse fra overborgmesteren eller skattevæsenet i hvert enkelt tilfælde. c) Personaleakter for de under kommunen ansatte personer er først tilgængelige 100 år efter den pågældendes fødsel. d) Borgerskabsprotokoller og handelsregistrets protokoller er umiddelbart tilgængelige. e) De borgerlige vielsesprotokoller er tilgængelige, når de er 30 år gamle. Det samme gælder lysningsprotokollerne. f) Sager vedrørende separation, skilsmisse, værgemål, indfødsret, æresoprejsning, social forsorg o. lign. er først tilgængelige, når de er 80 år gamle. g) Patientjournaler kan kun udlånes til den magistratsafdeling eller det hospital, der har afleveret dem.

3. Hvor særlige grunde taler for det, herunder især hensynet til nulevende personer, kan stadsarkivaren undtage en sag fra udlån til publikum. Rekvirenten kan dog indanke denne afgørelse for den magistratsafdeling, til hvis sagsområde sagen hører. Stadsarkivaren er altid berettiget til at unddrage et arkivale fra udlån, indtil spørgsmålet om dets tilgængelighed er afgjort af den kompetente magistratsafdeling.

4. Dispensationer fra tilgængelighedsreglerne kan kun meddeles af den magistratsafdeling eller institution, under hvis ressort det pågældende arkivale henhører. I forbindelse med at en sådan dispensation meddeles, kan den pågældende magistratsafdeling eller institution, eventuelt efter aftale med stadsarkivet, fastsætte de nærmere regler for eller indskrænkninger i rekvirentens adgang til at benytte de oplysninger, der derved gøres tilgængelige for vedkommende.

5. En magistratsafdeling er berettiget til at låne sine egne arkivalier, arkivalier fra de under den hørende institution samt arkivalier fra andre magistratsafdelinger vedrørende sagsområder, der på udlånstidspunktet er henlagt under den pågældende magistratsafdelings ressort. Til benyttelse af alle andre arkivalier må afdelingen indhente tilladelse hos rette vedkommende. En institution kan benytte sine egne arkivalier og arkivalier fra andre institutioner vedrørende sagsområder, der på det pågældende tidspunkt henligger under dens ressort, men ikke arkivalier fra den magistratsafdeling, den henhører under, uden særlig tilladelse fra denne.

6. Arkivalier skænket til eller deponeret i stadsarkivet af private er tilgængelige på de desangående aftalte betingelser. Hvor sådan aftale ikke foreligger, fastsætter stadsarkivaren tilgængelighedsreglerne.

7. For gengivelser af arkivalier (afskrifter, fotokopier, microfilms etc.) gælder de samme regler som for originalerne.

8. Publikum benytter normalt arkivalierne på stadsarkivets læsestue. Men hvor særlige forhold taler for det, kan stadsarkivaren, såfremt der foreligger tilfredsstillende opbevaringsmuligheder for arkivalierne, tillade, at de udlånes til benyttelse på et andet arkiv, i et bibliotek eller i en tilsvarende institution.

Socialdirektoratet (magistratens 3. afdeling) har ved skrivelse af 21. november 1968 bestemt, at understøttelsessager vedrørende navngivne personer kun kan udlånes med dets samtykke.

Hvad borgerrepræsentationens arkivalier angår har borgerrepræsentationens formand i skrivelse til stadsarkivet af 16. november 1970 bestemt, at disse er tilgængelige efter en glidende 50 års grænse.

IV. Personalet 1751-1974.

Anm. Enkelte medhjælpere, vikarer og rådhusbetjente, der kun har

Rettelse

Historiske Meddelelser om København 1974,
tillægget s. 19, 8. linie fra neden erstattes af:

Dahl, Flemming Lave Rietz Granzow (f. 1896). Rådstuearkivar

hjælper 1897-1920, kontorist 1920-38.

- Hess, Olaf (f. 1940). Rådhusbetjent med tjeneste i stadsarkivet fra 1967.
- Høyer, Julius Johannes (f. 1848, d. 1923). Assistent 1896-1920.
- Haaber, Otto Christian (f. 1736, d. 1783). Rådstuearkivar 1760-78.
- Jacobsen, Mads Viggo Devantier (f. 1902). Kontormedhjælper 1922, kontorist 1925, assistent 1946, overassistent 1953-69.
- Jensen, Sigurd (f. 1912). Stadsarkivar fra 1956.
- Johansson, Ester Birgit (f. 1926). Fotografmedhjælper 1954-70.
- Jørgensen, Else Margrethe Kjerrumgaard (f. 1902). Honorarlønnet medhjælper 1932, arkivsekretær 1944, fuldmægtig 1946-69.
- Jørgensen, Børge Tengenagel (f. 1894). Medhjælper 1910-21, assistent 1921-22.
- Kofoed, Hans (f. 1930). Assistentelev 1948, assistent 1953, overassistent 1964, fuldmægtig fra 1969.
- Linvald, Axel Steffensen (f. 1886, d. 1965). Rådstuearkivar 1923-34.
- Müller, Lars Axelsen (d. 1799). Rådstuearkivar 1778-99.
- Møllerstrøm, Ebba Gudrun (f. 1904). Kontormedhjælper 1950-58.
- Nielsen, August Karl Nikolaj (f. 1870, d. 1949). Medhjælper 1887-94.
- Nielsen, Bent Christian (f. 1929, d. 1970). Assistentelev 1948, assistent 1954-64.
- Nielsen, Oluf August (f. 1838, d. 1896). Rådstuearkivar 1869-96.
- Petersen, Tove (f. 1950). Assistentelev 1966, assistent fra 1971.
- Rasmussen, Ester Bjerregaard (f. 1913). Kontorfunktionær fra 1959.
- Rasmussen, Kai, se Wolder.
- Rasmussen, Ole Jeppe (f. 1919). Assistentelev 1938, assistent 1945, overassistent 1958, fuldmægtig fra 1964.
- Rothe, Henning Richard Johansen (f. 1910). Rådhusbetjent med tjeneste i stadsarkivet fra 1937, underformand fra 1970.

- Skall, Egil Helge, navneforandring fra Petersen (f. 1930). Assistentlev 1947, assistent 1952, overassistent 1963, fuldmægtig fra 1969.
- Steffensen, Inge Agnete (f. 1918). Kontorfunktionær fra 1967.
- Tausan, Hans Hinrich (f. ca. 1720, d. 1778). Rådstuearkivar 1751-60.
- Wad, Sigrid (f. 1895). Honorarlønnet medhjælper 1923-33.
- Winther, Christian Michael (f. 1780, d. 1868). Rådstuearkivar 1817-68.
- Winther, Frederik Wilhelm (f. 1810, d. 1895). Medhjælper 1838-69 og 1884-90. 1869-84 var han arkivar i magistratens 3. afdeling.
- Wissing, Jens Sørensen (f. ca. 1762, d. 1817). Rådstuearkivar 1799-1817.
- Wolder, Kai, navneforandring fra Rasmussen (f. 1902). Assistent 1932, overassistent 1943, underarkivar 1946-69.
- Aakjær, Svend Bregendahl (f. 1894, d. 1963). Medhjælper i 1915. Kst. stadsarkivar 1945-48, stadsarkivar 1948-56.

V. Litteratur om stadsarkivet (rådstuearkivet) i almindelighed og dets medarbejdere.

- Flemming Dahl m.fl.: Nogle Meddelelser fra Københavns Stadsarkiv Raadstuearkivet) 1817-42. Hist. Medd. om Kbhvn. 3, V, s. 1-67.
- Flemming Dahl: J. J. Hedegaard 1865-1940. Hist. Medd. om Kbhvn. 3, IV, s. 443-47.
- A. Fabritius og H. Hatt: Håndbog i Slægtsforskning, 3. udg. s. 217-27.
- Sigurd Jensen: Svend Aakjær 1894-1963. Hist. Medd. om Kbhvn. 1963, s. 7-10.
- Samme: Axel Steffensen Linvald 28. januar 1886-31. oktober 1965. Hist. Medd. om Kbhvn. 1966, s. 7-11.
- Samme: Københavns stadsarkiv. Nordisk Arkivnyt 1966, s. 2-6.
- B. Tengnagel Jørgensen: Villads Christensen. Hist. Medd. om Kbhvn. 1963, s. 132-42.
- Axel Linvald: Medd. fra Raadstuearkivet (1923-32). Hist. Medd. om Kbhvn. 2, I, s. 428-40; 2, II, s. 60-71 og 409-22; 2, III, s. 61-78 og 443-56; 2, IV, s. 130-44 og 488-503; 2, V, s. 435-68.

Oluf Nielsen: Bidrag til Københavns Raadstuearkivs Historie. Danske Samlinger IV (1868-69), s. 234-49.

Arne Sundbo: 50 år Historiske Meddelelser om København. Hist. Medd. om Kbhvn. 4, V, s. 1-24.

Herman Trier: Villads Christensen. Hist. Medd. om Kbhvn. 1, VIII, s. 558-62.

Årsberetninger for stadsarkivet i Hist. Medd. om Kbhvn. 1972 ff.

I øvrigt henvises til Københavns kommunalkalender, Axel Linvald: Dansk Arkivvæsen (1933) samt Manuskripter og arkivalier i danske samlinger ved Helle Linde og Anker Olsen (1968).

Vedrørende litteratur om enkelte arkivalier eller arkivaliegrupper, se nærmere i det følgende.

B. STADSARKIVETS ARKIVALIER OG HJÆLPEMIDLER

Almindelige bemærkninger.

Til indførelse i registraturerne over *ældre* sager forefindes et alfabetisk stikordsregister (Register over registraturer). Stadsarkivets ældste trykte registratur, fra 1786, gør stadig nytte, idet et gennemrettet eksemplar tjener som registratur for diplomsamlingen. En håndskreven registratur, som udarbejdedes 1870-71, er for størsteparten omskrevet, således at de nyere registraturer må benyttes, men enkelte mindre grupper må dog stadig fremledes ved hjælp af den. Fra første halvdel af indeværende århundrede findes et betydeligt antal maskinskrevne specialregistraturer (i folio), forsynet med løbenumre. Nu bliver registraturerne udarbejdet i form af kartoteker, i det følgende omtalt som seddelregistraturer.

Vedrørende *nyere* arkivalier, hvilket stort set vil sige arkivalier efter 1857, er udarbejdet og udarbejdes registraturer i A4-format.

Ved siden af de egentlige registraturer over dokumenter, kort, tegninger og segl, forefindes registre af forskellig art til hjælp ved historiske undersøgelser, bl.a. et navne- og sagkartotek til alle udkomne årgange af Historiske Meddelelser om København, register over medlemmer af magistraten, de 32 mænds forsamling og borgerrepræsentationen (med data), fortegnelse over kommunale bestillingsmænd 1700-1906, navnerogister over personer anført i de ældste københavnske lavsprotokoller (-ca. 1720), navnerogistre til skattemandtaller 1694-1811, navnerogister over ansøgninger om embeder og bestillinger under overpræsdiæt, register til privilegier 1696-1772, register til stads-kammeren: udbetalte arveparter 1707-71, register til mag. 3. sekr. værgemålsprotokoller 1818-57 m.v. Forskellige hjælpemidler indfører i arkivalier vedrørende Københavns historie i andre arkiver, således

uddrag af københavnske skifter 1676-1771 (med registre), fortegnelse over københavnske lavsarkivalier m.m.

Der er i almindelighed ikke i nærværende registratur bemærket, når der findes registre til arkivalierne. Det var ved magistraten praksis at udarbejde navne- og sagregistre til resolutions- og referatprotokoller, sagjournaler m.v. I magistratens kopibøger findes almindeligvis navneregistre. Ved institutionerne kunne praksis svinge meget.

Stadsarkivets håndbibliotek, der omfatter 5.000-6.000 bind, især vedrørende Københavns historie, topografi, institutions- og personalhistorie m.v., står til publikums disposition på læseværelset (men ikke til hjemlån). Nye litteraturanskaffelser sker i samråd med rådhusbiblioteket.

I. DIPLOMSAMLINGEN OG »BØGER«

Registraturer over diplomsamlingen: ovennævnte eksemplar af reg. 1786 og et seddelkartotek (med henvisning til tryksteder i Kjøbenhavns Diplomatarium).

Diplomsamlingen omfatter 1. Privilegier og andre bestemmelser og anordninger for København og Christianshavn 1275-1840 (nr. 1-197), begyndende med bisp Peder Skjalmsens stadfæstelse af bisp Jacob Erlandsens privilegier og sluttende med den kgl. anordning af 1840 om kommunalbestyrelsen i København. 2. Magistratens pro officio tillagte benådninger etc. 1341-1780 (nr. 1-82). 3. Dokumenter vedrørende havnen 1454-1699 (nr. 1-10). 4. Adkomster til Vejerhuset 1281-1732 (nr. 1-11). 5. Dok. vedrørende accisen 1516-1768 (nr. 1-25). 6. Dok. vedrørende søtønderne 1533-1591 (nr. 1-4). 7. Privilegier, adkomster og andre dokumenter vedrørende Roskilde len 1641-1785 (nr. 1-39). (8. Udgået). 9. Diverse dok. 1492 ff. Gruppen, der også betegnes som »Stadsarkivets skødesamling«, suppleres stadig. 10. Dok. vedrørende de fattige 1508-1790 (nr. 1-52). 11. Dok. vedrørende kirkerne 1554-1761 (nr. 1-32). 12. Dok. vedrørende skolerne 1554-1785 (nr. 1-36). 13. Dok. vedrørende brandassurancekassen 1731-84 (nr. 1-40). 14. Kvittancer 1667-1787 (nr. 1-53).

En anden samling betegnes fra gammel tid med den ejendommeligt intetsigende titel »bøger« (titlen stammer fra registraturen af 1786). Den består især af protokoller, der overlevede branden i 1728, men også yngre ting er indgået i den. Der foreligger en udførlig fortegnelse i stadsarkivet. I det følgende er titlerne sammentrængt og normaliseret.

1. Magistratens vedtægtsbog 1505-1806, 1846. 2-3. Valkendorf-bøgerne fra 1582, henholdsvis afskrifter af stadens privilegier og jordebog over staden og dens stiftelsers ejendomme. 4. Afskrift af stadens privilegier fra slutningen af 16. årh. 5. do. over stadens privilegier m.m. ca. 1630. 6. Fortegnelse over de fattiges »fornåd« 1634. 7. Jordebog over stadens ejendomme 1658.

8.-20. *Peder Resens samlinger*, nemlig 8. Vedrørende Københavns privilegier m.v. 1681. 8a. Københavns beskrivelse I 1682. 9. Vedrørende Københavns rådhus, byting, arresthus, slutteri, rettersted etc. 1681. 10. De rette fattiges underholdning. I. Om Vartov. 10 a. De rette fattiges i København, handel og underholdning. II. Om konventhuset 1678. 11. Københavns stads husarmes bog etc. 1681 (2 ekspl.). 12. Kort underretning om de fattiges midler her i staden etc. 1670. 13. Om Vor Frues latinske skole etc. 1681 (2 ekspl.). 14. Stadens bortskyldige gæld 1659-1684. 15. Københavns laugs gamle og nye privilegier II. 1683 (I mgl.). 16. Københavns ferske- og brøndvand 1682. 17. Københavns inscriptioner, gamle og nye på epitafier etc. 1683. 18. En rigtig fortegnelse på gamle og nye privilegiers originalbreve etc. 1681-82. 19. Christianshavns beskrivelse. 20. do. 1682. 21.-22. Overført til andre fonds.

23. Brandkompagniets artikler 1681. 24. Afskrifter af privilegier. 25. Vedrørende hollandske satisfaktionspenge 1702. 26. Vedrørende engelske satisfaktionspenge 1706. 27.-32. Domme. 33.-35. Jordebog over stadens grunde 1746. 36. Sammenligning mellem grundtaksterne 1689 og 1755. 37. Kvittering for kapitaler, indbetalt af kuratorerne på rådhuset 1714-20. 38. Danzigs vilkår 1648. 39. Helsingørs privilegier. 40. H. S. Knop om mønt-, bank- og vekselvæsenet 1777. 41. Afskrifter af privilegier 1659-1764 (2 ekspl.). 42. Forhandlinger vedrørende enevoldsmagtens indførelse 10. september-17. november 1660. 43. Indskrifter i Roskilde domkirke. 44. Hans de Hofmann: *Corpus diplomaticum Hafniense I-II*. 1758. 45. Privilegieafskrifter.

46. Register over Chr. Aalborgs efterladte gods 1598. 47. Legatfundatser m.v. 48. Tjenester og bestillinger, bortgivet af magistratens enkelte medlemmer 1765-1805. 50. Jordebog over stadens udenbys grunde ca. 1796. 51. Jordebog over stadens inden- og udenbys jorder 1738. 52. Privilegieafskrifter. 53. Beregninger over Københavns gaders kvadratinhold 1777. 54. H. Malling: Københavnske vielser 1720-24 (opstillet ved kopulationsprotokollerne). 55. Københavnske stednavne fra markbøgerne 1682 (udenbys). 56. »Stadens Betieneringer« (fortegnelser over stadens embedsmænd fra 18. årh.). 57. Stadens inventarieprotokol 1780. 58. Fotografisk gengivelse af Det danske Kompagnis broderbog. 59. Til- og afgang i Københavns magistrat 1701-84. 60. Tegnebog vedk. Københavns borgerlige væsen 1794 (en samling oplysninger om kommunale forhold i København, forfattet af borgmester Johan Thomas Flindt). 61. Tegnebog vedk. Københavns borgerlige væsen ca. 1770. 62. Kongeloven (1765). 63. Københavns privilegier og stadsret.

II. STADENS 32 MÆND OG BORGERREPRÆSENTATIONEN

1. *De 32 mænd.*

Anm. De 32 mænds forsamling, forløberen for borgerrepræsentationen, oprettedes ved privilegierne af 24. marts 1659. Inventarium 1762; udat. reg. fra 1. halvdel af 19. årh.; nyere registratur (reg. 76).

Ekstrakt af forhandlingsprotokol 1684-1708. Jfr. Kjøbenhavns Diplomatarium III, s. 769-83.

Excerpter af de 32 mænds protokoller 1753-1819 med liste over stadens 32 mænd m.v.

Forhandlingsprotokoller 1753-1840 (den ældste af de bevarede forhandlingsprotokoller benævnes nr. 6). Resolutionsprotokoller 1789-1840. Kopibøger 1777-1815, 1825-40. Brevekstrakter 1825-40. Indkomne sager 1791-1840. Resolutionsprotokol vedrørende bestyrelsen af Niels Brocks og hustru Lene Bredahls legat 1806. Sager vedrørende forandring af De 32 mænds vedtægt 1821-22. Diverse.

Ang. arkivet fra De 32 mænds skole, se under Skoler.

2. *Borgerrepræsentationen.*

Anm. Borgerrepræsentationen oprettedes 1840. Reg. 76, 56, 20 e og 77.

Forhandlingsprotokoller 1842 ff. Journaler, kopibøger og journalsager 1840 ff. Det stående udvalgs forhandlingsprotokol og journalsager 1858 ff. Diverse sager, bl.a. fra borgerrepræsentationens legatkontor.

Ang. valgsager fra borgerrepræsentationsvalg, se under afsnit VII.

III. MAGISTRATEN INDTIL CA. 1858

Den kongevalgte magistrat, byens øverste administrerende myndighed, bestod efter udstedelsen af Københavns privilegier af 24. juni 1661 af en præsident (overpræsident), 2-4 borgmestre og et noget større antal rådmænd. Under den kommunale forvaltning hørte også, navnlig indtil Hof- og stadsrettens oprettelse i 1771, forskellige forretninger af retslig natur (Litt.: Egil Skall, Magistratens forretninger i midten af det 18. århundrede. Hist. Medd. om Kbh., årbog 1970, s. 11-22).

1. *Rådstueskriverens kontor indtil 1805.*

Seddelregistratur. Ældre registraturer: B og 1-6.

Indtil det 19. århundredes begyndelse havde magistraten kun ét sekretariat eller ekspeditionskontor, der lededes af rådstueskriveren. I perioden 1801-05 var kontorets virksomhed fordelt på 4 »hovedfag«. Enkelte uvæsentlige smågrupper er ikke medtaget i nærværende oversigt.

Følgende arkivalierækker findes:

Magistratens resolutionsprotokoller 1713, 1715-1801. Heri indførtes sagerne i den rækkefølge, hvori de indkom. Vedføjede bemærkninger redegør for deres videre behandling.

Magistratens kopibøger (1660)-1801. Er kun ca. 1690-1738 egentlige kopibøger med kopier af de fra magistraten udgåede skrivelser.

For det efterfølgende tidsrums vedkommende indeholder de magistratsens svarkoncepter indbundne sammen med de tilsvarende indkomne sager, således at de faktisk er bilag til resolutionsprotokollerne.

Magistratens indkomne sager 1722-1801. Er bilag til resolutionsprotokollen, men omfatter hovedsagelig sådanne sager som af den ene eller den anden grund ikke har fundet vej til kopibøgerne.

Kollegiebrevne 1704-13 (diverse år), 1715-1801. Består af skrivelser til magistraten fra statslige organer såsom Danske Kancelli, Rentekammeret m.v. samt breve fra fremmede magistrater, højerestående personer etc. Altså en slags brevbøger. Registrene hertil er ført i særskilte protokoller.

Hovedfagene 1801-04. Hvert af de 4 hovedfag indeholder resolutionsprotokoller, kopibøger, indkomne sager og kollegiebrevne. Sagsfordelingen var følgende: 1. hovedfag. Sager vedrørende ægteskab, overformynderi, skifter, kirker, skoler, legater, stiftelser, fattigvæsen, handel og søfart m.v. 2. hovedfag. Sager vedrørende lav, fabrikker, politi, visse bevillinger, tekniske anliggender m.v. 3. hovedfag. Sager vedrørende borgerskaber, pensioner, stadens betjening, regnskaber, skatter, Bistrup gods m.v. 4. hovedfag. Sager vedrørende sundhedsvæsen, providering m.v.

Rådstueprotokoller 1683-85, 1688-95, (1699)1701-1784. Var indtil 1725 i væsentlig grad protokol for rådstueretten. Indeholder i øvrigt proklamaer, formynder-, kurator- og værgebeskikkelser, borgerskaber, antagelser af oldermænd, rodemestre, kirkeværger etc., skibsattester m.m. Omfatter efter 1779 hovedsagelig borgerskabs- og formynder-sager.

Protokolpapirer 1718-1805 (1801-05 under 3. hovedfag). Er indtil 1779 at betragte som bilag til rådstueprotokollerne. Indeholder rådstueattester, skibsattester, arv- og gældsfragåelser etc. 1781 ff enkelte bilag til rådstueprotokollen (bl.a. jordemoderattester).

Borgerskabsprotokoller 1724 ff (fortsætter fra 1932 som næringsprotokoller). Afløste gradvis rådstueprotokollerne med hensyn til optegnelser om udstedelse af borgerbreve. Til læsesalsbrug har stadsarkivet ved excerpering fra de tidligste rådstueprotokoller fremstillet »borgerskabsprotokoller« for tiden indtil 1724.

Bilag til borgerskabsprotokollen 1727-1857. Heriblandt tilbageleverede borgerbreve samt attester o. lign. Er af stadsarkivet udskilt fra de indkomne sager som en særlig gruppe.

Protokol over sælge- og stadesedler for gadehandel 1773-1819. Ubevilligede ansøgninger om ret til handel med gamle klæder 1742-43, marskandiserbevillinger 1797-1814. Bevillinger til at handle med ostindiske og vestindiske varer ca. 1800.

Rådstuerettens domprotokoller 1685-1720 (diverse år), 1732-71, domssager 1702, 1705, 1715-71, voteringsprotokoller 1722-71, stævneprotokoller 1711-71 samt diverse konceptbøger og ekspeditionsregistre. Foruden stævninger indeholder stævneprotokollerne korte referater af forhandlingerne. Om rådstuerettens funktioner se E. Skall i Hist. Medd. om Kbh., årbog 1970, s. 13-41.

Magistraten som gældskommission (»den liden kommission«, jfr. Axel Linvald i Hist. Medd. om Kbh. 2, II, s. 420-21): Referatprotokoller 1720-67, domprotokoller 1721-22 og 1735.

2. Sekretariatene 1805-57.

Seddelregistratur. (Ældre registraturer: reg. 7 og 8).

Første sekretariat (1805-57) ekspederede ægteskabs-, overformynderi-, skifte-, kirke-, skole-, begravelses-, handels- og skibsfartssager, visse ansøgninger m.v.

Andet sekretariat (1805-57) ekspederede borgerskabs-, nærings-, sundheds-, politi- og regnskabssager samt sager vedrørende den tekniske forvaltning, Bistrup gods m.v.

I 1817 blev oprettet et tredje sekretariat til behandling af overformynderisager, og herunder administreredes også de stiftelser og legater, som hørte under magistraten.

Fra 1. og 2. sekretariat haves journaler, kopibøger og indkomne sager, herunder kollegiebreve. Særlige sagerækker udgøres af separations og skilsmisssager samt værgemål (1. sekr.) og borgerskabssager (2. sekr.) Om borgerskaber se i øvrigt under rådstueskriveren, om Brændemagasinet se gruppe VII.

Fra 3. sekretariat haves journaler og journalsager 1830-57, væрге-

målsprotokoller, -dokumenter og -regnskaber 1818 ff (adskillige går ud over 1857-grænsen), afkald 1849-57, forskellige regnskabsarkivalier samt dokumenter vedrørende ejendomme, hvori der var anbragt kapitaler (også uden for tidsgrænserne 1805-57).

Til sekretariaternes arkiver knytter sig kontorregnskaber med bilag 1805-58.

3. Rådstueskriverens og sekretariaternes diverse sager.

Akter vedrørende branden 1728 og den påfølgende genopbygning.

Fortegnelser over helt eller delvis ødelagte ejendomme. Mandtal. Magistratens betænkning vedrørende kreditorer og debitorer. — Den kombinerede kommission af november 1728 vedrørende byens forhold efter branden 1728 (arkivet består af en enkelt pakke). Prioritetskommissionen af 1729 (kgl. reskripter, koncepter og optegnelser til forestillinger, protokol over forhandlinger med kreditorer og debitorer, betænkning m.v. vedrørende udlånte offentlige og umyndiges midler, indkomne breve m.v.). Bygningskommissionen af 18. marts 1729 (grev Chr. D. Reventlows resolutioner, register til deliberationsprotokol, indkomne breve, indkaldelser, justitsprotokol, protokol over bevillinger til genopbygning, forskrivningsprotokol, dok. vedrørende forpligtelser til at bygge med grundmur, relationsprotokol, fortegnelse over byens håndværksmestre og svende, protokol over udenbys mestre og svende, som har anmeldt sig i kommissionen, dokumenter vedrørende bygningsmaterialer, gaderegulering m.v.). Se i øvrigt Hist. Medd. om Kbh. 2. rk. II, s. 65-70.

Akter vedrørende mindre omfattende katastrofer 1776 og 1778.

Akter vedrørende branden 1795: Sager vedrørende magistratens foranstaltninger til hjælp for de brandlidte 1795-99. Kollektkommissionens arkiv 1795-99, bl.a. med fortegnelser over brandlidte og udelinger til dem. Den kommunale afregningskommission 1795-99 (forhandlingsprotokoller med bilag, afregningsprotokoller m.v.). Erstatningsfondskommissionen 1796-1814 (deliberationsprotokoller, korrespondance, jordebog m.v. vedrørende stadens udenbys grunde, regnskaber etc.), herunder dokumenter vedrørende Nikolaj kirkes nedlæggelse. Overformynderiet 1795-96, skr. vedrørende ejendomme, hvori overformynderiet er panthaver.

Akter vedrørende genopbygningen efter bombardementet i 1807: Gadereguleringskommissionen 1807-13 (en enkelt pakke). Den kommunale afregningskommission 1809-17 (forhandlingsprotokol, regnskabsprotokol m.v.).

Protokol over prokuratorbeskikkelser 1740-71. Ekstrakter af højesteretsdomme 1697-1772. Skibsfartssager 1742-1857 (herunder fortegnelser over skibe og fartøjer hjemmehørende i København 1767 ff og lister over ind- og udgående skibe ved Københavns toldkammer 1742-45, 1760-62 og 1791 ff m.m.). Syns- og taksationsforretninger (a. vedrørende ejendomme, 1712-1920, rådstueskriverkontorets samordnet med magistratens 2. sekretariats og magistratens 1. afdelings vurderinger efter matrikuleringen af 1807 (er udførlige beskrivelser af ejendomme, som regel foretaget i anledning af optagelse af prioritetslån) b. vedrørende skibe og skibsladninger 1712-1864 (fra 1858 magistratens 1. afdeling) og c. vedrørende effekter 1712-1857). Protokoller over syns- og taksationsforretninger 1821-57. Sager vedrørende brændemagasinet 1757-99. Sager vedrørende arresthuset 1688-1751 (div. år). Sager vedrørende børnehusets kapitaler og ejendomme 1646-1759. Beskikkelser og bopælsfortegnelser for jordemødre 1806-59. Sager vedrørende favnsættere og læssere 1761-1857. Sager vedrørende brandforsikring og brandsession 1731-98. Indberetninger om ind- og udførsel af levnedsmidler og brænde 1784-1844. Port- og passagepenge angående 1736-1857. Lygtevæsenet ang. 1819-58. Ansættelse af rodemestre ang. 1810-59. Huslejhjælp ang. 1761-99 og 1832-45. Markedspas o. lign., div. år (alfabetisk ordnet 1775-1826). Stadesedler for gadehandel 1773-1864. Torvepriser, priskuranter etc. 1728-1851 (div. år). Papirer vedrørende kaperbreve 1810-19. Sessionssager 1852-57. Præste-, degne- og klokkerpenge ang. 1839-64. Sager vedrørende sundhedspas 1831-33. Sager vedrørende justitskassen (bøder og inddrivelser) 1736-71. Kontorregnskaber m. bilag 1771-1804. Edsformularer. Diverse ujournaliserede sager 1687 ff.

Regnskaber for magistratens indkomster til dels med bilag 1696-1771 (reg. 31).

IV. STADENS OPPEBØRSLER OG REGNSKABSVÆSEN TIL CA. 1862

De oppebørsler, som blev varetaget af kommunalstyret, dels på egne, dels på kongens vegne, forvaltedes af de magistratsvalgte kærner og rodemestre og den kongevalgte stadskonduktør (fra 1690).

Kærnerhvervet udførtes oprindelig af magistraten, men fra slutningen af det 16. årh. var kærner- og rodemesterbestillingerne borgerlige ombud. I 1814 fik kærneren samt kassereren og bogholderen ved kærneriet tillige med formanden for rodemestrene instrukser som magistratsembedsmænd. Instrukserne approberedes ved kgl. reskript af 29. december 1814. 1862 omlagdes skatteforvaltningen, og der oprettedes et særligt skattekontor.

Stadskonduktørens embede blev oprettet i 1690. Dets indehaver skulle holde stadens ejendomsmatrikel i orden og (indtil 1904) udarbejde grundlaget for påligningen af ejendoms- og grundskatterne og foretage ligninger.

Udførlig redegørelse for skatter og skatteforvaltning i F. Molde: Københavns Skattevæsen 1862-1912 (Hist. Medd. om Kbh. 1, III, s. 305-415), der også behandler forholdene før 1862. — Stadskonduktøren i København 1690 — 6. oktober — 1940. Geddes Kort 1757. Udg. af Københavns Kommunalbestyrelse 1940. — Københavns Kommunalkalender (spec. årg. 1931). — Se i øvrigt Københavns bibliografi II, 1958, s. 171-79.

Nyere registraturer: seddelregistratur over kærnerarkivet og registratur over stadskonduktørens arkiv (reg. 41). Ang. regnskaber for enkelte skatter se også reg. 31.

En del af arkivmaterialet vedrørende stadens oppebørsel er fra gammel tid opstillet efter praktiske (eller tilfældige) kriterier, uden hensyn til arkivaliernes embedsmæssige oprindelse. En udskillelse efter fonds vil næppe være gennemførlig nu.

Grundlaget for beskatning var *grundtaksten*, *grundtakstmatrikler*, og *matrikelregistre*. Heraf opbevares årgangene 1653 (afskr.), 1661, 1668, 1674, 1677, 1687, 1689, 1755, 1806-1921.

Anm. I 1689 indførtes matrikelnumre, der imidlertid ændredes, først i 1755, senere i 1806. De sidste er de nu gældende. Ang. beskat-

ningen af udenbys grunde, se F. Molde i Hist. Medd. 1, III, s. 310. Fra 1859 indførtes gadenumre.

Af *skattemandtaller* haves bl.a.:

Indkvarterings- og næringsskat 1694-1829 (div. år). I 1829 blev indkvarteringskatten inddraget under grundskatten.

Renovationsskat (1702) 1712-1809 (div. år). I 1829 blev også denne skat inddraget under grundskatten.

Vægterpenge 1729-1829 (div. år). I 1829 inddraget under grundskatten.

Lygte- og sprøjteskat (1721) 1722-1829. Derefter inddraget under grundskatten.

Grundskat 1830-61 (ca. 1870).

Bygningsafgift 1803 – ca. 1875 (div. år). Afløses af arealskatten.

Vandskat 1812-61.

Brolægningsafgift 1780-ca. 1875 (div. år).

Hesteskat 1825-71.

Ildstedskat 1812.

Formue-, kop-, heste- og karosseskat 1743.

Præste-, degne- og klokkerpenge 1815-17, 1819, 1837, 1865, 1879-81. Diverse mandtal over kirkelige afgifter 1879-81.

Til en del af skattemandtallerne 1694-1811 har stadsarkivet udarbejdet navneregistre.

I en diverse-gruppe kaldet »*skatter*« (lb. nr. 1-38) af et noget tilfældigt indhold findes sager, memorialer, mandtaller m.v. vedrørende skatter og afgifter ca. 1680-ca.1870, bl.a. ang. paryk-, fontange- og folkeskatten, ekstraskatterne, embedsskatten, kvartprocentskatten, toprocentafgiften, ildsteds- og mobilieskatten, prinsessestyr, fragtafgift, skat til forplejning af de russiske tropper i Holsten 1814 ff, borgervæbningsskat, skorstensfortegnelse 1800, skatten af kældre, skatter af kongelige grunde, skatten af embedsmænds friboliger, krigsskatten 1848-52, arveafgifter, afgifter af gårdspladser og byggegrunde, kongelige skatter og byskatter, skattefritagelse m.v.

Kæmnerarkivet indeholder breve 1694-1861 m. reg., journaler (1734-1800) 1800-61, konceptbreve 1829-61, kopibøger 1771-1861, ekstrakt af kæmnerregnskaber 1660-1720, kæmnerregnskaber 1673-

78, 1707-1840. I sidstnævnte, hvortil der findes bilag 1730-1840, indførtes stadens indtægter, f.eks. af deponerede arveparter, fæste og leje af stadens grunde og huse, af blegdammene, vængerne, fællederne, græsning, Bistrup gods, accisekontoret, *kopulation (bryllupsafgift, førtes i særlige protokoller 1735-1868, hvortil der er udarbejdet registre; man finder deri mandens navn og sognet, hvori vielsen skulle foregå)*, borgerskab, torvestader (amagerbønder, handlende med frø, fedevarer o.a., fiskeblødere, slagtere, rebslagere, valbybønder o.a. er nævnt med navne), solgte grunde o.m.a. Endvidere indførtes udgifter: renter af gæld, udbetalte arveparter (hertil register 1707-71), lønninger til borgmestre, rådmænd, embedsmænd, portnere, mellemliggere, stadstamburer, udgifter til rådhuset, materialgården, arresthuset, slagterboder, eksercerhuse, brændemagasinet, rettersteder, gader, broer, veje, kanaler, kirkegårde, ankerkranen, prøver ved Vejerhuset m.v.

Kæmnerens arkiv indeholder desuden jordebøger 1745-1861, fæste-protokoller, fæstebreve og lejekontrakter vedrørende stadens grunde 1694-1882, hovedbøger 1796-1846 og kassebøger 1791-1862.

Blandt kæmnerens diverse sager findes forskelligt vedrørende stadens kasse, bankhæftelsen, bomhuse og bomafgifter, slagterboder og andre butikker samt lofter og torvestader, fiskeriet i Kalvebod strand, forskellige tjenester, kolerabarakkerne, stadens jorder, stadens lån, renovation, opmudring, auktioner over kreaturer og heste, Amagers udskiftning, den specielle økonomiske komité 1850-58, arveløse kapitaler, bispetienden, diverse regnskabsprotokoller m.v.

Kæmneriets hovedkasse 1815-40, stadens hovedkasse 1841-57: Stadens regnskaber 1815-57 m. bilag. Endvidere kopibøger 1824-58, hovedbøger 1815-57, bihovedbøger 1841-57, journaler 1815-57, journaler over indtægtsordrer til hovedkassen 1829-58, kassebøger 1815-23, kontrakassebøger 1841-57, hovedbøger over kgl. skatter 1843-59, journaler over kgl. skatter 1843-57, kassebog over kgl. skatter 1815-23, do. over kgl. o.a. skatter 1857, afregninger med rodemestrene 1815-55 (div. år), kassejournal over stadens lån af 1854-60, kvitteringer for gager og pensioner 1841-57, balancebøger 1815-41, inventariebog over stadens faste ejendomme 1841 ff, obligationsprotokol 1846-50, diverse regnskabsprotokoller 1842 og 1851.

Af *stadskonduktørembedets* arkivalier kan nævnes journaler, kopibøger og journalsager 1853 ff, protokoller m.m. vedrørende bygningsafgiften 1802 ff (bl.a. protokoller vedrørende samtlige afgiftspligtige bygninger 1802-1858, kvartervis indeholdende tegninger af hver grund i målestok 1:240 med angivelse af bygningernes art og mål, etageantal m.v.; efter 1858 må tilsvarende oplysninger (om ombygninger o. lign.) søges i Bygningsvæsenets arkiv), vedrørende skatter og afgifter m.v.

I stadsarkivet opbevares endvidere magistratens eksemplar af opmålingsbøgerne vedrørende den generale opmåling 1755 (1 bd. for hvert kvarter). Stadskonduktørembedet opbevarer selv en del af sine ældre arkivalier, således bl.a. målebrevne 1702 ff, se i øvrigt »Stadskonduktøren i København 1690 – 6. oktober – 1940. Geddes Kort 1757« (1940) s. 15, idet der dog siden 1940 er sket enkelte ændringer.

Diverse regnskabsarkivalier (smågrupper registreret i reg. 31) omfatter bl.a. regnskaber vedrørende Børnehuset 1759-1846, kornmålingen 1730-1849, renovationsvæsenet 1702-1825, rugmagasinet 1781-1816, »Snorrebroen« på Christianshavn 1791-93, vejerhuset 1732-1857, vejvæsenet 1797-1858, vragerbroen 1730-1828, vægtervæsenet 1725-1863, forskellige stiftelser og diverse skatteoppebørsler.

V. FATTIGVÆSEN OG FORSORG TIL CA. 1880 (1885)

Seddelregistratur. Diverse ældre registraturer, jfr. Reg. over registraturer. I reg. 27 en administrationshistorie.

Gavebreve og fundatser 1508 ff (nr. 1-54). Se under I. Diplom-samlingen og »Bøger«.

Aflevering 1971 (nr. 55-74). Indeholder bl.a. Henning August m.fl.'s samlinger vedrørende Københavns fattigvæsen (afskrifter af forestillinger, resolutioner, gavebreve, bygningsbeskrivelser m.m.) samt

trykte plakater, anordninger o. lign., heriblandt den trykte betænkning afgivet 1855 af Den til at gøre forslag om Almindelig Hospitals reorganisation 1853 nedsatte kommission.

Nr. 75-100 reserveret.

Fattigvæsenets diverse sager (nr. 101-45). Heri bl.a.: diverse kvitteringer 1711-22, sager vedrørende fattigvæsenets overgang fra Plejeanstalten til magistraten 1781, generalregnskab og kvitteringer 1781-99, dok. vedrørende fattigkommissionerne 1795-1802, memorialer 1737-99, dok. vedrørende den alm. plejeanstalt, plejekommissionerne, fattigvæsenet af 1799, Nikolaj sogns arbejdsanstalt m.v. 1771-1800, Vor Frue sogns plejekommissions forhandlingsprotokol og kopibog 1786-99, dok. vedrørende Almindelig Hospital, Abel Cathrines stiftelse, Bleggården og fattigvæsenets stiftelser 1765-1857, dok. fra kommissionen af 1795 vedrørende fattigvæsenet 1781-96, dok. vedrørende rådstuens fattigkasse 1757-71 og 1819, ujournaliserede sager med register 1782-1840, sager vedrørende fattigvæsenets institutioner 1858-71, indberetninger til magistratens 3. afdeling fra Ladegården, Almindelig Hospital m.v. om de anbragte 1872-75, landetatens pensionister (herunder de på Christians Plejehus Depot anbragte) 1799-1851, søetatens pensionister 1799-1840, chatolkassernes pensionister 1800-34, indkomne sager 1709, 1713, 1723-1800 og u.å., sager vedrørende løn og pension til ansatte under fattigvæsenet og deres enker 1806-58, fattigvæsenets styrelse 1708-1846, kapitaler og ejendomme (1728)-1841, kancelliråd Henning Augusts samlinger vedrørende fattigvæsenet 1574-1821, kollektbøger 1799-1808, dok. vedrørende Alm. Hosp., Abel Cathrines Hosp., uldmagasinet og friskolerne 1774-1842 (div. år), sager til plejedirektionen fra sognekommisionerne 1777-99, direktør H. H. Herforth's forslag til indretning af Alm. Hosp. 1843-57 (div. år), til- og afgangslister for konfirmerede og ukonfirmerede børn i Alm. Hospital samt for Christians Plejehus Depot i Alm. Hosp. 1870, fortegnelse over det københavnske fattigvæsenets stiftelsers og legers kapitaler 1823 m.v.

Borgmester Schäffers papirer vedrørende fattigvæsenet 1822-42 (nr. 146-48).

Overpræsident Kierulffs papirer vedrørende fattigvæsenet 1816-46 (nr. 149-52).

Omordningen af Almindelig Hospital 1864-65 (nr. 153).

Fattigskatten 1762-1861 (1875) (nr. 154-75). Heri beregninger vedrørende skattens påligning, regnskaber m. bilag samt dok. vedrørende betalte penge til fattigbøssen på rådstuen i forbindelse med opnåelse af borgerskab 1813-75.

Fattigvæsenets opklædningsmagasin 1812-37 (nr. 176-97). Heri bl.a. skrivelser 1818-37, referatprotokol 1818-35, regnskabsbog 1818-36, varebøger 1812-33, kontra- og kontobøger 1812-17, bøger over udleveret beklædning 1818-33, bøger over modtagne og udleverede varer 1822-35, indstillingslister 1818-34, regnskaber 1818-34, dok. vedrørende de af dronningen opklædte børn 1822-37.

Fattigvæsenets direktion 1798-1820 (nr. 201-05). Heri deliberations- og forsamlingsprotokoller 1798-1820.

Fattigvæsenets formænd 1799-1815 (nr. 206-72). Heri formændenes kommissions- og forsamlingsprotokoller (heri registre) med sager 1799-1815.

Den administrerende direktion for fattigvæsenet 1816-37 (nr. 273-571). Direktionsprotokoller (heri registre) med sager 1816-37.

Fattigvæsenets sekretariat 1838-57 (nr. 572-889). Referatprotokoller (heri registre) med sager 1838-57.

Rækken af referatprotokoller og sager fra fattigvæsenets sekretariat fortsætter i magistratens 3. afdeling. Herfra er de afleveret til stadsarkivet til og med årgang 1880 (nr. 890-1212).

Fattigvæsenets stiftelser 1817-71 (nr. 1213-1313). Referatprotokoller 1817-71.

Anm. Stiftelserne var bl.a. Almindelig Hospital, Abel Cathrines Stiftelse, St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse, Vartov, Opfostringshuset, arbejdsanstalterne, Christians Plejehus' Depot m.fl.

Fattigvæsenets hovedmandtaller (almisseprotokoller) 1799-1857 med registre (nr. 1315-28).

Rekapitulation over summerne af ekstrakter af Københavns fattigvæsens hovedmandtalbøger 1829 (nr. 1329).

Fattigvæsenets forsørgelsesprotokoller 1799-1880 (nr. 1330-1454).

Fattigvæsenet. Protokoller vedrørende interimshjælp 1816-80 (nr. 1455-1551).

Fattigvæsenets sygeprotokoller, husvildeprotokoller m.v. 1865-80 (nr. 1552-1613).

Fattigvæsenets politikommission ang. 1802-62 (nr. 1614-24). Er kommissionsprotokoller 1802-62, referatprotokol 1819-26 og kopi-bøger for Garnisons arbejdshus og fattigvæsenets politiskrivertjeneste 1832-40.

Fattigvæsenets protokoller over konfirmerede 1814-62 (nr. 1625-46).

Fattigvæsenets protokoller over plejebørn 1860-69 (nr. 1647-57).

Fattigvæsenets dødeprotokoller 1799-1864 (nr. 1658-63).

Ansøgninger om ansættelse i fattigvæsenet 1798-1859 (nr. 1664-74). Vedrørende apotekere, bude, bygmestre, inspektører, jordemødre, kogekoner, kontorbetjente, kvartermestre, læger, lærere, lærerinder, oldfruer, opsyn, portnere, vægtere, økonomi- og inventarieskrivere og økonomer.

Ansatte i fattigvæsenet 1793-1858 (nr. 1675-98). Vedrørende forstandere, de ansatte ved plejehusene, polititjenesten, arbejdshusene, oplædningsmagasinet og Ladegården samt præster, degne, fattigfogder, direktøren, kommitterede, sygeopvarterster, jordemødre, gymnastiklærere, de ansatte ved medicinaldispensationsanstalten, betjente, bude, læger, lærere og lærerinder.

Fattigvæsenets medicinalvæsen og dispensationsanstalt 1813-51 (nr. 1699-1716). Medicinalprotokoller 1819-37, sager til samme 1819-37, kassebog for dispensationsanstalten 1839-51, hovedbog for samme 1849-50, journaler for samme 1849-51, sager vedrørende samme 1813-51.

Fattigvæsenets skolekommission 1798-1859 (1874) (nr. 1717-21). Deliberationsprotokol 1799, kommissionsprotokol 1805-15, beretninger fra skolerne 1798-1859 m.v.

Fattigvæsenets prioriteter, obligationer, legater og fonds 1798-1882 (nr. 1722-1825). Koncepter og genparter af panteobligationer, gælds-breve, vurderingsforretninger m.v. 1798-1882, annotationer og beregninger vedrørende Almindelig Hospitals legater m.v. 1799-1836, sager vedrørende panteobligationer og prioriteter 1802-64, sager vedrørende prioriteter uden for København 1842-59, sager vedrørende fattigvæsenets gæld til banken m.v. 1800-49, obligationsbøger 1799-1824, fortegnelse over fattigvæsenets stiftelser, arbejdshus og legaters kapitaler før og efter rigsbankforordningen af 5. jan. 1813, designationer over fattigvæsenets rentebærende kapitaler 1807-80, tak-

sationsforretning over de bygninger, hvori fattigvæsenet har prioriteter indestående 1824, omvurderinger af fattigvæsenets panter 1832-58 (div. år.), beretning om fattigvæsenets og dets stiftelsers legater og fonds 1838-40 m. bilag etc. 1794-1838, sager, ekstrakter m.v. vedrørende legater og fonds (1579)-1882, legatbreve og testamenter ca. 1810, tabellarisk fortegnelse over legater og fonds til Københavns fattigvæsen og underliggende stiftelser fra de ældste tider til 31. december 1835 (samlet af Henning August 1839), omregning af legater og renter ca. 1813-24, beretning til Danske kancelli om fattigvæsenets stiftelser og legaters kapitaler 1821-29, fortegnelse over legater og fonds under fattigvæsenet ca. 1840, udskrift af kommissionsberetning ang. St. Hans Hospitals og Claudi Rossets stiftelses legater og fonds 1843, legatsager, alfabetisk ordnet efter legatstifternes navne hovedsagelig fra 18. og 19. årh. med et register fra ca. 1830, da samlingen synes oprettet; den er derefter fortsat, dens yngste til stadsarkivet afgivne bestanddele er fra 1880'erne.

Fattigvæsenets protokoller og sager ang. mulkter og bøder 1817-1926 (nr. 1826-34).

Fattigvæsenets diverse sager (nr. 1835-58). Heri bl.a. Ladegårdskommissionens deliberationsprotokol 1822-24, referatprotokol for kommissionen for fattiges beskæftigelse i København 1829-30, arbejdsregnskabsbog ved fattigvæsenets uldmanufaktur i forrige St. Hans Hospitals bygninger 1828-29, referatprotokol for fattiggården 1862-70, sager vedrørende Ladegården 1828-48, sager vedrørende koppehospitalet på Søkvæsthuset 1825-34, 1860-62, sager vedrørende husene på Toldbodpladsen 1817-69, protokol vedrørende afleveringen af fattigvæsenet fra magistraten til fattigdirektionen 1799, sager desangående 1787-1800, sager vedrørende planen af 1799 1790-ca. 1840, subskriptionslister for frivillige bidrag til understøttelser 1799-1800, bog over almisser 1799-1809, fortegnelse over betalingen for mad til almisselemmerne 1801, skøder og adkomstbreve 1802-07, kgl. resolutioner til øernes provideringskommission 1811-18, fortegnelse over forsørgelsesforstandere ved fattigvæsenet 1819-65, fortegnelse over arbejde udført i fattigvæsenets skoler og stiftelser 1833-43 m.m.

Fattigvæsenets revisionskontor, bogholderkontor og kassererkontor m.v. 1804-85 (nr. 1859-1942). Protokol over dokumenter beroende i fattigvæsenets dokumentkasse ca. 1840-55, referatprotokol for fat-

tigvæsenets revisionskontor 1804-07, 1817-35, 1841-59, do. for fattigvæsenets bogholderkontor 1835-40, 1842-48, kopibog for fattigvæsenets kassererkontor 1857-82, bog over fattigvæsenets faste indtægter 1850-54, oversigt over fattigvæsenets regningsgæld 1837-38, lønninger m.v. ved Plejeanstalten 1780, udkast til lønningsreglement for fattigvæsenet ca. 1800, fattigvæsenets ansatte samt deres gager m.v. 1809, fattigvæsenets lønningsreglement 1810, lønningstillæg 1812, løn-anvisning og lønningslister 1813-1885, personalefortegnelser 1855-84 og 1894, gageforskud m.v. 1835-45.

Fattigvæsenets regnskaber 1799-ca. 1885 (nr. 1943-2253). Heri hovedbøger (hovedpengeregnskaber), kassebøger, regnskabsjournaler, afskrivningsbog over legatrenters udbetaling o.a.

VI. MAGISTRATEN M.V. FRA CA. 1858

Anm. Oversigten over disse arkivalier er her yderst summarisk, navnlig vedrørende de nyeste og endnu utilgængelige grupper. Til det meste findes imidlertid udførlige *registraturer* i stadsarkivet. Jfr. B. Stadsarkivets arkivalier og hjælpemidler. Almindelige bemærkninger. – Opmærksomheden henledes på, at de mange særjournaler og -sager, der fandtes i ældre tid, efterhånden almindeligvis inddrages under hovedjournalerne. Med hensyn til sagfordelingen mellem afdelingerne og med hensyn til disses og institutionernes administrationshistorie henvises generelt til *Københavns kommunalkalender*. – Ved rækker af protokoller og sager vil oftest kun begyndelsesåret være anført, idet stadsarkivet til stadighed modtager afleveringer. Ang. kommissioner etc. se iøvrigt afsnit VII. En del kommissioner, udvalg, nævn etc., hvis afleverede arkivalier er af helt ny dato (dvs. ikke går længere tilbage end ca. 1960) er ikke medtaget.

1. Den samlede magistrat.

Forhandlingsprotokoller 1860 ff.

2. Overpræsidiets.

Journaler, kopibøger og journalsager (vedr. den samlede magistrats

forretninger) 1858-69. Kommunejournal 1891-1946. Sager til samme 1891-1937. Ansøgninger om embeder o. lign. 1858-1900.

Anm. Overpræsidiets sager i øvrigt i Landsarkivet for Sjælland.

3. *Overborgmesterens afdeling.*

Anm. Oprettet 1938. Sager vedr. stadens økonomi henlå før denne tid under magistratens 2. afdeling.

Overborgmesterens sekretariat.

Sager 1938 ff.

Regnskabsdirektoratet.

Tidl. navne: Magistratens 2. afdelings Bogholderkontor (1858-1900), Staden Københavns Hovedbogholderkontor (1900-1906), Direktoratet for Stadens Hovedbogholderi og Revision (1907-1938).

Herunder Kontoret for lønnings-, pensions- og enkeforsørgelses-sager (1917-1926, udskilt som Løndirektoratet), Kontoret for stadens lån (1920-1969) og Budgetkontoret (1938-1966).

Stadens hovedkasse, oprettet 1814, henlagdes 1954 under Regnskabsdirektoratet.

Journaler, kopibøger og journalsager 1906 ff.

Direktoratet for stadens revision.

Journaler og journalsager 1937/38 ff.

Skattevæsenet.

Se også afsnit IV.

Skattekontoret: Kopibøger 1861-87. Journaler med sager 1862-87.

Ligningskommissionen: Forhandlingsprotokoller 1861-87. Kendelsesprotokoller 1862-87. Journaler 1888-1905. Kopibøger 1888-1904. Journalsager 1888-1904.

Overligningskommissionen: Forhandlingsprotokoller 1862-1904. Kendelsesprotokoller 1877-1904.

Skatterådet og 1. ligningskontor: A-journaler med sager 1888-1915. B-journaler 1888-1908. B-sager 1888-1915. Journal I med sager 1905-25. Kopibøger 1905-25. Kopibøger I 1915-24. Sager vedr. fraflyttede skatteydere, alfabetisk ordnet 1924-44.

2. ligningskontor: Journaler og kopibøger II 1918-25. Journaler III 1918-25. Journalsager III 1912-25. K-journaler 1916-20. Sager vedr. dødsboer 1913-14. Sager vedr. døde skatteydere, alfabetisk ordnet 1912-49. Eksekutoranmeldelser 1916-22.

3. og 4. ligningskontor: C-kopibøger 1918-24. C-journalsager (bl.a. vedr. selskabsskat) 1904-29. D-journaler (bl.a. vedr. mellemkommunal fordeling af aktieselskabernes skat) 1907-24. D-journalsager 1907-34. Sager vedr. udgåede aktieselskaber, alfabetisk ordnet 1928-41.

Overskatterådet: Kendelser 1904-13. Koncepter til samme 1904-13. Journalsager 1904-13. Hovedregister 1904-20.

1. ekspeditionskontor: A-journaler med sager 1916-24. B-journalsager 1916-24.

2. ekspeditionskontor: E-journaler med sager 1916-24, do. kopibøger 1920-24.

Ejendoms- og motorkontoret: E-journaler og do. kopibøger 1925-29. E-journalsager 1925-39.

Bogholderikontoret: Journalsager 1907-24.

Erhvervsskatteudvalget: Forhandlingsprotokoller 1914-36. Kopibøger 1914-30. Brevkopier 1934-38. Journaler over skatteklager 1914-38. Voteringsark 1914-38. Kendelser 1914-38. Alfabetisk ordnede skattesager 1918-23. Diverse mandtal til erhvervsskat.

Skattevæsenets diverse sager, heriblandt: Skatteansættelser 1862. Dokumenter vedr. den overordentlige skat 1867. Sager om byggepladser og gårdsrum 1868-69. Regnskaber vedr. brolægningsskatten 1868-1927. Vejskatter, brolægningsskat m.v. 1901-14. Mandtal over teatre, varieteer og dansesaloner m.v. 1912-47. Afgifter af natbeværtninger 1924. Fortegnelser over jordebogsafgifter af de indlemmede distrikter. Formueopgørelsen i h.t. lov af 12. juli 1946. Skattebøger 1862ff. Se iøvrigt under III. 3. Forvaltningen af stadens oppebørsler.

Løndirektoratet.

Lønnings- og pensionssager 1927ff. Personalsager 1907ff. Overenskomster 1902ff. Diverse sager, kartotek over tjenestemænd og pensionister.

Elevtilsynskommissionen.

Hovedjournalsager 1952 ff (forud herfor blandt løndirektoratets sa-

ger). A-sager (assistentelev- og underassistent-sager) 1933ff. K-sager (kontorassistent- og aspirantsager) 1952ff.

Pensioneringsrådet.

Journal-sager 1920ff. Journaler 1925ff.

Regnskabsrådet.

Mødesager 1940ff.

Økonomikontoret og ejendomsdirektoratet.

Stadens faste ejendomme administreredes indtil 1861 af kæmneren, 1861-79 af økonomiforvalteren, 1879-1918 af stadens økonomikontor, derefter af Direktoratet for stadens faste ejendomme (ejendomsdirektoratet). (Om ejendomsdirektoratets historie og organisation se reg. 39.) – Referatprotokoller 1903-20, 1929ff, kopibøger 1861ff, hovedjournaler 1862ff, hovedjournal-sager 1862ff, 3. kontors sager (sager vedr. udlejning af jorder) 1928ff, byggestøttejournaler 1933ff, byggestøttesager 1933ff, ombygningssager 1909-20, husafdelingens journal og sager 1928-38 (fortsættes som direktoratet for Københavns kommunes beboelsesejendomme), tilflytterjournaler 1924-33, diverse.

Se også under Privatarkiver: Direktør Knud Bjerregaards arkiv.

Bistrup.

Se under afsnit VII.

Den kommitterede til byggeriets industrialisering.

Civilingeniør V. Simonsens arkiv 1963-67 (reg. 86).

4. *Magistratens 1. afdeling.*

Direktoratet for stadens almindelige øvrighedsforretninger.

Anm. Magistratens 1. afdelings sekretariat oprettedes 1858. I 1947 ændredes betegnelsen til *Direktoratet for stadens almindelige øvrighedsforretninger*.

Journaler, kopibøger og journal-sager 1858ff.

Bevillingsnævns-sager 1913ff. Beværterbevillinger vedr. 1912ff. Billard- og keglebaneafgift vedr. 1881-1930. Borgerskaber og næringssager 1858ff. Borgerlige vielsesprotokoller 1851ff. Brændevinsafgift vedr. 1858-1918. Fallitanmeldelser 1858-65. Favnsættere og læssere vedr. 1858-69. Firmaregistrering (Handelsregisteret) 1862ff.

Gl. Kloster vedr. 1935-65. Hjemstedsbeviser for udviste sønderjyder 1871-1909. Indfødsretssager 1916ff. Legatsager 1858-96 (se iøvrigt under legatkontoret). Lysningsjournaler 1923-69. Markedspas 1886-89. Nævningelister vedr. 1919ff. Opfostringshuset vedr. 1859-1965. Prøvelser af ægteskabspapirer 1970ff. Option vedr. 1920-24. Politivæsenet vedr. 1863-77. Skibe i udenrigsfart 1858-66. Sønæring 1862ff. Torvepriser m.v. 1865-1930. Valgsager 1933ff (se også under Statistisk kontor). Vartov-sager, se under VIL Vejning og måling vedr. 1938-65. Voldgiftssager 1912ff. Vurderinger 1858ff. Værger og værgemål vedr. 1859-1965. Diverse, bl.a. vedr. stiftelser.

Begravelsesvæsenet.

Journaler 1861ff.

Anm. I stadsarkivet opbevares registersedler til begravelsesprotokollerne 1805ff, idet de dog først er komplette fra 1887. Protokollerne beror hos begravelsesvæsenet.

Huslejenævne 1916-31.

Arkivet er delvis kasseret. Samtlige forhandlingsprotokoller og journaler er dog bevaret tillige med sagerne fra fælleskontoret, overnævnet, 4. bolignævn, 1. forretningslokalenævn, nordre fremlejenævn og tilflytternævnet.

Magistratens legatkontor.

Journaler og journalsager 1897ff. Diverse.

Rådhusbiblioteket.

Forhandlingsprotokol for bestyrelsen 1896-97. Dagbog 1897-1907. Kopibog 1897-98. Diverse.

Skoledirektionen (skoledirektoratet).

Resolutionsprotokoller 1876-97. Journaler 1857-91. Kopibøger 1876 ff. Journalsager 1858ff. Diverse.

Stadsarkivet (rådstuearkivet).

Journaler, kopibøger og journalsager 1817ff. Diverse.

Statistisk kontor.

Valgister 1953ff. Diverse forhandlingsprotokoller for valgbestyrelser ved borgerrepræsentationsvalg 1896ff. Folkeregisterkort 1923ff. Folke-

og boligtællingsskemaer 1935-50. Gadelister 1906-42. Fødselsattester 1944-62. Se iverigt afsnit VII. Valgsager.

Torvevæsenet.

Kopibøger 1879-1934. Diverse.

5. *Magistratens 2. afdeling.*

Sekretariatet.

Journaler, kopibøger og journalsager 1858ff. Forhandlingsprotokol 1857-60. Personalesager 1935ff. Understøttelsessager 1969ff. Sankt Hans Hospital journal m. sager 1860-1921. Bidstrup Gods journal m. sager 1860-1921. Boserup Sanatorium journal m. sager 1901-69. Livrentejournal m. sager 1882-1917. Fæstningsjournal m. sager 1869-79 (om overtagelse og salg af fæstningsterrænet). Mælkeudvalgssager m.v. 1941-72. Diverse.

Hospitalsvæsenet.

Direktoratet. Kopibøger 1906-34.

Kommunehospitalet. Journal 1863-1905 og journalsager 1863-1904.

Blegdamshospitalet. Korrespondancebog 1879-96, journalsager 1879-1924.

Sundby hospital. Journal 1902-18, kopibøger 1902-30. Diverse.

Anm. Arkivalier vedr. Kommunehospitalets opførelse og Sankt Hans hospital, se under afsnit VII. — Patientjournaler er ikke medtaget i denne oversigt.

Rådhusforvaltningen.

Kopibøger 1900ff. Journalsager 1900ff. Personalesager 1902ff. Sager vedr. rådhusfester 1900ff. Bymuseumsjournalsager 1910-20. Fortegnelser over inventar, gaver etc. Diverse.

Direktoratet for Københavns kommunes beboelsesejendomme.

Journaler og journalsager 1938ff. Brevkopier 1939ff. Diverse.

Angående *Thorvaldsens museum* og *Dyrtidsforanstaltninger under 1. verdenskrig*, se under afsnit VII.

Jfr. iverigt overborgmesterens afdeling.

6. Magistratens 3. afdeling.

Anm. Sekretariatets referatprotokoller, sager, stiftelsesprotokoller, forsørgelsesprotokoller, regnskabsprotokoller m.v. 1858-80, se afsnit V.

Sekretariatets sager 1963ff. Folkekøkkenjournaler og -sager 1917-31.

7. Magistratens 4. afdeling.

Direktoratet for staden Københavns bygningsvæsen.

Anm. Oprettet 1858 som magistratens 4. afdelings sekretariat. Delt 1913 i 1. og 2. sekretariat, hvoraf 2. sekretariat udskiltes 1917 som magistratens 5. afdelings sekretariat. Nuværende navn 1. april 1946. Sekretariatet fik først hovedjournal i 1887. Før den tid førtes en række særlige journaler for de forskellige områder.

En ældre registrant kaldet »D Fjerde Afdelings Arkiv 1896« omfattende dels 4. afd.'s sager, dels ældre sager fra afdelingens ressort, er ganske vist uaktuel, fordi sagerne siden er omlagt, men kan alligevel benyttes til introduktion i området.

1858-86.

Kopibog 1871-86. Brandvæsenjournaler 1864-86, do. sager 1870-86. Brolægnings- og vejvæsenjournal 1859-86, do. kopibog 1859-71, do. sager 1859-86. Gasværksjournal 1857-86, do. kopibog 1859-71, do. sager 1859-86. Justerkammerjournal 1858-86, do. kopibog 1858-86, do. sager 1858-86. Renovationsjournal 1858-86, do. kopibog 1858-71, do. sager 1858-86. Vandvæsenjournal 1860-86, do. kopibog 1859-71, do. sager 1858-86. Vandindlæg vedr. 1857-83. Diverse.

1887ff.

Kopibog 1887ff, hovedjournal 1887-1931, do. sager 1887-1931, A-journal (brande) m. sager 1887-1904. C-journal (spildevand) m. sager 1887-1911. D-journal (vandindlæg) m. sager 1887-1906. E-journal (elindlæg) m. sager 1890-1920. G-journal (gasindlæg) m. sager 1887-1903. Luftværnsjournal m. sager 1933-47. Nedrivningsjournal m. sager 1926-31. Sporvejs- og omnibusjournal m. sager 1902-17. A-journal (personale) m. sager 1911ff. 2. sekr. journal, kopibog, sager m.v. 1913-17.

Stadskonduktørens direktorat.

Se også afsnit IV.

Kopibog 1853-1924. Journalsager 1858-90. Skattejournal 1889-1937, skattejournalsager 1889-1943. Udstykningsjournalsager 1901-24. Diverse.

Stadsingeniørens direktorat.

Kopibog 1886-1924. Vejkontorets journalsager. Færdselstællinger ca. 1924/25-50/51. Byplantællinger 1930, 1935, 1945. Diverse.

Stadsarkitektens direktorat.

Kopibøger 1887-1939, journaler 1905ff, journalsager 1886ff.

Direktoratet for vej- og kloakanlæggen.

Anm. 1925 inkorporeret i Stadsingeniørens direktorat.

Journaler 1879-1925. Journalsager vedr. renovation 1891-93, 1898-1919.

8. Magistratens 5. afdeling.

Sekretariatet.

Journaler, journalsager og kopibøger 1918ff. Sporvejs- og omnibus-sager (journaler og journalsager) 1918ff. Journal og sager for off. vejning og måling 1923-38. Regnskabssager 1940ff. Brændselsudvalget 1941-53. Diverse.

Kørselsafdelingen.

Journaler, kopibøger og journalsager 1916ff. Personalesager m.v.

Sporvejene.

Forskellige journalsager 1911ff. Se også VII.

Håndværksafdelingen.

Journaler og journalsager 1920-65.

VII. INSTITUTIONER, KOMMISSIONER OG ANDRE SÆRSKILTE ARKIVALIEGRUPPER

Anm. En helt konsekvent skillelinie mellem disse grupper og de under III-VI anførte har det ikke i alle tilfælde været muligt at trække (jfr. forordet). Enkelte uvæsentlige smågrupper ikke medtaget. Vedr. helt nye arkivalier se den indledende anmærkning til afsnit VI.

Abel Cathrines stiftelse.

Reg. 27 m.v.

Arkivet omfatter registreringsprotokoller over afdøde lemmer 1773-1817, 1838-78; mandtaller 1808-86, resolutionsprotokol 1843-61; ansøgningsprotokoller 1833-85; ansøgninger 1793-1885, indkomne sager 1808-57; regnskaber 1836 ff.

Angående fællesprotokoller med andre institutioner henvises til Register over registraturer i stadsarkivet.

Accisevæsenet.

Ældre registratur, se Reg. over registraturer.

Ifølge stadens privilegier af 24. juni 1661 tilfaldt acciseafgifterne staden.

Arkivet indeholder regnskaber 1717-70 (enkelte år mgl.), »breve« til regnskaberne (d.v.s. anmodninger om fritagelse for accise m.v.) 1725-59 (1763-64) samt diverse sager (takster, antegnelser, ekstrakter o.lign.) 1678-1767.

Almindelig Hospital.

Seddelregistratur.

Arkivet indeholder bl.a. resolutions- og referatprotokoller 1795-1880 (nr. 1-57), journaler 1850-80 (nr. 58-61), journalsager 1780-1862 (nr. 62-69), resolutionsprotokoller fra plenarmøderne 1846-54 (nr. 70-72), dagbog og mandtal over patienter 1786-1885 (nr. 73-118), diverse vedrørende patienterne 1817-63 (nr. 119-22), mandtal over lemmerne 1777-1883 (nr. 123-44), lemme-sager 1803-44 (nr. 145-48), fortegnelse over lemmer, som nyder legater 1812-16 (nr. 149), søbadehuset angående 1816-37 (nr. 150), inventarier 1856-63 (nr. 151), pastor R. P. Rasmussens historiske materiale vedr. Almindelig Hospital (nr. 152-55), kassebøger 1859-80 (nr. 156-77).

*Arbejdshuse.**Seddelregistratur.*

Garnisons arbejdshus (lb. nr. 1-9). Arkivet omfatter bl.a. referatprotokol 1820-39 (nr. 1), kopibøger for Garnisons arbejdshus inspektorat og fattigvæsenets politiskrivertjeneste 1832-40 (nr. 2-6), diverse. Til arbejdshuset var knyttet en skole.

Holmens arbejdshus og Bredgades drengeskole (lb. nr. 1-6). Arkivet omfatter referatprotokoller 1838-64 (nr. 1-5) og regnskabsprotokol 1854-64 (nr. 6).

Vor Frue arbejdshus (lb. nr. 1-9). Arkivet omfatter bl.a. referatprotokoller 1835-73 (nr. 1-3), mandtalsprotokol 1829-40 (nr. 4), lemmeprotokol 1863-82 (nr. 5), kassebøger 1836-81 (div. år) (nr. 6-8), diverse.

Trinitatis arbejdshus (lb. nr. 1-12). Arkivet omfatter bl.a. referatbog for Trinitatis arbejdshus og Fattigvæsenets opklædningsmagasin 1816-41 (nr. 1-4), kopibøger 1818-31 (nr. 5-6), indkomne sager 1791-1827 (nr. 7-9), regnskaber 1799-1840 (nr. 11), afskedspas for soldater 1772-1807 (nr. 12), diverse.

Også Trinitatis arbejdshus havde en skole.

Auktioner.

Auktionsregnskaber 1771 (reg. 31).

Biografer.

Forhandlingsprotokol for fællesudvalget til afgivelse af erklæringer ang. biografbevillinger og biografteatertilsynet 1922-45, betænkninger, mødereferater m.v. fra samme 1945-71.

Bistrup gods.

Anm. Kaldes også Københavns magistrats gods. Der kan generelt henvises til rådstueskriverens og magistratens 2. sekretariats resolutions- og referatprotokoller, kopibøger og sager.

Reg. E, 30 m.v. Litt.: Axel Linvald, Bistrup Byens Gods 1661-1931 (1932).

I. Godset i almindelighed: Arkivfortegnelser, genpartier af privilegier, skøder m.v., beskrivelser m.m. II. Administrationen. A. Til 1796: Direktionens resolutionsprotokol 1770-76. 1788-89 korrespondance o.a. dok., kopibøger og dokumenter 1686-1796, instrukser for

ridefogeder o.a. 1740-1805, diverse. B. Den Bistrupske Kommission 1796-1814: Deliberationsprotokol, korrespondance, diverse vedrørende salg af bøndergods, udskiftning m.v. C. Administrationen efter 1814: Korrespondance m.v. D. Komiteen til undersøgelse af Bistrup gods' tilstand 1841-57. Forhandlingsprotokoller 1841-47. Dokumenter 1841-57. III. Jordegodset. A. Jordebøger 1661-1872. B. Fæstevæsen: Fæste-protokoller 1687-1918, originale fæstebreve 1719-1862. Diverse. Regnskaber 1719-1844. Se også under godskontoret. C. Lægdsvæsenet: sager 1740-1850. D. Godsets salg 1861ff: salgsplanen, fortegnelser over solgt gods, beregninger og taksationer m.v. 1860-65 (1918ff). E. Diverse, bl.a. vedrørende Kattinge værk og søer 1753-1891. IV. Skovene. Dok. vedrørende udvisninger, forstplaner m.v. 1686-1918.

Bistrup godskontor, fra 1920 Bistrup skovdistrikt: Korrespondance 1716ff, regnskaber 1714ff, jordebøger 1688-1881, budgetsager 1888ff, diverse sager, herunder fæstebreve, sager vedrørende salg og udskiftning, udvisningssager, skattesager, retsprotokoller o.m.a. 1662ff.

Anm. I kort- og tegningssamlingen findes et betydeligt antal kort vedr. Bistrup, navnlig udskiftnings- og matrikelskort.

Bolignød.

Forhandlingsprotokol for Fællesudvalget ang. afhjælpning af bolig-nøden 1917-25.

Borgervæbningen.

Reg. 51 og 31.

Diverse dokumenter og regnskaber 1785-1870 (herunder regnskaber med bilag vedrørende borgervæbningsskatten 1803-38). Se også under Indkvartering.

Anm. Borgervæbningens arkiv i øvrigt opbevares i Hærens arkiv (Rigsarkivets 3. afdeling).

Brandvæsen.

Se Vand- og brandvæsen.

Brolægningsvæsen.

Reg. D. og 31. Litt.: Flemming Dahl, Brolægnings- og Vejkommissionen af 1844 (1962).

A. Sager fra tiden før brolægningsskmissionens oprettelse 1777, nemlig en enkelt pakke sager vedrørende brolægning, rendestene etc. 1682-1772. B. Brolægningsskmissionens sager 1777-1819 (korrespondance, regnskaber, mandtal over brolægningsskatten 1780 m.m.). C. Brolægningsskmissionen vedk. 1819-44 (korrespondance, regnskaber m.v.). D. Brolægningsskmissionen 1844-57 (deliberationsprotokol, korrespondance m.v.). E. Brolægningsskmissionen efter 1857 (korrespondance m.v.) Jfr. vejevæsen.

Diverse regnskaber med bilag 1777-1858. Forskelligt regnskabsmateriale, herunder rapporter, dagbøger o.a. 1840-66.

Brændemagasinet.

Protokoller og sager 1804-38. (Opstillet i tilslutning til 2. sekretariat). Regnskaber med bilag 1741-1838 (jfr. reg. 31).

Brændselsforeningen.

Arkivalier 1841-45 (1 pk.) opstillet i tilslutning til 2. sekretariats og Brændemagasinet arkiver.

Budolphi kloster (Budolphi stiftelse).

Reg. 46 og 31.

Arkivet indeholder bl.a. indkomne sager 1784-1933, koncepter 1846-57, brevbøger 1861-1927 og regnskaber 1837-1936.

Børnehusets kapitaler.

Regnskaber 1759-1846 (reg. 31).

Christians Plejehus.

Omfatter referatprotokoller 1813-39, ordrebøger 1786-1812, kopi-bøger over ind- og udgåede breve 1813-35, indkomne skrivelser 1794-1846, koncepter 1813-46, undersøgelser og afhøringer vedrørende lemmerne (soldater og deres familie) 1802-70, fortegnelser over lemmer 1782-1872, inventarier, regnskaber m.v. (Reg. 26.)

Se også fattigvæsenets arkiv (bl.a. nr. 116ff).

Dispachører.

Seddelregistratur.

Morten Munk 1771-91 (nr. 1-7). *K. E. Langberg* 1791-1829 (nr. 8-26). Nr. 8 fælles for Munk og Langberg. *Mathias Aagesen* 1820-

58 (nr. 27-33). *Abraham Wessely* 1831-75 (nr. 34-50). *J. J. Suenson* 1861-94 (nr. 51-68). *J. S. Middelboe* 1867-1910 (nr. 69-94). *V. T. Middelboe* 1894-1918 (nr. 95-103).

Dyrtidsforanstaltninger under 1. verdenskrig.

Reg. 36.

I. Borgerrepræsentationens og magistratens fællesudvalg i anledning af verdenskrigen (»Velfærdsudvalget«): Forhandlingsprotokoller 1914-19.

II. Københavns prisreguleringskommission: Forhandlingsprotokol 1914-21. Journaler, kopibøger og journalsager 1917-21. Diverse.

III. Sager om ekstraordinære foranstaltninger (dyrtidssager). Specifikation i reg. 36; heri tillige henvisning til tilsvarende sager i magistratens 2. afdelings hovedjournal m.v.

Enkekasser.

Se Reg. over registraturer.

Kjøbenhavns civile og borgerlige Stænders Enkekasse: Projekt til en enkekasse forelå i 1709, men kassen kom først i gang efter den oprindelige plan 1727. Arkivet omfatter korrespondance-, deliberations- og resolutionsprotokoller, indskrivningsbøger, regnskaber, fortegnelser over debitorer m.v. 1709-ca. 1770 samt regnskaber (regnskabsbilag) 1771-1827. Se reg. 31 med indlagt redegørelse og Fabritius og Hatt, Håndbog i Slægtsforskning, 3. udg. s. 222.

Enkekassen for Mænd over 50 Aar: Regnskaber 1831-56 (reg. 31).

Enkekassen for Salt- og Kulmaalere ved Kjøbenhavns Vejerhus: Regnskaber 1810-48 (reg. 31).

Understøttelsesfonden for trængende Enker og aldrende ugifte Fruentimmer af Embeds- og Borgerstanden i Kiøbenhavn: Regnskaber 1831-56.

De fattiges Sjøleboder.

Se Povl Fechtels Hospital.

Fester, besøg, kongresser, gaver o.lign.

Arkivgruppen vedrører bl.a. festlighederne ved troppernes hjemkomst 1851, slesvigernes besøg i København 1861, 1865, 1930 og 1931, Frederik 7.s bisættelse 1863, forskellige festligheder i kongehuset, min-

defesten for Thorvaldsen 1870, universitetets 400 års jubilæum 1879, borgerrepræsentanternes første møde på det nye rådhus 1903, kommunale besøg i udlandet og genbesøg i København, lægekongresser, jamboreen 1924 o.a. (Reg. 56).

Anm. Arkivalier vedrørende rådhusfester o.lign. må fra ca. 1900 søges i rådhusforvaltningens (rådhusforvalterens) arkiv. Enkelte diverser sager indtil 1940 findes dog i ovenanførte gruppe.

Fæstningsterrænet.

Kommissionen af 1808 til godtgørelse for de uden for stadens porte til fæstningsværkerne udlagte bygninger, dens arkiv 1808-13. (Reg. 20 c).

Udvalget for fæstningsterrænets realisation, dets forhandlingsprotokoller, journaler og sager 1872-1916. (Reg. 89).

Se også magistratens 2. afdeling, sekretariatet.

Gasværker.

Vestre gasværk: Diverse vedr. produktionen 1859-1925 (reg. 74). Se iøvrigt Vand-, gas- og kloakkommissionerne.

Getreuers stiftelse.

Seddelregistratur.

Arkivet indeholder bl.a. dokumenter vedrørende stiftelsens oprettelse 1765-87, genpart af kuratellets deliberations- og resolutionsprotokol 1847-55, register til sager u.å. og 1837-1917, sager 1791-1864, kopibøger 1840-55, 1875-80, regnskaber og regnskabsbilag 1786ff.

Grøns stiftelse.

Seddelregistratur.

Indeholder sager vedrørende stiftelsens ejendomme og deres beboere, regnskaber m.v. 1800-1937.

Hamborgerboderne og Hamborgske Sjæleboder.

Se Povl Fechtels Hospital.

Hambros badeanstalter.

Reg. O.

I. *Begge badeanstalter.* Forhandlingsprotokoller 1907-17; kopibog 1892-1901; beretninger 1889-97; status, budget og regnskaber 1865-1919, herunder forskelligt vedrørende badeanstalternes opførelse, ind-

retning m.v. *II. Badeanstalten i Borgergade*. Kopibøger 1865-71, 1895-1901; ankeprotokol 1865-91; statistikker, kontrolbøger, inventariefortegnelse, regnskaber m.m. 1865-1903. *III. Badeanstalten i Pilestræde*. Kopibøger 1882-1917. Klageprotokol 1877-1903. Statistikker, kontrolbøger, inventariefortegnelse, regnskaber m.m. 1881-1919.

Herved: Forhandlingsprotokol for det af borgerrepræsentationen nedsatte udvalg angående de Hambroeske bade- og vaskeanstalter 1872-1904.

Det Harboeske Enkefruekloster.

Indhold: I. Direktionens arkiv. Skiftebreve i geheimeråd Jens Harboes og hustru Christiana, f. Fuirens bo 1740. Korrespondance 1735-1901. Diverse retssager m.v. Regnskaber 1740ff. II. Priorindens arkiv. Indkomne breve 1764-1873. III. Tillæg. Skøder (1682, 1690, 1692) og tegninger (1741, 1753). Diverse. (Reg. 25).

Havnen.

Hovedparten af arkivalierne vedrørende Københavns havn findes i rigsarkivet. Angående de få og spredte arkivalier desangående, der findes i stadsarkivet, se Register over registraturer.

Hegn.

Overhegnsynskommissionens forhandlingsprotokol med bilag 1876.

J. W. Heymans og hustrus Sølvbryllupsstiftelse i Peder Hvitfeldtstræde 8.

Arkivet omfatter korrespondance- og regnskabssager 1871ff. (Reg. 37).

Hesteskatten.

Regnskab med bilag 1815-38. (Reg. 31).

Hospitaler.

Se VI. 5 og VII. Dr. Louises Børnehospital. Arkivalier 1845 ff under aflevering 1974.

Stiftelsen for gamle håndværksmestre og deres enker i trange kår. Seddelregistratur.

Arkivet, der omfatter lb. nr. 1-12, indeholder bl.a. kopibog 1843-

98 (nr. 1), forskelligt vedr. beboerne 1837-76 og 1893-1926 (nr. 2 og 9), regnskaber 1837-96 og diverse.

Indkvartering.

Reg. 79 m.v.

Arkivet (lb. nr. 1-15) omfatter akter vedrørende indkvartering 1713-1873, herunder også kommissionssager, dok. vedrørende fremmede troppers indkvartering, fritagelse for indkvartering (herunder: fortegnelse over de reformerte i staden, der er fritaget for indkvartering 1741), regnskaber, ekstrakter af indkvarterings- og borgervæbningsmandtaller m.m. (Se også reg. 31).

Indlemmede distrikter.

Brønshøj (reg. P).

I. Almindelig korrespondance etc.: forhandlingsprotokoller 1841-1901, kopibøger 1849-1901, ekstraktbøger 1841-67, realregister til forhandlingsprotokol og kopibog 1841-42, journaler 1849-84, indkomne sager 1807-34 (spredte år), 1841-1900.

II. Skolevæsen: regnskaber 1821-56, kopibøger 1883-1900, diverse.

III. Regnskabsvæsen: forskellige regnskabsprotokoller m.v. 1842-1901.

IV. Valg: sager og fortegnelser vedrørende valg til kommunale råd og rigsdagens to ting 1841-1901.

V. Skatter: ligninger 1867-1901, diverse matrikelsudskrifter, opkrævningslister, pantelister m.v., dok. vedrørende den overordentlige skat og krigsskatten 1864.

VI. Fattigvæsen og VII. Alderdomsunderstøttelser: sagerne blev i sin tid afgivet til forsørgelsesvæsenet.

VIII. Sundhedskommissionen: forhandlingsprotokoller 1861-1900, kopibøger 1868-1900, indkomne sager 1861-1900, enkelte årg. mgl.

IX. Bygningskommissionen: kopibog 1886-92.

X. Vejvæsen: kendelser 1866-91, licitationer 1891-93, Nøjsomhedsvejens vedligeholdelse 1880-97 (div. år), Alexandravejens vedligeholdelse 1873-92, Komiteen for Belysningsvæsenets Fremme på Upperslev Mark 1880-81, diverse snekastningsregulativer.

XI. Ansøgninger om kommunal beskæftigelse 1883-99.

XII. Diverse: kongehoveri og sognerejser 1835-68, kørselsbøger 1868-87, folketælling 1855, personalregistre 1878-82, protokoller

over tyende 1883-1900, diverse vedrørende taksationer, hegnssyn, areal- og kreaturtællinger o.m.a.

Sundby (reg. R).

I. Almindelig korrespondance etc.: forhandlingsprotokoller 1883-1902, kopibøger 1842-1904, indkomne sager 1855-61, 1868-69.

II. Regnskabsvæsen: hoved- og kassebøger m.v. 1870-99 (diverse år), regnskabssager 1866-1901.

III. Skolevæsen: skolekommissionens forhandlingsprotokol 1808-40, sammes kassebog 1802-55, diverse sager (ansøgninger om lærerstillinger, mulfter etc.) 1869-1901, tilbud og kontrakter vedrørende opførelse af skolebygninger 1879, 1891-92.

IV. Valg: sager og fortegnelser vedrørende valg til kommunale råd og rigsdagen 1861-1903.

V. Skatter: skattemandtaller for Sundbyerne 1873-75 og 1877, for Kastrup 1879, Sundby skatteligning 1867-1901 (enkelte år mangler), div. vedr. skatter, skatterestancer, skatteindsigelser etc. 1859-1901.

VI. Diverse sager: vedrørende brandvæsen, hegnssyn, vandsyn, strandsyn, maskinsyn, legatansøgninger, snekastningslister m.m. 1847-1901, hovedkasseregnskab for øen Amager til de forulykkede fiskeres efterladte 1893, planer vedrørende arbejdsanstalt, skole og gader.

Valby (reg. S).

I. Almindelig korrespondance etc.: forhandlingsprotokoller 1858-1901, journaler 1880-95, kopibøger 1890-1902, indkomne sager 1847, 1851-52, 1856-1901.

II. Regnskabsvæsen: hoved- og kassebøger o.a. regnskabsbøger 1858-1900.

III. Skolevæsen: forhandlingsprotokol for skoleudvalget 1898-1900, diverse vedrørende skolemulfter.

IV. Valg: valgforhandlingsprotokol for Hvidovre sognedistrikt 1861-94, diverse valglistes og valgprotokoller 1892-1901.

V. Skattevæsen: skatteligninger 1881-1900 m.m.

VI. Sundhedskommissionen: korrespondancebog 1886-1900.

VII-IX. Alimenter, fattigvæsen og alderdomsunderstøttelser: Sagerne i sin tid afgivet til forsørgelsesvæsenet.

X. Diverse: vedrørende kørepligtige, snekastning o.a. 1876-95.

Islandske kompagni.

Arkivet indeholder: Kammerkopibog 1733-44 (omfatter hovedsagelig kopier af skrivelser fra kompagniet til rentekammeret), alm. kopibøger 1733-34, 1738-44, deliberationsprotokol 1733-46, kassebog 1733-41, regnskaber til dels med bilag 1732-43, enkelte diverse sager. (Reg. 65.)

Jubelmedaillen og jubelleget af 1760.

En pakke dokumenter vedrørende medaillen og legatet til minde om enevældens indførelse.

Justervæsen.

Reg. D og 31.

Omfatter dok. vedr. inventar og takster samt regnskaber og enkelte sager 1696-1883 (div. år). Tryksager (bl.a. om mål, vægt og priser). Se også mag. 4. afd.

Kirkegårde.

Arkivet, der kun omfatter nogle få pakker fra perioden 1757-1868, vedrører Assistens Kirkegård (Reg. 44). Jfr. s. 44.

Kirker.

Anm. De fleste kirkearkiver stammer fra de såkaldte magistratskirker. Litt.: Sigurd Jensen i Hist. Medd. om Kbh. 4, V, s. 385-409.

Seddelregistratur. I denne også henvisninger til ældre diplomer etc. kirkerne angående, som ligger andetsteds.

Kirkerne i alm. (nr. 1-6). Forhandlingsprotokol for kirkebygningskomitéen 1885-90, diverse reglementer og instrukser for kirkebetjeningen 1692-1762, tavlebærere ang. 1739-1860 m.v.

Skt. Andreas kirke (u. nr.). Regnskaber, til dels med bilag 1901ff.

Vor Frelsers kirke (nr. 1-100 og u. nr.). Diplomer etc. 1688-1740. Sager vedrørende opførelsen af tårn og spir m.v. 1744-70 (diverse år), kopibøger 1696-1901, begravelser ang. 1696-1880, stolestader ang. 1685-1788, inventarier m.v. 1684-96, kirkesynsbog 1863-1924, diverse dokumenter vedrørende reparationer, gudstjenester o.m.a. 1738-1893, legater ang. 1776-1913, skolekommissionssager 1844-1911, kassebog for friskolen i Dronningensgade 1832-65, regnskaber, regnskabssager og bilag 1681ff.

Vor Frue kirke (nr. 1). Sager vedrørende genopbygningen af kirken efter branden 1728 (indkomne skrivelser til magistraten, skitser etc.) 1731-33, 1820, 1852.

Garnisons kirke (nr. 1). Sager vedrørende bidrag til kirken 1816-39.

Helliggeist kirke (nr. 1-93 og u. nr.). Diplomer etc. 1582-1750. Referatprotokol, også kaldet forhandlingsprotokol, indeholdende resolutioner, referater, ind- og udgående skrivelser m.v. 1688-1792, kopibøger 1839-61, inventarium 1727-1806, begravelser og kirkegårde ang. 1678-1865, stolestader ang. 1706-1874 (diverse år), indtægtsprotokol over boderne i Lille Helliggeiststræde 1734-1817, overleveringsforretning 1792ff, regnskaber, regnskabssager og bilag 1727ff, journaler for kirkeværgen 1862-71, sager vedrørende kirkens opførelse efter branden 1728, reparationer ang. 1804-49, 1878-84, diverse sager ang. inventaret, sang og musik, tavleombæring m.v. 1727ff, dok. vedrørende styrelse og funktionærer (herunder ansøgninger) 1776-1857, indkomne sager 1858-92 m.v.

Helligkors kirke (nr. 1-4 og u. nr.). Sager og regnskaber vedrørende kirkens opførelse 1885-90, sager vedrørende kirkens istandsættelse samt børnehaven 1948-56, regnskaber, til dels med bilag 1890ff.

Holmens kirke (nr. 1). Domme i sag mellem magistraten og kirkens inspektion (ang. brolægning) 1882, 1884.

Skt. Jacobs kirke (u. nr.). Regnskaber, til dels med bilag 1878ff.

Mariakirken (nr. 1). Sager vedrørende kirkens opførelse 1895-1910.

Skt. Matthæus kirke (nr. 1-4 og u. nr.). Sager og regnskaber vedrørende kirkens opførelse 1868-1881. Kirkens regnskaber, til dels med bilag 1895ff.

Skt. Nikolaj kirke (nr. 1-68 og u. nr.). Diplomer etc. 1582-1761. Inventarier 1686-1808 (diverse år), begravelser ang. 1656-1805, stolestader ang. (1607) 1675-1805, kopibøger 1575-1766, legater ang. 1633-1805, jordebog 1637-1805, diverse sager vedrørende istandsættelser, godset, kirkefondet m.v. 1731-1846, indkomne sager 1692-1805, regnskaber 1721-1805, regnskaber for kirkefondet 1805-56 m.v.

Skt. Pauls kirke (nr. 1-11 og u. nr.). Sager, regnskaber etc. vedrørende kirkens opførelse 1867-77, kirkens regnskaber, til dels med bilag 1877ff.

Trinitatis kirke (nr. 1-45 og u. nr.). Klokker Søren Matthiesens bog (indeholdende korrespondance, reskripter, fortegnelse over be-

gravelser, inventarium, tegninger etc.) 1656-1757, begravelser ang. 1656-1923, stolestader ang. 1807-68, indkomne sager 1713-1867 (diverse år), diverse dokumenter (legater, administration, præsternes indtægter, kirkens midler, udlejning af butikker o.m.a.) (1661) 1789-ca. 1920, legater ang. 1728-1939, forhandlingsprotokol for kirkeinspektionen 1866-69, 1880-89 med sager 1869-1928 og u. å., forhandlingsprotokol for skolekommissionen 1843-1917 m. enkelte sager, regnskaber, til dels med bilag 1788ff.

Kirkeskatten.

Regnskab med bilag 1821-34 (reg. 31).

Kloakker.

Se Vand-, gas- og kloakkommissionerne.

Kolerakommissionen.

Se Sundhedsvæsen.

Kollekter og indsamlinger.

Arkivet omfatter dokumenter vedrørende følgende nummererede kollekter (reg. 62):

1. 1738. Ribe domkirkes istandsættelse. 2. 1743. Græske kristne i tyrkisk fangenskab. 3. 1753. Kolding kirkes istandsættelse. 4. 1779. Skadelidte ved krudttårnssprængningen ved Østerport. 5. 1785. Ombygning af Snorrebroen på Christianshavn. 6. 1839. Hjælp for skadelidte ved vandflodens ødelæggelser i Nørrejylland. 7. 1812. Frue kirkes genopbygning. 8-9. 1816. Frelser kirkes istandsættelse. (Nr. 8 vedrørende indsamlingen i København; nr. 9 indsamlingen i Ålborg amt). 10. 1825. Vandfloden på vestkysten af Jylland og hertugdømmerne. 11. 1785-1839. Diverse sager. (Heri sager vedrørende en række andre kollekter, hovedsagelig til støtte af kirkebyggeri og ulykkesramte.)

Desuden findes følgende unummerede indsamlingssager:

1867. Kretensiske flygtninge og jordskælvsramte grækere. 1873. Rejseunderstøttelser til verdensudstillingen i Wien. 1922-23. Hjælp til Tysklands middelstand. (Reg. 63).

Endvidere: Kollektfondets regnskaber med bilag 1801-56. (Reg. 31).

Kommunehospitalets opførelse.

Den af kommunalbestyrelsen valgte komité til opførelse af Københavns kommunehospital førte 1858-64 selvstændigt regnskab og korrespondance (reg. 35).

Arkivet består af journaler, journalsager, hoved- og kassebøger, inventariesager, ansøgninger om ledige tjenester m.v.

Kornmålingen.

Regnskaber med bilag 1730-1849 (reg. 31).

Kunstfonden.

Forhandlingsprotokoller for kunstfondens bestyrelse 1903-62. Diverse 1897-1959.

Kvægs-katten.

Regnskab med bilag 1785-86 (reg. 31).

Ladegården.

Seddelregistratur.

Arkivet omfatter referatprotokoller med registre 1846-80 (samt register alene 1845), sagsprotokoller (til dels med registre) 1834-80, diverse brevkopibøger og registre hertil 1851-70, mandtaller og andre fortegnelser over lemmerne ca. 1845-1910, afhøringsark ca. 1820-ca. 1888, diverse regnskaber 1849 ff., forskelligt vedr. sygelighed, opsyn, inventar, lemmernes arbejde o.a. 1833ff. — Reglementer for arbejdsanstalten Sundholm ca. 1908-33.

Lav.

Registratur: *Københavnske Lavsarkiver. Foreløbige arkivregistraturer udgivet af Københavns stadsarkiv og landsarkivet for Sjælland m.v. (1971).* Registraturen kan, så længe oplag haves, købes i stadsarkivet.

I stadsarkivet opbevares arkivalier eller kopier fra følgende københavnske fag (organiseret i lav eller korporationer):

Bagere, barberer, blikkenslagere, blytækkere, bogbindere, brolæg-gere, bryggere, brændevinsbrændere, buntmagere, bødkere, drejere, dugmagere felberedere, færgemænd, garvere, glarmestre, glashand-lere, guldsmede, gørtlere, handskemagere, hattemagere, hjul- og ka-retmagere, hørkræmmere, isenkræmmere, kandestøbere, knapmagere, linnedvævere, lysestøbere, malere, murere, møllere, nagelsmede, nåle-

magere, parykmagere, possementmagere, rebslagere, sandagere, segl-, flag- og kompsmagere, silke-, ulden- og lærredskræmmere, skorstensfejere, skomagere, skræddere, slagtere, smede, snedkere, stolemagere, strømpevævere, te-, porcellæns- og pottehandlere, tobaksspindere, tøjmagere, tømrere, urmagere, urte- og isenkræmmere, sukkerbagere, vinhandlere og fasbindere samt vognmænd.

Desuden arkivalier fra Gas- og vandarbejdernes fagforening (forhandlingsprotokol 1875-86, trykte love), Musikerforeningen (forhandlingsprotokol for begravelsesselskabet 1868-1912, regnskabsbog for samme 1897-1912 og medlemsbøger for samme 1880-1912) og Vinhandlerforeningen (arkivalierne registreret i ovennævnte registratur Københavnske Lavsarkiver).

Magistraten og lavene. Er en gruppe arkivalier, der egentlig hører hjemme i rådstueskriverens, magistratens 2. sekretariats og magistratens 1. afdelings arkiver, men som traditionelt er blevet holdt udenfor disse fonds, hvori der i øvrigt vil kunne findes mængder af lavssager. I »magistraten og lavene« findes bl.a.:

1. I almindelighed: 1678, 1706, 1711, dokumenter vedrørende kandestøberne, hjulmændene og borsmedene, hvis udlærte Lübeckerne ikke vil anerkende; 1726, lavenes redegørelser for hvad det koster at blive mester; 1761-1844, dokumenter vedrørende studenterpenge af de lav, der selv må bortbære deres lig; 1682-93, 1736-52, 1776-1845, protokoller m. referater af lavssamlinger, indstævninger af mestre m.v.; 1730-31, 1743, 1773-77, 1840-47 dok. vedrørende lavskommissioner; 1723-1861 lister over lavsinteressenter m.v.; 1683-1845 kød-, brød- og øltakster; 1694-1918 lavs og foreningers love m.v.

2. Magistraten og de enkelte lav. (Anm. Enkelte helt uvæsentlige grupper – indeholdende meddelelse om oldermandsskifte, et enkelt brev etc. – er udeladt i nærværende oversigt.) Magistraten og *bagerne*: 1714-1847 diverse dokumenter; – *bryggerne*: 1692-1797 diverse dokumenter, 1723 sager om hjemmebrygning; – *brændevinsbrænderne*: 1742 specifikation over brændevinsværkerne, 1761-97 diverse dok.; – *buntmagerne*: 1670-1753 diverse dok.; – *garverne*: 1733 og u.å. dokumenter vedrørende forfærdigelse af fedtlæder og engelsk læder, 1779-99 diverse dok.; – *gørtlerne*: 1745, 75, 76 sager om fremstilling og forhandling af gørtlervarer; – *hattemagerne*: 1792-1801 diverse dok.; – *murerne*: 1788-96 diverse dok.; 1813-45 svendebreve,

1820-43 fortegnelser o. murermestre; – *possementmagerne*: 1761-83 diverse dok.; – *sandagerne*: 1735, 51, 52, 88 instrukser, 1733, 1780-1800 diverse dok.; – *sejl-, flag- og kompasmagerne*: 1761-95 diverse dok.; – *skipperne*: 1716-1827 diverse dok.; – *skomagerne*: 1681 privilegier, 1711-1800 diverse dok., 1725-28 lotteriprotokoller; – *skrædderne*: 1730-32, 1794-1801 diverse dok.; – *slagterne*: 1723, 1771, 1790-99, 1844 diverse dok.; – *smedene*: 1729, 33, 66, 89-98 diverse dok.; herunder specifikation 1733 o. mestre og svende m. svendenes fødested; – *snedkerne*: 1788-98, 1869 diverse dok., herunder mandtal 1794; – *vognmændene*: 1662, 1700, 18, 64, 67, 68, 88-99, 1812, 22-51 diverse dok.

3. Lærlinge, svende og sygekasser: 1800-48, 1891-1921 protokoller over lærekontrakter; 1800-13 protokol over kontrakter ml. mestre og svende; 1812-1932 protokoller m.v. vedrørende svendeprøver; 1890-1935 protokoller for lærlingevoldgiftssager; 1860-90 sygekasser.

Lazaretter.

Seddelregistratur.

Lazaretarkiverne, der omfatter lb.nr. 1-22, indeholder patientprotokoller, regnskaber o.a. vedrørende lazarettet i Almindelig hospital 1864-65 (nr. 1-6), do. vedrørende lazarettet i Frue arbejdshus 1872-73 (nr. 7-12), regnskaber vedrørende hospitalet på Enighedsværn 1871-73 (nr. 13-15), bog over betalende koppepatienter på Enighedsværn og Frue arbejdshus 1871-72 (nr. 16), protokol over indlagte (søfolk) 1866-72 (nr. 17), kassebog for lazarettet på Smedelinien 1866-74 (nr. 18), patientprotokoller fra lazarettet i Dronningensgade 1875 (nr. 19-20), diverse, herunder afhøringer af patienter.

Legater og legatregnskaber.

Reg. 47, 32, 33 m.v.

Legatsager og legatregnskaber er for størstepartens vedkommende opstillet i to samlinger. Disse omfatter dels fællessager vedrørende legater 1783ff (administrative arkivalier), dels sager og regnskaber vedrørende enkeltlegater.

Ved reskript af 12. nov. 1817 henlagdes med virkning fra 1. jan. 1818 de offentlige stiftelser og legater, der i forvejen administreredes af magistraten, til det nyoprettede magistratens 3. sekretariat (se dette). Da det nedlagdes ved kommunalreformen i 1857, overtoges

administrationen af legaterne af magistratens 1. afdeling. Under denne afdeling oprettedes i 1897 magistratens legatkontor. I stadsarkivets arkiv findes 3 bd. legatfortegnelser fra første halvdel af 18. århundrede.

Legatsager iøvrigt (fra borgerrepræsentationen, magistraten, kirker, lav, fattigvæsen m.v.) er i stadsarkivet opstillet ved vedkommende institutions arkivalier.

Lygtevæsen.

Se Vand- og Brandvæsen.

Monumenter o. lign.

Omfatter sager, fotografier og regnskaber angående:

Monumentet for Anders Sandøe Ørsted (i Ørstedsparken) 1900-02. Monumentet for Niels Finsen (på hjørnet af Tagensvej og Blegdamsvej) 1906-10. Monumentet for Nathalie Zahle (i Ørstedparken) 1916. Mindetavle over Københavns forsvar 10.-11. februar 1659 (forgæves tilbudt Københavns kommunalbestyrelse, opsat på Christiansborg) 1908-12. Mindesmærke for de franske og belgiske soldater fra 1. verdenskrig, som døde i Danmark (på Assistens kirkegård) 1923. Dantesøjlen (kun vedrørende indvielsen) 1924. Lorenz Frølich: Ægirs døtre hylde deres fader (flisemaleri på rådhuset) 1902. (Reg. 55.)

I. C. Mundts stiftelse.

Regnskaber 1878ff, jfr. Reg. o. registraturer.

Mønterboderne.

Se Povl Fechtels Hospital.

H. N. Nissens stiftelse.

Reg. 37 m.v.

Arkivet omfatter bl.a. skifteprotokol i Nissens bo 1771-83, protokol vedrørende Glostrup kirke 1688-1772, do. vedrørende Vallensbæk kirke 1688-1772, matrikeludskrifter 1845ff, kopibøger 1801-86, journal 1801-73, skiftekommissionens regnskaber for justitsråd Haabers bo 1778-89, indkomne sager vedrørende godset og kirkerne (1663)-1903, fæsteprotokol for H. N. Nissens strøgods 1766-1927, kvitterings- og afskrivningsbøger for godset 1766-1878, jordebøger 1878-79, dok.

vedrørende stiftelsens fribolig på Nørregade 1816-73, dok. vedrørende stiftelsens legater 1771-1857, regnskaber 1771ff.

Nærings- og provideringssager.

Reg. 16.

Den bestandige provideringskommission 1789-1845: Forhandlingsprotokol med bilag 1789-1820. Betænkninger til magistraten 1814-44. Indkomne breve 1802-32. Efterretninger ang. lagre af korn etc. 1790-1845. Diverse, bl.a. pristabeller.

Komiteen af 20. jan. 1813 til at undersøge detailhandleres og høkeres priskuranter: Korrespondance, priskuranter m.v. 1813-14.

Komiteen af 28. april 1847 til brødpriernes lettelse: Dok. 1847-54.

Kommissionen af 9. juni 1812 til visse næringsvejes forlæggelse uden for København: Dok. 1812-20.

Kommissionen til næringskattens ansættelse i København.

Reg. 20 a.

Kopibøger 1823-53. Journaler 1845-61. Journalsager 1816-58. Resolutionsprotokoller med bilag 1855-61 (næringskat og hjælpeskat). Ujournaliserede indkomne breve med register 1855-61. Af- og tilgangslister 1849-61. Diverse 1820-61.

Sager vedrørende krigsnæringskatten 1848-51.

Regnskaber med bilag 1731-1838 (reg. 31).

Nævninge.

Forhandlingsprotokoller for grundlisteudvalget vedr. valg af nævninge og domsmænd til årslisteudvalget 1919ff.

Opfostringshuset.

Seddelregistratur (med redegørelse for ordningen af det meget komplicerede arkiv).

Arkivet omfatter bl.a. designationer og fortegnelser over arkivet (Ib. nr. 0), direktionsprotokoller 1753-71 (nr. 1-3), referatprotokoller 1783-1873 (nr. 4-9), indeholdende referater af sager forelagt direktionen med resolutioner, kopibøger vedrørende regnskabet 1753-72 (nr. 10-12), kopibøger 1772-73, 1783-1924 (nr. 13-27), for årene 1772-73 indhold som kopibøgerne vedrørende regnskabet, derefter kopier af ind- og udgående breve (efterhånden dog mest over ud-

gående), kopier af ind- og udgående skrivelser 1774-1814 (nr. 28), fortegnelser over indgående skrivelser 1875-1946 (nr. 29-32), breve og dokumenter 1685-1945 (diverse år) (nr. 33-131), elevprotokoller 1755-ca. 1878 (nr. 132-41) med alfabetiske registre, sager vedrørende indkomne og udgående drenge 1755-1886 (1888) (nr. 142-204) kronologisk ordnet, elevsager, alfabetisk ordnet, 1858-1949 (nr. 205-25).

Anm. Grupperne »breve og dokumenter«, »sager vedrørende indk. og udg. drenge« og »elevsager alfabetisk ordnet« griber til dels ind i hinanden, og det må anbefales benytteren at orientere sig i alle tre grupper.

Karakterprotokoller 1803-1945 (diverse år) (nr. 226-88). Inspektionsbøger (d.v.s. straffeprotokoller) 1845-1952 (nr. 302-29).

Kollektbøger 1754-64 (nr. 330-57).

Anm. Disse stammer fra en landsomfattende indsamling til Opfostringshusets oprettelse. De kan undertiden benyttes som mandtaller for Danmark og Slesvig-Holsten, idet man visse steder indførte samtlige husstande, hvadenten der blev ydet bidrag eller ej. Alle bidragsydere er indført.

Regnskaber, til dels med bilag 1754-1952 (nr. 358-706).

Diverse sager (nr. 725-58). Blandt disse kan nævnes forskelligt vedrørende drenges optagelse, lære, sygdom, konfirmation etc., meddelelsesbøger fra mestre, protokol fra lærermøder, forskelligt om maden, undervisningen, det Thorupske legat, lotteri, vareforbrug m.v.

Kommissionen til undersøgelse af overformynderiets tilstand.

Diverse dokumenter 1825-31.

Pengeudlånene til kongens kasse 1710-11, 1713, 1760 og 1762.

Arkivet består af en enkelt pakke.

Pensionsregler.

Kommissionen til revision af pensionsreglerne, dens forhandlingsprotokol 1906.

Personaleforhold.

Fællesrådet ang. forhold, der vedrører det under Københavns kommune ansatte personale. Forhandlingsprotokol 1920-30.

Politiet.

Reg. 81 m.v.

Politimandtaller 1869-99.

Anm. Disse mandtaller, der halvårsvis afgaves fra samtlige københavnske ejendomme, giver på samme måde som folketællinger oplysninger om Københavns befolkning (alle personer over 10 år), idet de bl.a. indeholder rubrikker for navn, alder (fødselsår og -dag), fødested samt stilling. Mandtallerne er mikrofilmet, og i almindelighed er kun filmene tilgængelige for publikum. – Politimandtallerne 1900-23 er mikrofotograferet, og mikrofilmene beror hos folkeregistret.

Alfabetiske navneregistre til politimandtaller 1869-82, ført gadevis indenfor hver politistations område.

Registerblade til politiets mandtaller ca. 1890-1923.

Anm. Disse registerblade, der er udfærdiget af politistationerne på grundlag af mandtallerne, er ordnet alfabetisk efter beboernes navne. På basis af dette materiale er Københavns Folkeregister oprettet 1923-25. Registerblade for døde før 1. maj 1923 blev i sin tid udskilt og afleveret til Landsarkivet for Sjælland.

Regnskaber med bilag 1731-1857 (reg. 31).

Diverse, bl.a. Kommissionen af 1824 om ophævelse af vægterkorpset og indførelse af et politikorps og Kommissionen ang. sammensmeltning af politivæsenet i København og på Frederiksberg 1877. – En pakke dok. vedr. politiets omordning 1863-64 findes under magistratens 1. afdeling.

Anm. Politiets arkiv iøvrigt findes i Landsarkivet for Sjælland.

Politi- og Kommercekollegiet 1670-1771.

Reg. 12.

Litt.: A. Linvald i Hist. Medd. om Kbh. 2, I, s. 435-40 og E. Skall sst., årbog 1970, s. 17-19. Jfr. Håndbog i Slægtsforskning, 3. udg., s. 155-56.

Under betegnelsen er sammenfattet diverse organer, der under vekslende benævnelser og med forskellig sammensætning befattede sig med handels- og politimæssige opgaver, men som efterhånden gik over til at være en domstol, der bl.a. behandlede politisager mod militære og civile, samt var appelinstans for søretten.

Arkivalierne består af resolutionsprotokoller, memorialprotokoller, kopibøger, missiveprotokoller, indkomne breve m.v. samt dom- og voteringsprotokoller.

Povl Fechtels Hospital.

Også kaldet *Mønterboderne*, *Hamborgske Sjæleboder*, *Hamborgerboderne* og *De fattiges Sjæleboder*.

Litt.: Herman Gram, *Povl Fechtels Hospitals Historie 1570-1920* (1923).

Seddelregistratur.

Protokol (1570)-1822, heri regnskab 1722-1803. Regnskaber, til dels med bilag 1803-1966 (div. år). Korrespondance, lejekontrakter o.lign. 1906ff. Diverse sager, bl.a. domme, legatsager, stamtavler over Fechtels slægt m.v. 1762ff.

Providering.

Reg. 20 d og 31.

Kommissionen angående et hjælpemagasin af rug, dens protokol med bilag 1794-99. Regnskab med bilag 1781-1816.

Regnskabsvæsenets administration.

Kommissionen for undersøgelse af kommunens administration med hensyn til regnskabsvæsenet. Diverse sager 1905.

Renovationsvæsen.

Reg. D og 31.

Diverse dokumenter 1723-ca. 1900. Regnskaber for renovationskassen med bilag 1702-1825.

Rodemestre.

Formanden for rodemestrene: Kopibøger 1791-1861. Ekstraktbøger over indkomne breve 1777-1861. Journalsager (d.v.s. bilag til ekstraktbøgerne) 1800-61. Indkomne breve fra kærneren 1840-61. Lavs- og korporationslister 1845-61. Diverse, bl.a. fortegnelser over jøder og katolikker, cirkulærer etc. (Reg. 17).

Rugmagasinet.
Se Providering.

Rådhuset.
Reg. 58 m.v.

Rådhuset 1729-1817: En enkelt pakke vedrørende rådhusenes opførelse, udsmykning, istandsættelse m.v.

Fællesudvalget for opførelsen af det ny rådhus 1885-1907: Indkomne sager, forhandlingsprotokoller, dok. vedrørende skitsekonkurrencen, rådhusets indretning og montering m.v.

Martin Nyrops arkiv 1892-1905: Korrespondance, regnskaber m.v.

Rådhusets fattigbøsse.

Litt.: H. P. Langkilde i Hist. Medd. om Kbh. 2, III, s. 220-24.
Reg. 31.

Regnskaber med bilag 1813-75.

Skt. Hans Hospital (og Claudi Rossets stiftelse).

Seddelregistratur med emneregister.

Arkivet omfatter 440 løbenumre og indeholder dok. m.v. vedrørende hospitalets administration 1781ff, bygninger (herunder udvidelser og ombygninger) 1769ff, jorder 1781ff, legater og andre midler 1766ff samt lemmer og patienter (bl.a. mandtaller) 1769ff. Om købet af Bistrupgård og udflytningen hertil fra Ladegården findes akter 1793-1816.

Anm. Skt. Hans Hospital administreredes 1781-99 og igen fra 1860 af magistraten; mange sager fandt derfor vej til rådhusets skrivers resolutionsprotokoller, kopibøger m.v. Fra 1860 førtes i magistratens 2. afdeling særlige protokoller med tilhørende sager for hospitalet. 1799-1859 hørte det under fattigvæsenet.

Skt. Peders Gæstehjem.

Regnskaber 1884-1910, gæstebøger 1884-1910, inventarfortegnelse m.v.

Martin Siersteds og hustru Johanne Siersteds stiftelse.

Diverse nyere regnskabsarkivalier.

Skolekommissioner.

Se Fattigvæsen, Indlemmede distrikter, Kirker, Skoler og Skolevæsen.

Skoler.

Stencileret registratur. *Skolearkiver, Københavns stadsarkiv* (1973), hvortil generelt henvises. Registraturen kan, så længe oplag haves, købes i stadsarkivet.

Om kirkernes, arbejdsbusenes og fattigvæsenets (forsorgsvæsenets) skoler, se under de pågældende arkiver.

Skoleregnskaber.

Reg. 31.

Regnskaber til dels med bilag for Frue latinskole 1580-1859, Frue kirkeskole 1836-59, Vor Frelers kirkeskole 1720-1860, Helliggejst kirkeskole 1732-1864, Nikolaj kirkeskole 1743-1864, Trinitatis kirkeskole 1707-1860, Blegdamsskolen 1774-1857, De forenede kirkeskoler 1859-1923, Gratistskolen 1876-1900, Døttreskolen 1892 samt følgende kommunale skoler: skolen i Nørre Allé 1866-74, skolen i Stokhusgade 1869-70, skolen i Suhmsgade 1852, skolen i Sølvgade 1848, Voldkvarterets betalingskole 1870-73, Vestre betalingskole 1866-74 og Østre betalingskole 1866-1872/73.

Skolevæsen.

Reg. 21.

I. Den københavnske skolekommission 1809-15. Forhandlingsprotokol 1809-15. Journal 1809-15. Indkomne sager 1814-15. Skolefortegnelser 1813.

II. Direktionen for almue- og borgerskolevæsenet (1814) 1816-57. Journaler (der tillige er forhandlings- og resolutionsprotokoller) 1816-57. Indkomne breve 1816-57. Diverse sager, bl.a. lister over Københavns katholske indbyggere 1816-56, akter vedrørende gymnastikundervisningens indførelse 1822-33 og akter vedrørende en reform af Københavns skolevæsen 1854-56.

III. Kommissioner. Vedrørende revision af skolereglementet 1834-36, vedrørende iværksættelsen af anordningen af 20. marts 1844 og vedrørende en omorganisation af de københavnske kirkeskoler 1844-51.

Se iøvrigt magistratens 1. afdeling, skoledirektionen.

Snorrebroen på Christianshavn.

Regnskaber over vedligeholdelsen 1791-93. (Reg. 31).

Sporveje.

Seddelregistratur.

Kjøbenhavns Sporvei-Selskab (lb.nr. 1-187). Arkivet omfatter bl.a. forhandlingsprotokoller for bestyrelsen 1866-99 (nr. 1-3), generalforsamlingerne ang. 1879-98 (nr. 4-5), ind- og udgående skrivelser m. reg. 1865-98 (nr. 6-19), kopibøger 1870-99 (nr. 20-23), aktieprotokoller og aktienoteringsprotokoller m. reg. 1866-98 (nr. 24-35), personalet ang. (1863) 1873-96 (nr. 36-45), hestene ang. 1869-1902 (nr. 46-54), hestefoder ang. 1869-1900 (nr. 55-68), inventarielister 1878-1897 (nr. 69), lageropgørelser 1879-95 (nr. 70), klæde til uniformer 1888-98 (nr. 71), skøder m.v. vedrørende selskabets faste ejendomme ca. 1871-98 (nr. 72), takster, køreplaner og billetter (diverse år) (nr. 73), passagerstatistikker, oversigter over kørte ture o.a. kørslen ang., abonnement, kørselsrapporter etc. 1866-98 (nr. 74-95), regnskaber til dels med bilag 1866-98 (nr. 96-187).

Kjøbenhavns Forstæders Sporveisselskab (lb.nr. 1-102). Arkivet omfatter bl.a. forhandlingsprotokol for generalforsamlinger 1872-98 (nr. 2), do. for kontrolkomiteen 1872-1900 (nr. 4-5), indkomne skrivelser m. reg. (1822) 1872-98 (nr. 6-9), kopibøger 1882-99 (nr. 10-11), korrespondance vedrørende anlægsarbejder og indkøb af vogne m.v. 1877-84 (nr. 11 A), noteringsprotokoller for aktier og obligationer 1872-98 (nr. 12-13), lønningvilkår 1891-92 (nr. 14), hestene ang. 1872-98 (nr. 15-16), materiellet ang. 1873-98 (nr. 17-18), selskabets ejendomme ang. 1874-(1902), kørslen og passagererne ang. 1873-98 (nr. 20-24), regnskaber til dels med bilag 1873-98 (nr. 25-101), diverse.

Frederiksberg Sporveisselskab (lb.nr. 1-88). Arkivet omfatter bl.a. forhandlingsprotokol for generalforsamlingerne 1872-97 (nr. 2), forhandlingsprotokol for kontrolkomiteen 1872-97 (nr. 4), kontrakter m.v. vedrørende vogne, bygninger, skinner m.v. 1872-96 (nr. 6), korrespondance 1872-99 (nr. 7-8), kopibog 1872-94 (nr. 9), aktier 1872ff (nr. 10-12), personalet ang. 1872-1900 (nr. 13-16), hestene ang. 1873-1886 (nr. 17), fouragen ang. 1872-93 (nr. 18-19), vognene ang. 1887-97 (nr. 20-24A), inventaret og lageret ang. 1872-99

(nr. 25-27), trafikstatistik 1872-99 (nr. 28-30), vejjournal 1872-99 (nr. 31-33), kørsel og abonnement 1872-99 (nr. 34-37), regnskaber med bilag 1872-98 (nr. 38-87), heri bl.a. en protokol over indkomne gaver til kuske og konduktører 1886-99 (nr. 60), diverse.

Falkoneralleens Sporvei (lb.nr. 1-51). Arkivet omfatter bl.a. generalforsamlingsprotokol 1884-97 (nr. 2), forhandlingsprotokol for bestyrelsen 1883-97 (nr. 4), korrespondance m. reg. 1883-99 (nr. 5-7), kopibog 1884-99 (nr. 8), aktier 1884ff (nr. 9-11), stambog over personalet 1884 (nr. 12), vognbog 1884-97 (nr. 13), inventarprotokol 1897-98 (nr. 14), trafikbøger 1884-1900 (nr. 15-17), regnskaber med bilag 1883-98 (nr. 18-51), diverse.

Strandvejens Dampsporvei-Selskab (lb.nr. 1-32). Arkivet omfatter bl.a. dok. vedrørende generalforsamlinger 1885-93 (nr. 1), bilag til bestyrelsens forhandlingsprotokol (hvor i korrespondance) 1884-92 (nr. 2-3), diverse breve m.v. 1883-94 (nr. 4-6), kopibøger 1883-91 (nr. 7-14), abonnementsprotokoller 1884-92 (nr. 15-18), regnskaber med bilag 1884-92 (1893) (nr. 19-32).

Sølvgadens Sporvejselskab (lb.nr. 1-26). Arkivet omfatter bl.a. forhandlingsprotokol for generalforsamlingerne 1890-98 (nr. 1), korrespondance (1885) 1888-98 (nr. 2), noteringsprotokol for aktier 1888-98 (nr. 3), personalet ang. 1889-98 (nr. 4-8), inventarliste 1889, 1898 udat. (nr. 9), billetsalget ang. 1889-98 (nr. 10-12), regnskaber med bilag (1888) 1889-98 (nr. 13-26).

Kjøbenhavns Omnibuskompagni (lb.nr. 1-27). Arkivet omfatter bl.a. ruteoversigt 1895-98 og reglement for konduktørerne u.å. (nr. 1), kopibog 1895-98 (nr. 2), aktienoteringsprotokol 1896-98 (nr. 3), personalet ang. 1895-1902 (nr. 4-6), hestene ang. 1895-1901 (nr. 7-8), inventaret ang. 1895-98 (nr. 9-11), kørslen ang. 1895-98 (nr. 12), diverse regnskaber og bilag (nr. 13-27).

Købmagergades Omnibus Selskab (lb.nr. 1-13). Arkivet omfatter bl.a. forhandlingsprotokol for bestyrelsen 1895-97 (nr. 1), korrespondance 1895-98 (nr. 2), aktienoteringsprotokol 1896-98 (nr. 3), stambog over personalet 1896-98 (nr. 4), diverse regnskaber og bilag 1895-1900 (nr. 6-13).

Frederiksbergs Sporvejs- og Elektricitets A/S (lb.nr. 1-168). Arkivet omfatter bl.a. årsberetninger m.v. 1895-1919 (nr. 1), generalforsamlinger ang. 1899-1919 (nr. 2-3), bestyrelsens cirkulations-

protokol (for skrivelser til udtalelse) 1899-1903 (nr. 4), indkomne breve 1896-1911 (nr. 5-13 og 16-24), ind- og udgående breve 1916-19 (nr. 25-31), brevjournaler og -registre 1911-19 (nr. 14-15), diverse skrivelser vedrørende selskabets oprettelse, afvikling, nyanlæg og udskillelsen af elværket med kopibog for anlægsrådet 1897-99 og skrivelser til samme 1898-1900 og 1914 (nr. 32), kopibøger 1898-1916 (nr. 33-63), personalet ang. (1875)-ca. 1919 (nr. 64-71), hestene ang. 1899-1915 (nr. 72-73), inventaret ang. 1900-1919 (nr. 74-80), bygningerne ang. 1899-1914 (nr. 80 A), kørslen ang. 1899-1919 (nr. 81-91), anlægs- og driftsregnskaber 1897-1919 (nr. 92-153), diverse.

De Københavnske Sporveje (lb.nr. 1-309). Arkivet omfatter bl.a. årsberetninger 1898-1911 (nr. 1), generalforsamlinger ang. 1900-11 (nr. 2), bestyrelsesmøder ang. 1898-1911 (nr. 4-5), tilsynsudvalget ang. 1902-11 (nr. 6), anlægsudvalget ang. 1899-1902 (nr. 7), postbøger 1902-11 (nr. 8-13), korrespondance m. reg. 1898-1911 (nr. 14-68), kopibøger 1898-1910 (nr. 69-106), diverse dokumenter vedrørende oprettelsen af De københavnske Sporveje ca. 1896-98 (nr. 107), korrespondance med Gesellschaft für elektrische Unternehmung, Berlin 1905, 1908-11 (nr. 108), kommunens overtagelse af sporvejene 1907-11 (nr. 110-14), diverse skrivelser 1898-1911 (nr. 115), skrivelser vedrørende aktiekapital samt obligationslån 1902 og 1908 (nr. 116), aktie- og obligationsprotokoller 1900-16 (nr. 117-21), personalet ang. (1876)-1911 (nr. 122-34), hestene ang. ca. 1891-1910 (nr. 135-46), materiellet og inventaret ang. 1898-1909 (nr. 147-50), ejendomme og bygninger ang. 1898-1911 (1912) (nr. 151), anlægs- og sporarbejder 1900-02 (nr. 152-53), driften ang. 1898-1911 (nr. 154-67), regnskaber til dels med bilag, licitationer, forsikringspolicer etc. (nr. 168-297), diverse.

Nørrebros elektriske Sporvej (lb.nr. 1-8). Arkivet omfatter bl.a. kopibog 1900-01 (nr. 1), protokoller vedrørende driften 1900-01 (nr. 2-6), regnskaber 1897-99 (nr. 7), diverse (nr. 8).

Tuborg-Klampenborg elektriske Sporvej (lb.nr. 1-9). Regnskaber 1903-09 (nr. 2-8), sager vedr. elværket i Skovshoved m.v. (nr. 9).

Sundhedsvæsen.

Resolutions- og forhandlingsprotokoller samt kopibøger for sundheds-

kommissionen i anledning af pesten 1711-12. Protokol over indkomne skibe 1710-11. Mandtalsbog for Ladegårdens lazaret 1711. Regnskab for udgifter ved karantænestationen på Saltholm 1710 (Reg. 19, hvori litteraturhenvisninger).

Sundhedspas 1831-32. (Reg. D.).

Korrespondance m.v. 1853ff; for perioden 1853-60 især vedrørende den overordentlige sundhedskommission, nedsat i anledning af koleraepidemien 1853. Jfr. reg. 53.

Sø- og handelsretten vedr.

Revisorernes indberetninger om konkursboer 1872-98 (reg. 48).

Thorvaldsens museum.

Reg. 50 m.v.

Dok. vedr. opførelsen af Thorvaldsens museum og Thorvaldsens udnævnelse til æresborger i København 1838-50 samt regnskaber for museet 1840-88 (reg. 31).

Tilskudsudvalget.

Hovedstadskommunernes samråds tilskudsudvalg. Sager 1857ff.

Trøstens Bolig.

Regnskaber 1811-57 (reg. 31).

Tømmerpladsernes flytning.

En enkelt pakke dokumenter om forhandlingerne desangående 1754-58 (reg. 74).

Valsager.

Seddelregistratur.

Stændervalg (i alm.) 1834-48. Journal for stænderforsamlingen 1834-48. Indkomne sager. Protokol for komiteen af 1834, do. for komiteen af 1840.

Stændervalget 1834. Fortegnelser over valgbare og valgberettigede. Grundejerfortegnelser. Fortegnelser over assurerede ejendomme. Div. Stændervalget 1840. Fort. over valgbare og valgberettigede m.v.

Stændervalget 1846. Fortegnelse over valgbare og valgberettigede, stemmelister m.v.

Valget til den grundlovgivende rigsforsamling 1848. Forhandlingsprotokoller (enkelte kredse mangler), valgprotokoller.

Rigsdagsvalget 1849. Valgprotokoller (afstemningsprotokoller) for de københavnske kredse, fortegnelse over valgbare, valgmandsbreve, indsigelser m.v.

Rigsdagsvalg 1849-1915. Forhandlingsprotokoller for københavnske kredse. Diverse.

Rigsrådsvalg. Valget 1856: stemmesedler for Sjællands stift. (Litt.: Axel Holm, Rigsrådsvalget efter Fællesforfatningen af 1855 i Sjællands stift. Hist. Medd. om Kbh., årbog 1969, s. 165-98.) Diverse vedr. valgene 1856-64.

Landstingsvalg. Lister over valgbare personer 1850-66. Stemmesedler 1870, 1874, 1882 og 1886. Lister over valgberettigede i 1.-13. kreds 1895/96, 1899/1900, 1903/04. Lister over valgberettigede fra enkelte år og kredse 1910-48. Den sidste landstingsvalgliste (1953) er bevaret i sin helhed.

Folketingsvalg. Valgliste for 1.-9. kreds 1858/59, 1859/60, 1864/65 og 1870/71. Valgliste for diverse år og enkelte kredse 1881-1952. Diverse valgboøger 1903-32. — 1953ff er alle benyttede valgliste bevaret.

Borgerrepræsentationsvalg. Valget 1840: Lister over valgbare og valgberettigede samt stemmelister. Af- og tilgang af valgberettigede 1840-50. Valget 1850: valgliste og stemmelister. Af- og tilgang af valgberettigede 1851-60. Valget 1860: Fortegnelser over valgberettigede 1.-6. kreds. Forhandlingsprotokoller ved borgerrepræsentationsvalgene for 1.-9. kreds 1866ff (protokollerne afsluttes på forskellige tidspunkter indenfor tidsrummet 1895-1905). Do. for 14. og 15. kreds 1907ff. Valgliste 1890/91 og 1901/02. Valgprotokol vedr. de indlemmede distrikter 1903-08. Valgliste 1906/07. Do. for enkelte kredse 1917/18, 1921/22, 1929/30, 1937/38, 1941/42, 1943/44, 1946/47 og 1950/51. 1954ff er alle benyttede valgliste bevaret.

Vand- og brandvæsen.

Reg 22.

I. Vandkompagnierne.

Springvandkompagnierne (Stadens Fontaines Kompagni, Universitetets, Øster og Rosengaardens Springvandkompagni); protokoller m.v. 1642-1812.

Pumpevandkompagnierne (Lille Vestergades og Vestergades store

Pumpevandskompagni, Christianshavns Vandkompagni, Farvergades ferske Pumpevandskompagni, Børsens, Nørre-Ports, Tugthusets, Garvernes, Boyesens og Bremerholms Vandkompagnier); protokoller m.v. 1646-1812. Vesterbros Vandkompagni: protokoller, sager, regnskab m.v. 1797-1860.

Spring- og pumpevandsinspektionens protokoller 1774-1812.

Stadens pumpe- og springvandskompagnier: regnskaber 1662-1714 (reg. 31).

II. Vanddirektionen.

Journaler (d.v.s. resolutionsprotokoller), kopibøger og sager 1679-1714.

III. Kommissionen for brand-, lygte- og vægtervæsenet 1687-1714.

Ingen arkivalier bevaret. Vedrørende kommissionens historie, se registraturen.

IV. Overbrand- og vandkommissionen.

Samling af kgl. reskripter ang. brand- og vandvæsenet 1677-1804. Resolutionsprotokoller 1714-73. Kopibøger 1714-1806. Journaler 1736-1805. Indkomne sager 1736-1805. Mønstringsruller over brandfolkene 1718-54. Fortegnelse over brøndene 1750-1805. Stadskonduktørens forfattede nivellementer over vandfaldet i København 1771-72. Protokol over vandmålingen i de ferske vands søer 1775-99. Domsakter og diverse sager (bl.a. vedrørende ildebrande). Tegninger over bygninger, slukningsredskaber m.v. 1755-1806 (i kortsamlingen). – Vandvæsenskonduktør J. H. Hassings samlinger vedr. Københavns vandvæsens historie.

V. Kommissionen vedrørende lygtevæsenet 1801-19.

Deliberations- og resolutionsprotokol, kopibog, journal og journalsager 1809-19. Diverse, bl.a. vedrørende lygteskatten.

VI. Vandkommissionen 1805-57.

Resolutionsprotokoller 1805-58. Kopibøger 1806-59. Journaler 1805-59. Journalsager 1806-57. Mandtaller 1807-09, 1812. Dok. vedrørende vandkompagniernes ophævelse 1810-11. Dok. vedrørende forandring i spring- og pumpevandets beskatning 1836-47. Vandskatsmandtaller 1855-58. Protokoller over til- og afgang i vandskatten 1814-56. Forskelligt vedrørende udførte arbejder, hussalg, ekspropriationer, ejere af spring- og pumpevandspportioner, afløb, ledninger,

boringer, vandstand m.m. (heri ældre akter 1688ff). »St. Jørgens søs kronologiske historie« 1807.

VII. Brandkommissionen 1805-70.

Kopibøger 1824-62. Koncepter til udgåede skrivelser 1806-70. Resolutionsprotokoller (hvori bl.a. rapporter om de enkelte brande) 1805-70. Indkomne sager 1805, 1814, 1818-70. Attestbog (vedrørende eftersyn af brandredskaber) 1860-70. Kopibog over indkomne resolutioner, kollegiebreve etc. vedrørende brandvæsenet 1839-52. Den generale opmåling over de i byen befindtlige brønde, optaget af stadskonduktør C. Schlegel 1827-29. Iagttagelser ved brandinkvisitionen (d.v.s. husbesigtigelser) 1864-68. Brandinkvisitionsforretninger 1864-67. Diverse regnskaber vedrørende brandvæsenet 1865-70. Diverse vedrørende refusioner til brandvæsenet 1816-68. Tegninger o.a.

Tillæg: Kassationskommissionen for Københavns brandkorps. Det for kommissionen fremstillede og afskedigede mandskab 1859-69.

VIII. Forskellige kommissioner.

Komm. af 25. aug. 1752 ang. vandfaldet ved Amalienborg plads. Dok. 1750-52.

Kommissionsdokumenter ang. tømmerpladser 1754-55, gadernes vandfald 1757-58 og Ordrup Sø 1757-59.

Komm. af 29. juli 1795 ang. brandvæsenets forbedring. Dok. 1795-96.

Komm. af 24. juli 1801 til vandværkets forbedring. Dok. 1801-05.

Komm. af 4. maj 1813 ang. grundens afståelse til vandvæsenet. Dok. 1813-20.

IX. Brandmajoren.

Journal over udgivne ordrer 1800-08. Kopibøger 1774-1868. Journaler 1800-69. Indkomne breve 1796-1870. Af- og tilgangsprotokol for brandmestre 1812-70, do. for mandskabet 1807-70. Anciennitetsprotokoller. ruller m.v. 1694-1870. Brandredskabernes befordring ang. 1818. Protokol over afgangspatenter 1822-70. Brandkorpsets vagtjournal under bombardementet 1807. Karakterbog ved brandkorpsets examinere 1811-59. Edsprotokol for brandkorpset 1808-67. Hovedinventarium over sprøjter og tilbehør 1771. Diverse vedrørende personale, redskaber, håndværkere m.v.

Tillæg: Første og anden meddirektørs journaler for modtagne ordrer 1834-63, distriktkaptajnernes do. 1834-66.

Brand- og lygtevæsenets regnskaber med bilag 1719-1870. Vandvæsenets regnskaber med bilag 1812-58 (reg. 31).

Vand-, gas- og kloakkommissionerne.

Reg. 23.

Komm. af 24. decbr. 1824 ang. gasbelysnings indførelse i København. Dok. 1824-27.

Komm. af 13. jan. 1841 ang. stadens belysning med gas. Dok. 1840-42.

Komiteen af 6. maj 1842 ang. stadens belysning med gas. Dok. 1842-48.

Den kombinerede komité ang. indførelsen af et vand-, gas- og kloaksystem (komité I). Dok. 1848-54.

Komiteen til gennemførelse af de approberede planer til gas- og vandværkerne (komité II). Dok. 1854-60.

Varemæglere.

Embedsprotokoller for varemægler *Jacob Daniel Meyer* 1814-22 og varemægler *David Meldolo* 1815-21.

Vartov.

Reg. 37 m.v., jfr. Reg. over registraturer.

A. Vartov hospitals sager.

1. »Grundlag og hjælpkilder«: fundatser, gavebreve, arkivfortegnelser slutn. af 17. årh.-ca. 1900. 2. Administrationen. Deliberationsprotokoller (d.v.s. direktionsprotokoller) 1781-1832. Referatsprotokoller (d.v.s. forstanderprotokoller) 1832-76. Kopibøger 1720-1909. Journaler 1861-1901. Indkomne sager 1701-1927. 3. Private vartovsenge. Sagerne er ordnet alfabetisk efter den person eller by, som har oprettet sengen. 4. Indlagte lemmer. Sager 1716-1857; enkelte årgange mangler. 5. Ansøgninger. Protokoller og sager 1799-1857. Sagerne er ordnet alfabetisk. 6. Indlagte lemmers ejendele, gæld og formue. Kronologisk ordnede sager 1760-1858; enkelte årgange mangler. 7. Afdøde lemmers efterladte papirer. Alfabetisk ordnede sager 1799-1857. 8. Afdøde lemmers efterladte ejendele. Registrerings- og auktionsprotokoller 1686-1819. Registreringsprotokoller 1819-74. Auktionsprotokoller 1813-77 og 1911. 9. Mandtaller. Omfatter 1686-87,

1762, 1777, 1787, 1791-1830 (nogenlunde fuldstændigt), 1833-1920 (spredte år). 10. Kirker og skoler. Vartov kirkes arkiv 1699-1854. Gentofte kirkes arkiv 1570-1857 med opl. om skolerne i Gentofte og Hvidøre, Kirkegården, præstegårdens jorder o.m.a. 11. Vartov. Godsets skoler på landet. Omfatter en enkelt pakke sager 1740-85. 12. Bygninger og inventar. Bygningssager 1709-1853. Inventarsager 1747-1835. 13. Jordegodset. Obligationsprotokoller 1684-1728. Fæsteprotokoller 1677-1809. Skatter og landgilde ang. 1775-1806. Skatte- ligning ang. 1677-96. Restance med skatter og landgilde ang. 1698, 1716. Landmålingsprotokoller 1707. Jordskyldsprotokoller vedrørende københavnske ejendomme 1696-1904, do. sager 1695-1838 (diverse år), do. reversaler 1697-1857. Hospitalets tilhørende eller pantsatte ejendomme i København 1675-1809 (ordnet alfabetisk efter gader). Anbringelse af kapitaler samt stiftelsens økonomi 1672-1799. Jordegodsets besigtigelse 1697 (omfatter godset uden for København). Jordebøger 1682-1781. Tiendeafgifter m.m. 1684-1856. Kapitels- takster (1600)-1908. Diverse sager 1621-1848. 14. Forskelligt. Grup- pen indeholder bl.a. dokumenter vedrørende lejermåls- og helligdags- bøder, vornede, stavnsbundne, udskrevne soldater, artilleriheste m.v. fra 18. årh. 15. Regnskabsvæsen. Regnskaber 1717-1934.

B. Magistratens 1. afdelings Vartov-sager.

Journaler og sager 1859-1935. Diverse.

Løvrigt må der for tiden 1799-1857 generelt henvises til fattig- væsenets arkiv, idet Vartov i denne periode hørte under dettes sag- område (specielt henledes opmærksomheden på sager om indlæg- gelser).

Vejerhuset.

Regnskaber med bilag 1732-1857 (reg. 31).

Vejvæsen.

Brolægnings- og vejsager 1776-1843 (reg. D). Jfr. brolægningvæsen. Regnskaber med bilag 1797-1858 (reg. 31).

Welanderhjemmene.

Forhandlingsprotokol 1914-37. Korrespondance- og regnskabssager 1915ff. (Reg. 37.)

Vragervæsen.

Reg. D og 31.

Vragernes indberetninger 1807-17 m.v. Regnskaber for vragerbroen med bilag 1730-1828.

Vægtervæsen.

Regnskaber med bilag 1725-1863 (reg. 31).

Økonomikommisjonen.

Reg. 20e m.v.

Forhandlingsprotokoller 1767-1857. Bilag til samme 1795-1814.

Anm. Kommissionen var et fællesudvalg nedsat af de 32 mænd (senere borgerrepræsentationen) og magistraten til at overvåge bevillinger og regnskaber.

VIII. PRIVATARKIVER

I. Institutioner, foreninger, komiteer, firmaer o. lign.

Anm. Ang. private sporveje, privatskoler, badeanstalter m.v. se under VII.

Adressekontorets arkiv.

Direktionsprotokol 1794-1876 (reg. 74).

Kjøbenhavns Arbejderforening og Arbejderforeningen af 1860.

Forhandlingsprotokol for Arbejderforeningens bestyrelse 1854-58 (nr. 1), Arbejderforeningen af 1860, forhandlingsprotokol for bestyrelsen 1867-1926 (nr. 2-3), do. forhandlingsprotokol for repræsentantskabet 1876-1923 (nr. 4-5), do. forslagsprotokoller 1872-1916 (nr. 6-7), do. restanceprotokol 1867-74 (nr. 8), do. bygningen ang. 1873-75 (nr. 9-10), festskrifter 1885-1960 (nr. 11-16), Kjøbenhavns Arbejderforenings publikationer 1853-60 (nr. 17-26), publikationer fra Arbejderforeningen af 1860 1860-1965 (nr. 27-131), diverse skrivelser til Arbejderforeningen af 1860 1876-1918 (nr. 132-36). (Reg. 78.)

Asylselskabet for Frederiksberg, Vesterbro og omegn.

Elevprotokol 1859-65, register over medlemmer 1868-78, regnskaber m.v. (reg. 21).

Den Beständig Borgerlige Forening.

Beskrivelse og overslag etc. til en om- og tilbygning til foreningens ejendom på Nørrebrogade (reg. 78).

Brændselsforeningen af 1841.

Dok. 1841-45 (reg. 24).

Foreningen »Capri«.

Anm. Selskabelig forening med tilknytning til Tivoli.

Diverse arkivalier 1871-81, 1908 (reg. 74).

Dampkøkkener.

J. F. Johansens Dampkøkkener. Protokol over salget 1858-66 (reg. 74).

Fæstekontorer.

Anm. Disse autoriserede kontorer førte to rækker protokoller, tyende-protokoller over tjenestesøgende og husbondprotokoller over herskaber, der søgte tjenestefolk.

Seddelregistratur.

Arkivalier forefindes fra følgende indehavere af fæstekontorer (fæstemænd og fæstekoner): *Albrechtsen, L. P.* 1848-71 (1881). *Christensen, J. O.* 1882-1909 (1916). *Dansk Kvindesamfund* 1887-1917. *Driefer, D. H.* 1859-66. *Erichsen H. C.* 1873-82. *Hager, H. Chr.* og senere sønnen *Hager, J. I.* (fortsatte Albrechtsens forretning og protokollerne fra de tre fæstemænd må følgelig benyttes som en enhed) 1875-1925. *Hansen, P. Chr.* 1892-1919. *Jacobsen, C. J.* 1892-1917 (1925). *Jønsson, Melita* 1911-33. *Krogh, Christian* 1861-69. *Petersen, Johanne Petrea* 1922-39.

Hjælpekassen af 6. april 1894.

Anm. Oprindelig Vinhandlerarbejdernes 100-Mands Forening af 6. April 1894, senere Vinhandlerarbejdernes Syge- og Begravelseskasse.

Forhandlingsprotokoller 1894-1924, medlemsfortegnelser, regnskaber 1895-1967, diverse. (Reg. 78.)

Selskabet Holbergs Minde.

Anm. Se Hist. Medd. om Kbh. 3, V, s. 573, 4, II, s. 578 og 600 samt 4, IV, s. 410.

Arkivet omfatter regnskaber 1836-67, kopibog 1840-86, forhandlingsprotokol 1850-84, generalforsamlingsprotokol 1885-1917, trykte love 1834, 1870, 1875 og 1883, festskrift (trykt) 1868. (Reg. 78.)

Holmens Hæderstegns Forening.

Forhandlingsprotokol 1882-1920 (reg. 78).

Opførelsen af en industriudstillingsbygning.

Diverse beregninger m.v. 1870 og u.å. (Reg. 74.)

Selskabet til Oprettelse af Kaffe- og Spisehuse i Kjøbenhavn.

I arkivet findes bl.a. generalforsamlings- og bestyrelsesprotokol 1883-1900, sager vedrørende aktietegning, lokaler, personale, vareleverancer, korrespondance, beretninger, regnskaber, rapporter fra udsalgsstederne og tegninger. (Seddelregistratur.)

Storkøbenhavns kartoffelcentral.

Arkivet, der omfatter perioden 1940-49, indeholder arkivalier ang. 1. selskabets stiftelse 2. dets bestyrelse og direktion 3. forhold vedrørende handelsministerium, priskontrolråd og kartoffelnævn 4. forhold vedrørende kommuner, organisationer og foreninger 5. forhold vedrørende priser, lagerbeholdning m.v. 6. regnskabsmæssige forhold 7. statistiske oversigter 8. inventar m.v. 9. leveringstilbud 10. bestyrelsesmøder 11. diverse (herunder sager vedrørende de enkelte kartoffelhandlere) 12. selskabets likvidation. (Reg. 87.)

Kastelpark-komitéen.

Diverse sager 1898-1901 (reg. 74).

Konfirmandunderstøttelse.

Selskabet af 30. Juni 1865 til Udstyr af trængende Konfirmander. Diverse medlemslister, regnskaber, ansøgninger, beretninger etc. 1865-1966.

Selskabet Maries Minde (1879-1920). Forhandlingsprotokol m.v. 1880-1920. Dets grundfond blev 1920 overdraget til Selskabet af 30. Juni 1865 til Udstyr af trængende Konfirmander. (Reg. 78.)

De af det teologiske fakultet ansatte ligbærere.

Formandens protokol 1792-1861, hvori kopier af reskripter, instrukser, skrivelser samt notater om ansættelse af ligbærere m.v. (Reg. 74.)

Pensionistmemoirer.

Indsamlet 1969ff. Det indsamlede materiale er utilgængeligt for publikum i 25 år efter afleveringen. Stadsarkivet modtager fortsat ældre københavneres erindringer.

Komiteen til fremme af rotternes udryddelse (1898-1902) og Foreningen til lovordnet udryddelse af rotter i Danmark (1902-41).

Såvel komiteen som foreningen var stærkt knyttet til en enkelt person, Emil Zuschlags virke. Arkivet, der omfatter numrene 1-32, indeholder forhandlingsprotokoller, korrespondance, regnskaber, avisudklip, tryksager m.m. 1898-1941. (Reg. 78.)

Sangforeninger.

Omfatter arkivalier fra sangforeningerne Dania (1852-1911), Edvards Minde (1907-29) og Valkyrien (1875-1918). (Reg. 78.)

Schuboths Forlag.

Regnskaber 1737-46, 1756-59, 1811-28 og erindringsbog 1832-60.

Den engelske tinfabrik i København.

Litt.: E. Skall i Hist. Medd. om Kbh., årb. 1965, s. 46-92 og årb. 1967, s. 90-104.

En pakke dokumenter omfattende perioden 1740-45.

Tjenestemændenes sygeforsikring.

Generalforsamlingsprotokoller 1919-66, bestyrelsesmødeprotokol 1919-66, korrespondance 1934-67, medlemsfortegnelser, regnskaber etc. 1919-66. (Reg. 78.)

2. *Enkeltpersoner og familier.*

Anonymt dagbogsnotat. Xeroxkopi. Notatet, der er på tysk, vedrører københavnske begivenheder 7.-13. februar 1686 (reg. 74).

Borgerrepræsentant D. B. Adler (1826-78). Mest tryksager o.lign. (reg. 77).

Borgmester D. G. R. Bentley (1786-1869). Bestallinger o. lign.

Direktør Knud Bjerregaard (f. 1885). Foredragsmanuskripter, artikler, lysbilleder, fotografier etc. vedrørende boligforhold, sanering o.a. (reg. 84).

Familien Butty (A. E. Butty, E. V. Butty og A. V. Butty). Diverse sager 1820-1961 (reg. 74).

Forfatteren Carl C. Christensen (1866-1960). Dette ret fyldige privatarkiv indeholder foruden korrespondance samlinger vedrørende Københavns historie og topografi samt københavnsk personalhistorie. (Registratur med brevskriverliste.)

Digteren Holger Drachmann (1846-1908). Manuskript til rådhuskantate 1905.

C. P. Getreuer (1710-80). Indeholder regnskaber o.lign. 1765-80. (Seddelregistratur.) Udtaget af Getreuers stiftelses arkiv.

Rådmand Hother Hage (1853-1939). Dette lidet omfattende arkiv indeholder dokumenter ca. 1895-ca. 1913, hovedsagelig vedrørende Hages kommunalpolitiske virke.

Hans Peter Jensen. Dagbog 1849-50. Jfr. Hist. Medd. om Kbh., 1962, s. 100ff.

Kommunaldirektør Vilhelm Jespersen (1877-1969). Manuskript til erindringsværk »37 år i Københavns kommunes tjeneste«.

Overpræsident Andreas Christian Kierulff (1782-1846). Diverse papirer, især vedrørende kommunale forhold ca. 1820-1846.

Arkitekt Vilh. Klein (d. 1913). En enkelt pakke korrespondance og diverse sager.

Kancellisekretær Jens Lund (1778-1863). Regnskabsbog og regnskabsoversigter (1812) 1814-57. Jfr. Hist. Medd. om Kbh., 1974.

Grosserer Nicolai Jonathan Meinert (1791-1877). Erindringer ca. 1800-20 (manuskript). Jfr. Hist. Medd. om Kbh., årbog 1970, s. 37ff.

Hospitalsforstander H. C. Mellerup (d. 1877). En pakke dokumenter (mest koncepter) 1832-61, især vedr. Mellerups tjenstlige arbejde. Udtaget af Vartovs arkiv.

Fabrikant John Messerschmidt (1855-1940). Især husholdningsregnskaber 1884-1925. Lommekalender ført af ukendt 1864.

Slægten Milo. Enkelte familiepapirer, hovedsagelig fra det 19. årh. *Grosserer Carl G. Moritz*. Diverse utilgængelige dokumenter fra 1. halvdel af 20. årh.

Høker Jens Nielsen m.fl. Diverse dokumenter (mest attester o. lign.) 1818-86 (diverse år). (Reg. 74.)

Overpræsident V. Oldenburg (1834-1918). Et enkelt dokument fra 1908.

Typograf G. A. Petersen (1833-1913). Dagbøger 1845-1913 (microfilm). Jfr. Hist. Medd. om Kbh., årbog 1973, s. 74ff.

Georg Ludolf Rønnenberg. Arkivet, der består af en enkelt pakke, indeholder korrespondance, regnskaber m.v. 1762-1841 (diverse år). Udtaget af Vartovs arkiv. (Reg. 68.)

Borgmester Friederich Christian Schäffer (1773-1843). Diverse dokumenter, især vedrørende kommunale forhold.

Landinspektør Johannes Schyt(h). Diverse dokumenter (personlige sager, dok. vedr. ejendomme m.v.) 1718-1825. Udtaget af Vartovs arkiv. (Reg. 69.)

Borgerrepræsentant Herman Trier (1845-1925). Diverse dokumenter (breve, tryksager m.v.) 1880-1920 og u.å. (reg. 77).

Familien Tscherning. En enkelt pakke dokumenter 1743-1848 (reg. 74).

Tømmermester Johan Christopher Wahl (1759-1838). Selvbiografi og andre optegnelser (reg. 74).

Højesteretsadvokat F. W. Wivet (1728-90). Manuskript til 4 forsvarstaler for højesteret 1755, 1760 og 1726 (2). (Reg. 74.)

IX. SAMLINGER TIL KØBENHAVNS HISTORIE OG TOPOGRAFI M.V.

1. Københavnske ejendomme.

Samlingen, der stadig øges, består af skøder, obligationer, lejekontrakter, korrespondance, manuskripter, tegninger, fotografier, avisudklip o.m.a. vedr. diverse københavnske ejendomme (beboelsesejendomme, møller m.v.). (Reg. 66.) Se også diplomsamlingen nr. 9.

2. Ejendomme uden for København.

Ganske få ejendomme, bl.a. Nærumgård. (Reg. 67.)

3. *Enkeltpersoners samlinger.*

Reg. 38.

Professor Erik Arup. Enkelte afskrifter og regester af akter vedr. København 1455-1697 fra arkiver i Lübeck og Hamburg.

P. N. Bang. Afskrift af N. Jonges manuskript til Københavns beskrivelse II.

Kontorchef Georg Becker. Manuskript til en sporvejshistorie ca. 1860-1900.

Direktør Knud Bjerregaard. Se under privatarkiver.

Redaktør Carl Bruun. En stor samling ekstrakter af københavnhistoriske kilder, hovedsagelig før 1807. Med registre. Opstillet blandt hjælpemidlerne ved ekspeditionen.

Forfatteren Carl C. Christensen. Se under privatarkiver.

Rådstuearkivar Villads Christensen. Samlinger vedr. Københavns forstæders og udenbys jorders historie (på sedler i 21 kapsler, opstillet blandt hjælpemidlerne ved ekspeditionen), vedr. søerne, stadens historie i alm. m.v. samt samlinger til biografier af stadens 32 mænd.

Konstruktør Karl Grønvaldt. Samling vedr. hestoomnibusser.

Rådstuearkivar Axel Linvald. Især vedr. Bistrup gods' historie.

Afdelingsingeniør Vilh. Mallings. Saml. vedr. Københavns historie og topografi.

Bibliotekar Julius Margolinsky. Jødiske borgerrepræsentanter. Foretagsmanuskript.

Rådstuearkivar Oluf Nielsen. Betydelig samling vedr. Københavns historie og topografi. Dele af samlingen opstillet blandt hjælpemidlerne ved ekspeditionen.

General H. U. Ramsing. Meget omfattende samling vedr. stadens ejendomme, især før 1728. Udgivelse påbegyndt i 1943 og endnu ikke afsluttet. Til samlingen findes en seddelregistratur.

C. Salomonsen. Manuskript til en københavnhistorie 1807-57 (ca. 1885). Resultat af en konkurrence.

Kaptajn Th. Thaulow. Uddrag af en københavnsbeskrivelse 1746-49 fra Ravnholt arkiv.

Rådhusforvalter A. K. Thuesens samlinger vedr. besættelsestiden.

F. E. Tvermoes. Samling vedr. Det kongelige Skydeselskab.

Professor Harald Weitemeyer. Lille samling vedr. Københavns historie.

A. Wolf. Manuskript til en københavnshistorie 1807-57 (1885). Resultat af en konkurrence.

Overgartner Jens Østergaard. Samling vedr. Husumgård.

4. Seglsamling.

Ekspeditionssekretær, baron *H. Adellers* samling af segl. (Seddelregistratur.)

5. Diverse samlinger af fotokopier af arkivalier vedr. København fra andre arkiver.

Bl.a. folketælling 1787, 1801 og 1834 for København og »Det elphenbeenske Societet« (Ny kgl. Samling. 387 c – fol.) m.fl.

X. KORT OG TEGNINGER

Litt.: Egil Skall, Om Københavns Stadsarkivs kortsamling. Hist. Medd. om Kbh. 1971, s. 101-121.

Samlingen omfatter for tiden ca. 25.000 kort og tegninger, men er i hastig vækst. Det ældste kort er fra ca. 1690.

Ved ordningen er anvendt følgende gruppering:

I A København i alm. (originale kortværker og kort forestillende Kbh. og dele af byen)	C Kastellet
B do. (rekonstruktioner og kopier)	IV A Omegnen i alm.
C Christianshavn	B Amager
II A Forstæder i alm.	C Indlemmede distrikter 1901ff.
B Vesterbro	V A Vandforsyning, indenbys ledninger
C Nørrebro	B do., udenbys søer og ledninger
D Østerbro	VI A Offentlige bygninger i alm.
III A Fæstningsterrænet i alm.	B Rådhus
B Tivoli	C Gas-, vand- og elværker
	D Hospitaler

E	Stiftelser, arbejdshuse og Opfostringshuset	O	Havnen og rheden
F	Skoler	P	Sporveje (omnibusser)
G	Kirker og kirkegårde	Q	Jernbaner
H	Politistationer	R	Kloakker
I	Fængsler	S	Gader og veje
J	Brandvæsen	T	Torve og pladser
K	Badeanstalter	U	Parker
L	Slotte	V	Sanering
M	Private bygninger og beboelseskomplekser	VII	Bistrup Gods
N	Broer	VIII	Øvrige Danmark
		IX	Udland
		X	Diverse

Seddelregistratur (kartotek kort A 5) til samlingen, der p.t. er opstillet i magasinerne i Njalsgade. I Stadsarkivets lokaler på rådhuset findes duplikater af kartotek kortene, i stor udstrækning forsynet med fotografier. Disse duplikater er sammenstillede i kronologisk orden for grupperne I, II, III, IV og V's vedkommende.

STIKORDSREGISTER

- Abel Cathrines Stiftelse 36-37, 48
 Accise 24, 34, 48
 Adeler, H. 86
 Adler, D. B. 82
 Adressekontoret 79
 Afgifter, se skat
 Afregningskommissioner 30-31
 Aktieselskaber 42
 Albrechtsen, L. P. 80
 Alexandravej 55
 Almindelig Hospital 36-38, 48, 62
 Almisse 37, 39
 Almue- og borgerskolevæsenet 69
 Amager 34, 86
 Amalienborg Plads 76
 Andreas Kirke, St. 57
 Ankerkranen 34
 Anordningen af 1.1.1840 24
 Apotekere 38
 Arbejderforeningen af 1860 79
 Arbejdshuse 36-38, 49, 56, 87
 Arealsskat 33
 Arkivalier, til- og afgang af 15-17
 Arkivaliers tilgængelighed 17-19
 Arresthus 25, 31, 34
 Arup, Erik 85
 Arv- og gældsfragåelser 28
 Arveafgift 33
 Arveløse kapitaler 34
 Arveparter 23, 34
 Assistens Kirkegård 57
 Asylselskabet for Frederiksberg, Vester-
 bro og omegn 79
 August, Henning 35-36, 39
 Auktioner 34, 49

 Badeanstalter 53-54, 87
 Bagere 60-61
 Bang, P. N. 85
 Bankhæftelsen 34
 Barberer 60

 Beboelsesejendomme 43, 45, 87
 Becker, Georg 85
 Begravelse 17, 29, 44, 57-59
 Bentley, D. G. R. 82
 Berendt, Lennart 19
 Beständig Borgerlige Forening 80
 Bestillingsmænd 23, 26
 Besættelsen 18
 Besøg 52-53
 Betjener, stadens 26, 28
 Bevillinger 28-29, 43
 Beværtninger 42-43
 Billard 43
 Bindslev, Christina 19
 Biografer 49
 Bispetiende 34
 Bistrup Gods 24, 28-29, 34, 45, 49-50,
 68, 85, 87
 Bjerregaard, Knud 82, 85
 Blegdamme 34
 Blegdamshospitalet 45
 Blegdamsskolen 69
 Bleggården 36
 Blikkenslagere 60
 Blytækkere 60
 Boder 34, 58
 Bogbindere 60
 Bogholderkontoret 41-42
 Bolignød 50
 Boligtælling 45
 Bombardementet 1807 31, 76
 Bomhuse 34
 Borgerlig vielse, se ægteskab
 Borgerrepræsentationen 19, 23, 26-27,
 53, 79, 85
 Borgerrepræsentationsvalg, se valg
 Borgerskab 18, 28-29, 34, 37, 43
 Borgervæbningen 50
 Borgervæbningsskat 33
 Borgmestre 27, 34
 Borsmede 61

- Boserup Sanatorium 45
 Boyesens Vandkompagni 75
 Brande 30, 58
 Brandforsikring 24-25, 31
 Brandvæsen 46, 56, 74-77, 87
 Bredahl, Lenc, g.m. Niels Brock 26
 Bredgades drengeskole 49
 Bremerholms Vandkompagni 75
 Brock, Niels 26
 Broer 34, 87
 Brolæggere 60
 Brolægning 33, 42, 46, 50-51, 78
 Bruun, Carl 85
 Bryggere 60-61
 Brænde, 31, 34, 51
 Brændevinsbrændere 60-61
 Brændingsattester 17
 Brændselsforening 51, 80
 Brændselsudvalget 47
 Brødtakst 61, 64
 Brønde 75-76
 Brønshøj 55
 Budgetkontoret 41
 Budolphi Kloster 51
 Buntmagere 60-61
 Butikker 34, 58
 Butty, A. E. 83
 Butty, A. V. 83
 Butty, E. V. 83
 Byggeriets industrialisering, kommitte-
 rede til 43
 Byggestøtte 43
 Bygninger, se ejendomme
 Bygningsafgift 33, 35
 Bygningskommissioner 30, 55
 Bygningsvæsenet, direktoratet for 46
 Bymuseet 45
 Byplan 47
 Byting 25
 Bøder 39
 Bødkere 60
 »Bøger« 24-26
 Børn 36-38, 64-65
 Børnehospital, Dronning Louises 54
 Børnehuset 31, 35, 51
 Børsens Vandkompagni 75
 Capri, forening 80
 Christensen, Carl C. 83, 85
 Christensen, J. O. 80
 Christensen, Maja Lisa 19
 Christensen, Villads 12, 14, 16, 19, 85
 Christians Plejehus 36-37, 51
 Christianshavn 25, 86
 Christianshavns Vandkompagni 75
 Civilforsvar 18
 Claudi Rossets Stiftelse 37, 39, 68
 Dahl, Flemming 12, 16, 19
 Dampkøkkener 80
 Dania, forening 82
 Dansesaloner 42
 Dansk Kvindesamfund 80
 Danske Kancelli 28
 Danske Kompagni 26
 Dantesøjlen 63
 Danzig 25
 Degne 38
 Diplomer 23-25
 Dispathører 51-52
 Domme 25, 31, 75
 Domstole, se Rådstueretten, Politi- og
 Kommercekollegiet samt Sø- og Han-
 delsretten
 Drachmann, Holger 83
 Drejere 60
 Dreng, se børn
 Driefer, D. H. 80
 Driftsregnskab, bilag til 17
 Dronning Louises Børnehospital 54
 Dronningensgades Friskole 57
 Dronningensgades Lazaret 62
 Dugmagere 60
 Dyrtidsforanstaltninger under 1. ver-
 denskrig 52
 Dødeprotokoller 38
 Dødsattester 17

- Dødsboer 42
 Døttreskolen 69
- Edwards Minde, forening 82
 Ejendomme 17, 25, 30-31, 34, 36, 38-39, 43-46, 84-87
 Ejendoms- og motorkontoret 42
 Ejendomsdirektoratet 17, 43
 Eksercerhuse 34
 Ekstraskat 33
 Elektricitet 46, 71, 86
 Elevtilsynskommissionen 42-43
 Elphenbeenske Societet 86
 Embedsmænd 26, 28, 34
 Embedsmænds friboliger 33
 Embedsskat 33
 Enevælden 25
 Engelske Tinfabrik 82
 Enighedsværn 62
 Enkekasser 52
 Erhvervsskat 42
 Erichsen, H. C. 80
 Erlandsen, Jacob 24
 Erstatningsfondskommissionen 30
- Fabrikker 28
 Falk-Sørensen, Mogens 19
 Falkoneralleens Sporvei 71
 Fallit 43
 Farvergades ferske Pumpevandskompani 75
 Fasbindere 61
 Fattigbøssen på rådstuen 37, 68
 Fattiggården 39
 Fattigvæsen, jfr. magistratens 3. afdeling 24-25, 28, 35-40, 49, 55-56, 68, 78
 Favnsættere 31, 43
 Fechtels Hospital 67
 Fedevarer 34
 Felberedere 60
 Fester 52-53
 Finsen, Niels 63
- Firmaer 43, 79-82
 Fiskeblødere 34
 Fiskeri 34
 Fiskeres efterladte 1893 56
 Flindt, J. Th. 26
 Folkekøkkener 46
 Folketingsvalg, se valg
 Forenede kirkeskoler 69
 Folkeregister 44, 66
 Folkeskat 33
 Folketællinger 66, 86
 Fontangeskat 33
 Foreninger 61, 79-82
 Forhør 17
 Formueskat 33
 Formynderveskikkelser 28
 Formyndere, se overformynderi og magistratens 3. sekretariat
 Formænd, fattigvæsenets 37
 Forsorg, se fattigvæsen og magistratens 3. afdeling
 Forstandere 38-39
 Forstæder, jfr. fæstningsterrænet, indlemmede distrikter og udenbys grunde 85-86
 Fotografier 84, 87
 Fragtafgift 33
 Frederik VII 52
 Frederiksberg Sporveisselskab 70
 Frederiksbergs Sporvejs- og Elektricitets A/S 71
 Frelsers Kirke 57, 59
 Frelsers Kirkeskole 69
 Friskoler 36, 57
 Frue Arbejdshus 49, 62
 Frue Kirke 58-59
 Frue Kirkeskole 69
 Frue Latinskole 25, 69
 Frue Sogns Plejekommission 36
 Frøhandlere 34
 Frølich, Lorenz 63
 Fuien, Christiana, g. Harboe 54
 Fælleder 34
 Fængsler 87

- Færdselstællinger 47
 Færgemænd 60
 Fæste 34, 50, 63, 78
 Fæstekontorer 80
 Fæstningsterrænet 45, 53, 86
 Fødselsattester 45
- Gadehandel 29, 31
 Gader og veje 34, 42, 46-47, 56, 76, 87
 Gaderegulering 31
 Gammel Kloster 44
 Garnisons Arbejdshus 38, 49
 Garnisons Kirke 58
 Garvere 60-61
 Garvernes Vandkompagni 75
 Gas- og vandarbejdere 61
 Gasværker 46, 53, 77, 86
 Generale opmåling 1755 35
 Genopbygninger 30-31
 Gentofte Kirke 78
 Gentofte Skole 78
 Getreuer, C. P. 83
 Getreuers Stiftelse 53
 Glarmestre 60
 Glashandlere 60
 Glostrup Kirke 63
 Gratistaskolen 69
 Grunde 32-35
 Grundlovgivende rigsforsamling, se valg
 Grundskat 33
 Grundtakster 25, 32
 Grækere 59
 Græsning 43
 Grøns Stiftelse 53
 Grønvaldt, Karl 85
 Guldsmede 60
 Gymnastik 69
 Gymnastiklærere 38
 Gælds- og arvefragæelser 28
 Gældskommission 29
 Gørtlere 60-61
- Hage, Hother 83
 Hager, H. Chr. 80
 Hager, J. J. 80
 Hamborgerboderne 67
 Hamborgske Sjøleboder 67
 Hambros badeanstalter 53-54
 Handel 18, 28-29, 34, 43, 60-62, 66
 Handelsregistret 18, 43
 Handskemagere 60
 Hans Hospital, St. 37, 39, 45, 68
 Hansen, Osvald 19
 Hansen, P. Chr. 80
 Harboe, Christiana, f. Fuiiren 54
 Harboe, Jens 54
 Harboeske Enkefruekloster 54
 Hassing, J. H. 75
 Hattemagere 60-61
 Havnen 24, 54, 87
 Hedegaard, J. J. 13, 19
 Hegn 54, 56
 Hel(d)t, Christian 9
 Helligejst Kirke 58
 Helligejst Kirkeskole 69
 Helligkors Kirke 58
 Helsingør 25
 Herforth, H. H. 36
 Hersleb, H. Chr. 10
 Hess, Olaf 20
 Hesteskat 33
 Heymans og hustrus Sølvbryllupsstiftelse
 54
 Historiske Meddelelser om København
 14, 23
 Hjulmagere 60-61
 Hjælpekassen af 6. april 1894
 Hjælpemagasin 67
 de Hofmann, Hans 25
 Holbergs Mindeforening 80
 Holmens Arbejdshus 49
 Holmens Hæderstegn 81
 Holmens Kirke 58
 Hospitaler 36-39, 45, 48, 54, 60, 62,
 67-68, 86
 Hovedbogholderiet 17, 41

- Hovedfag 27-28
 Hovedkassen 17, 34, 41
 Hoveri 55
 Husarme 25
 Huslejhjælp 31
 Huslejenævn 44
 Husumgård 86
 Husvilde 37
 Hvidovre 56
 Hvidøre 78
 Hæseker, J. J. 10
 Højesteretsdomme 31
 Hørkræmmere 60
 Høyer, J. J. 13, 20
 Haaber O. Chr. 10, 20, 63
 Håndværkere 30, 54, 60-62
 Håndværksafdelingen 47
- Ildstedskat 33
 Indfødsret 18, 44
 Indkomster, magistratens 31
 Indkvartering 35, 55
 Indlemmede distrikter 42, 55-56, 86
 Indsamlinger 59
 Industriudstillingsbygning 81
 Inskriptioner 25
 Inspektører 38
 Interimshjælp 37
 Isenkræmmere 60-61
 Islandske Kompagni 57
- Jacobs Kirke, St. 58
 Jacobsen, C. J. 80
 Jacobsen, Viggo 13, 20
 Jamboreen 1924 53
 Jensen, Hans Peter 83
 Jensen, Sigurd 13, 20
 Jernbaner 87
 Jespersen, Vilh. 83
 Johansen, Henning, se Rothe
 Johansson, Ester 20
 Jonge, N. 85
 Jordemødre 28, 31, 38
- Jubelmedaillen og jubellegatet af 1760
 57
 Justervæsenet 46, 57
 Justitskassen 31
 Jøder 67
 Jødiske borgerrepræsentanter 85
 Jønsson, Melita 80
 Jørgensen, Børge Tengnagel 13, 20
 Jørgensen, Else Margrethe Kjerrum-
 gaard 13, 20
- Kaffe- og Spisehuse 81
 Kalvebod Strand 34
 Kanaler 34
 Kancelli, Danske 28
 Kandestøbere 60-61
 Kaperbreve 31
 Kapitaler, arveløse 34
 Karantænestationen på Saltholm 73
 Karetmagere 60
 Karrosseskat 33
 Kartoffelcentral 81
 Kassationer 15-17
 Kastellet 86
 Kastelpark-komiteen 81
 Kastrup 56
 Katolikker 67, 69
 Kattinge Værk og søer 50
 Keglebaner 43
 Kierulff, A. Chr. 36, 83
 Kirkegårde 34, 57-59, 78, 87
 Kirker 24, 28-29, 57-59, 63, 78, 87
 Kirkeskoler 25, 69
 Kjerrumgaard Jørgensen, Else Margre-
 the 13, 20
 Kjøbenhavns Arbejderforening 79
 Kjøbenhavns Forstæders Sporveisselskab
 70
 Kjøbenhavns Omnibuskompagni 71
 Kjøbenhavns Sporvei-Selskab 70
 Kjøbenhavnske Sporveje 71-72
 Klein, Vilh. 83

- Kloakanlæg 47, 77, 87
 Knapmagere 60
 Knop, H. S. 25
 Kofoed, Hans 20
 Kogekoner 38
 Kolding Kirke 59
 Kolera 34, 73
 Kollektter 59, 65
 Kollektkommissionen 30
 Kommercekollegiet 66-67
 Kommitterede til byggeriets industrialisering 43
 Kommunchospitalet 45, 60
 Kommuneskoler 69
 Kompasmagere 61-62
 Konfirmandunderstøttelse 81
 Konfirmerede 36-38
 Kongeloven 26
 Kongresser 52-53
 Kontorbetjente, fattigvæsenets 38
 Konventhuset 25
 Koppehospitalet på Søkvæsthuset 39
 Koppepatienter 62
 Kopskat 33
 Kopulationsprotokoller 34
 Kornlagre 64
 Kornmåling 35, 60
 Korporationer 60, 67
 Kort og tegninger 50, 75-76, 84, 86-87
 Krigsskat 33
 Krogh, Christian 80
 Krudttårnsprængningen ved Østerport 1779 59
 Kulmålere 52
 Kunstfonden 60
 Kuratorer 25, 28
 Kvartermestre, fattigvæsenets 38
 Kwartprocentskat 33
 Kvægskat 60
 Kældre 33
 Kæmneren 23, 32-35, 43, 67
 Købmagergades Omnibus Selskab 71
 Kødtafst 61
 Kørselsafdelingen 47
 Ladegården 36, 38-39, 60, 68, 73
 Landetaten 36
 Landstingsvalg, se valg
 Langberg, K. E. 51
 Lav 23-25, 28, 60-61, 67
 Lazaretter 62, 73
 Legater 26-29, 36, 38-39, 44, 59, 62-63, 65
 Lejekontrakter 84
 Lejermål 78
 Levnedsmidler 31
 Liden kommission, se gældskommissionen
 Ligbæring 61, 81
 Ligning 41-42
 Linnedvævere 60
 Linvald, Axel 12, 16, 20, 85
 Livrente 45
 Lotterier 62, 65
 Luftværn 18, 46
 Lund, Jens 83
 Lübeck 61
 Lygteskat 33
 Lygtevæsen 31, 75, 77
 Lysestøbere 60
 Lysning 17-18, 44
 Læder 61
 Lægdsvæsen 50
 Læger 38, 53
 Lærere 38, 56
 Lærerinder 38
 Lærlinge 62
 Lærredskræmmere 61
 Læssere 31, 43
 Løndirektoratet 41-42
 Lønninger 34, 36, 40-42
 Lån, stadens 34, 41
 Lån til kongen 65
 Magistraten 17, 19, 23-47, 61, 63, 79
 Magistratens afdelinger 19, 35-40, 43-47, 61-63
 Magistratens hovedfag 27-28
 Magistratens indkomster 31

- Magistratens sekretariat 23, 29-30, 61-62
 Magistrater, fremmede 28
 Magistratsmedlemmer 23
 Malere 60
 Malling, Vilh. 85
 Mandtal 30, 33, 65-66
 Margolinsky, Julius 85
 Mariakirken 58
 Maries Minde, forening 81
 Markedspas 31, 44
 Marskandisere 29
 Materialgården 34
 Matrikler 32, 55
 Matthiesen, Søren 58
 Matthæus Kirke, St. 58
 Medicinaldispensationsanstalten 38
 Meinert, Nicolai Jonathan 83
 Meldolo, David 77
 Mellemliggere 34
 Mellerup, H. C. 83
 Memoirer 82
 Messerschmidt, John 83
 Meyer, Jacob Daniel 77
 Middelboe, J. S. 52
 Middelboe, V. T. 52
 Militære, se Soldater
 Milo, slægten 83
 Mindefond 18
 Mobilieskat 33
 Monumenter 63
 Moritz, Carl G. 83
 Motorkontoret 42
 Mulkter 39, 56
 Mundts Stiftelse 63
 Munk, Morten 10, 51
 Murere 60-62
 Musikere 61
 Müller, Lars Axelsen 10-11, 20
 Mælkeudvalg 45
 Møllere 60
 Møllerstrøm, Ebba 20
 Mønterboderne 67
 Måling, offentlig 47
 Nagelsmede 60
 Natbeværtninger 42
 Nedrivning 46
 Nielsen, August 13, 20
 Nielsen, Bent Christian 20
 Nielsen, Jens 83
 Nielsen, Oluf 12, 14, 16, 20, 85
 Nikolaj Kirke, St. 30, 58
 Nikolaj Kirkeskole 69
 Nikolaj sogns arbejds hus 36
 Nissen, Hans Nicolai 9, 63
 Nissens Stiftelse 63-64
 Nyrop, Martin 68
 Næring, 17-18, 28-29, 33-34, 43, 64
 Næringsskat 64
 Nærumgård 84
 Nævninge 44, 64
 Nøjsomhedsvej 55
 Nørre Allés Skole 69
 Nørrebro 86
 Nørrebros elektriske Sporvej 72
 Nørre Ports Vandkompagni 75
 Nålemagere 60-61
 Obligationer 38
 Oldenburg, V. 84
 Oldermænd 28
 Oldfruer 38
 Omegnen 86
 Omnibusser 46-47, 71, 85, 87
 Opfostringshuset 37, 44, 64-65, 87
 Opklædningsmagasinet 37-38, 49
 Opmudring 34
 Opmålinger 35
 Oppebørsler 32-35, 41-42
 Option 44
 Ostindiske varer 29
 Overborgmesteren 17-18, 41-43
 Overformynderi 23, 28-30, 62, 65
 Overpræsidenten 23, 27, 40-41
 Parker 87
 Paryknagere 61
 Parykskat 33
 Passage- og portpenge 31

- Patienter 18, 48, 68
 Pauls Kirke, St. 58
 Peders Gæstehjem, St. 68
 Pension 28, 34, 36, 41-43, 65
 Pensionistmemoirer 82
 Personale 18-21, 36, 38, 40, 42, 45-46, 65
 Pesten 1711 72-73
 Petersen, Egil, se Skall
 Petersen, Gustav Adolf 84
 Petersen, Johanne Petrea 80
 Petersen, Tove 20
 Pladser 87
 Plejeanstalten 36, 40
 Plejebørn 38
 Plejekommissioner 36
 Politi 28-29, 44, 66, 87
 Politi, fattigvæsenets 38, 49
 Politi- og Kommercekollegiet 66-67
 Politimandtal 66
 Porcelænshandlere 61
 Port- og passagepenge 31
 Portnere 34, 38
 Possementmagere 61-62
 Pottehandlere 61
 Povel Fichtels Hospital 67
 Prinsessestyr 33
 Prioriteter 31, 38
 Prioritetskommissionen 30
 Priser 31, 44, 64
 Prisregulering 52
 Privatarkiver 79-84
 Privilegier 23-26
 Proklama 28
 Prokuratorer 31
 Protokolpapirer 28
 Providering 28, 39, 64, 67
 Præsident 27
 Præste-, degne- og klokkerpenge 31, 33
 Præster 38
 Pumpevand 74-75

 Raff, Anthoni 9

 Ramsing, H. U. 85
 Rasmussen, Ester Bjerregaard 20
 Rasmussen, Jeppe 20
 Rasmussen, Kai, se Wolder
 Rasmussen, R. P. 48
 Rebslagere 34, 61
 Reformerte 55
 Registraturer i alm. 23-24
 Regnskab, stadens 17, 28-29, 32-35, 41, 43, 67
 Regnskabsdirektoratet 41
 Regnskabsrådet 43
 Rendestene 51
 Renovation 33-35, 46, 67
 Rentekammeret 28
 Resen, Peder Hansen 9, 25
 Rettersteder 25, 34
 Reventlow, Chr. D. 30
 Revisionsdirektoratet 41
 Rheden 87
 Ribe Domkirke 59
 Ridefogeder 50
 Rigsdagsvalg, se valg
 Rigsrådsvalg, se valg
 Rodemestre 28, 31-35, 67
 Rosengårdens Springvandskompani 74
 Roskilde Domkirke 25
 Roskilde Len, se Bistrup Gods
 Rosset, Claudi, se Claudi
 Rothe, Henning 20
 Rotters udryddelse 82
 Rugmagasinet 35
 Russiske tropper i Holsten 33
 Rønneberg, Georg Ludolf 84
 Rådhusbiblioteket 44
 Rådhus 25, 34, 45, 53, 68, 86
 Rådmænd 27, 34
 Rådstuearkivet, se Stadsarkivet
 Rådstueattester 28
 Rådstuens fattigkasse 36
 Rådstueretten 28-29
 Rådstueskriveren 27-31, 61

- Salomonsen, C. 85
 Saltholm, karantænestationen på 73
 Salthålere 52
 Samlede magistrat 17, 40
 Sandagere 61-62
 Sandvig, B. C. 10
 Sanering 87
 Sangforeninger 82
 Sankt, se under næste betydende ord
 Satisfaktionspenge, engelske og hollandske 25
 Schlegel, C. 76
 Schubothes Forlag 82
 Schyt(h), Johannes 84
 Schäffer, Fr. Chr. 36, 84
 Seglsamling 86
 Separation 18, 29
 Session 31
 Siersted, Martin og hustrus stiftelse 68
 Silkekræmmere 61
 Simonsen, V. 43
 Sjøleboderne 67
 Skall, Egil 21
 Skat 32-35, 37, 41-42, 47, 54-56, 60, 64
 Skattemandtal 23, 33
 Skibsattester 28
 Skibsfart 28-29, 31, 44
 Skifter 24, 28-29
 Skilsmisse 18, 29
 Skippere 62
 Skoledirektionen 44, 69
 Skjalmsen, Peder 24
 Skoler og skolevæsen 17, 24-25, 28-29, 36, 38-39, 44, 49, 55-57, 59, 64-65, 69, 78, 87
 Skomagere 61-62
 Skorstene 33
 Skorstensfejere 61
 Skove 50
 Skriver, Anders Godske 9
 Skræddere 61-62
 Skydeselskab, Det kgl. 85
 Skøder 24, 84
 Slagtere 34, 61-62
 Slesvigeres besøg i København 52
 Slotte 87
 Slutteri 25
 Smede 61-62
 Smedelinens Lazaret 62
 Snedkere 61-62
 Snekastning 55-56
 Snorrebroen 35, 59, 70
 Social forsorg, se fattigvæsen og magistratens 3. afdeling
 Sognekommisioner 36
 Sognerejser 55
 Soldater (tropper, militære) 49, 51-52, 55, 63, 66, 78
 Spildevand 46
 Spise- og Kaffehuse 81
 Sporveje 17, 46-47, 70-72, 85, 87
 Springvand 74-75
 Sprøjteskat 33
 Stadens Fontaines Kompagni 74
 Stadens grunde 25-26, 30, 34
 Stadens lån 34, 41
 Stadsarkitekten 47
 Stadsarkivet 9-24, 44
 Stadsingeniøren 47
 Stadskonduktøren 32-35, 47, 75
 Stads-kammeren 23, 32-35, 43, 67
 Stadsretter, se privilegier
 Stadstamburer 34
 Statistisk kontor 44-45
 Stednavne 26
 Steffensen, Inge 21
 Stiftelsen for gamle håndværksmestre 54
 Stiftelser 28-29, 35-39, 44, 46, 48, 51, 53-55, 62-64, 68, 73, 86
 Stokhusgades Skole 69
 Stolemagerne 61
 Storkøbenhavns Kartoffelcentral 81
 Strandsyn 56
 Strandvejens Dampsporvei-Selskab 71
 Strømpevævere 61
 Studenterpenge 61
 Stændervalg, se valg
 Suenson, J. J. 52

- Suhmgades Skole 69
 Sukkerbagere 61
 Sundby 56
 Sundby Hospital 45
 Sundhedspas 31, 73
 Sundhedsvæsen 28-29, 55-56, 72-73
 Sundholm 60
 Svende 62
 Sygekasser 62
 Sygeopvartersker 38
 Sygeprotokoller 37
 Syn, se vurderinger
 Sø- og Handelsretten 66, 73
 Søbadehuset 48
 Søer 75-76, 86
 Søetaten 36
 Søkvæsthuset 39
 Sølvgadens Sporvejselskab 71
 Sølvgades Skole 69
 Sønderjyder, udviste 44
 Søtønder 24
- Taksation, se vurderinger
 Tausan, Hans 10, 21
 Teatre 42
 Tegninger og kort 50, 75-76, 84, 86-87
 Tehandlere 61
 Tengnagel Jørgensen, Børge 13, 20
 Testamenter 39
 Thaulow, Th. 85
 Thorupske legat 65
 Thorvaldsen, Bertel 53
 Thorvaldsens Museum 73
 Thuesen, A. K. 85
 Tilgængelighed, arkivaliers 17-19
 Tilskudsudvalget 73
 Tinfabrik, Den engelske 82
 Tivoli 86
 Tjenestefolk 56, 80
 Tjenestemændenes sygeforsikring 81
 Tobaksspindere 61
 Toldbodpladsen, husene på 39
 32 mænd 23, 26, 79
- Topografi 84
 Toprocentafgift 33
 Torve 17, 31, 34, 44-45, 87
 Trier, Herman 14, 84
 Trinitatis Arbejdshus 49
 Trinitatis Kirke 58-59
 Trinitatis Kirkeskole 69
 Tropper, se Soldater
 Troppernes hjemkomst 1851 52
 Trøstens Bolig 73
 Tscherning, familien 84
 Tuborg-Klampenborg elektriske Sporvej
 72
 Tugthusets Vandkompagni 75
 Tvermoes, F. E. 85
 Tyende 56, 80
 Tøjmagere 61
 Tømrere 61
 Tømmerpladser 73, 76
- Udenbys grunde 26, 30, 33-34
 Udskiftning 50
 Udstykning 47
 Udviste sønderjyder 44
 Ukonfirmerede børn 36
 Uldkræmmere 61
 Uldmagasinet 36
 Uldmanufaktur 39
 Universitetet 53
 Universitetets Springvandskompani 74
 Urmagere 61
 Urtekræmmere 61
 Utterslev mark 55
- Wad, Sigrid 13, 21
 Wahl, Johan Chr. 84
 Valby 34, 56
 Valg 44, 55-56, 73-74
 Valkendorf, Christoffer 25
 Valkyrien, forening 82
 Vallensbæk Kirke 63
 Vand- og gasarbejdere 61
 Vandflod 59

- Vandskat 33
 Vandsyn 56
 Vandvæsen 25, 46, 74-77, 86
 Varemæglere 77
 Varieteer 42
 Vartov 25, 37, 44, 77-78, 83
 Vaskeanstalter 53-54
 Vedtægtsbog, Magistratens 25
 Weitemeyer, Harald 85
 Veje og gader 34, 42, 46-47, 51, 55-56, 78, 87
 Vejerhuset 24, 34-35, 52, 78
 Vejning, offentlig 47
 Welanderhjemmene 78
 Velfærdsudvalget 52
 Wessely, Abraham 52
 Vesterbro 86
 Vesterbros Vandkompagni 75
 Vestergades Pumpevandkompagnier 74-75
 Vestindiske varer 29
 Vestre Betalingsskole 69
 Vestre Gasværk 53
 Vielse, se Ægteskab
 Vinhandlerarbejdere 80
 Vinhandlere 61, 80
 Winther, C. M. 12-13, 21
 Winther, Fr. Wilh., 12-13, 21
 Wissing, J. S. 11, 21
 Wivet, F. W. 84
 Vognmænd 61-62
 Wolder, Kai 13, 21
 Voldgift 44, 62
 Voldkvarterets Betalingsskole 69
 Wolf, A. 86
 Vor, se under næste betydende ord
 Vragervæsenet 35, 79
 Vurderinger (syn, taksationer) 31, 38, 44, 56
 Vægtene 35, 38, 66, 75, 79
 Vægterpenge 33
 Værtger 34
 Værgemål 18, 23, 28-30, 44
 Vævere 60-61
 Zahle, Natalie 63
 Zuschlag, Emil 82
 Ægteskab 17-18, 26, 28-29, 34, 43-44
 Æresoprejsning 18
 Økonomer 38
 Økonomikommisionen 79
 Økonomikontoret 43
 Økonomiske komité 34
 Øltakst 61
 Ørsted, A. Sandøe 63
 Øster Springvandkompagni 74
 Østerbro 86
 Østergaard, Jens 86
 Østre Betalingsskole 69
 Øvrighedsforretninger, direktoratet for stadens alm. 43-44
 Aagesen, Mathias 51-52
 Aakjær, Svend 13, 21
 Aalborg, Chr. 26

